

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

XVII. YÜZYIL'DA OSMANLI DEVLETİNDE RÜŞVET

Kaan KOCAMAN

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

XVII. YÜZYIL'DA OSMANLI DEVLETİNDE RÜŞVET

Kaan KOCAMAN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

KABUL VE ONAY

Kaan Kocaman tarafından hazırlanan "XVII. Yüzyıl'da Osmanlı Devletinde Rüşvet" başlıklı bu çalışma, 22/01/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet Öz (Başkan)

Prof. Dr. Rüya Kılıç (Danışman)

Dr. Öğretim Üyesi Güner Doğan

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Musa Yaşar Sağlam

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

22/01/2019

Kaan KOCAMAN

1“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Rüya KILIÇ** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığımı beyan ederim.

Kaan KOCAMAN

ÖZET

KOCAMAN, Kaan. *XVII. Yüzyıl'da Osmanlı Devletinde Rüşvet*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

Rüşvet, birlikte yaşamın zorunlu bir sonucu olarak doğan devlet sistemi ve bu sisteme geçen toplumlarda var olmuş en eski suçlardan birisidir. Ekonomik şartlar ne olursa olsun rüşvet her daim varlığını sürdürmüştür. Rüşvet her ne kadar eski bir suç olsa da bir o kadar geleneği içinde barındırır. İnsanlık tarihinin bir parçası olarak rüşvetin Osmanlı Devleti'nin alt ve üst kademelerin de birçok örneğinin mevcudiyeti şaşırtıcı değildir. İşte burada rüşvet Osmanlı tarihinin konusu olarak ele alınmaya çalışılacaktır. 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıla ait *nasihatnamelerde* rüşvetin Osmanlı düzenini tehdit eden hususlar arasında ilk sırada sayılması sebebiyle zaman dilimi bu dönem ile sınırlandırılacaktır. Ancak bunu sadece kronolojik bir sıralama ile vermek yerine mümkün olduğunca çok yönlü bir okuma ile sorgulamayı amaçlıyoruz.

Anahtar Sözcükler

Rüşvet, Osmanlı Devleti, 17. yüzyıl, Osmanlı Tarihi, İslam Hukuku, Osmanlı Hukuku

ABSTRACT

KOCAMAN, Kaan. *Bribery In The Ottoman Empire In The 17th Century*, Master's Thesis, Ankara, 2019.

Bribe, it is one of the oldest crimes that existed in the system of state and the societies that emerged as a necessary result of living together. Whatever the economic conditions bribery has always existed. Although bribery is as old as crime it contains so much tradition. Bribery is part of human history as it is not surprising that many examples of the lower and upper levels of the Ottoman Empire. In here, bribery will examine the subject of Ottoman history. In late 16th and 17th century's *nasihatname*, bribe is the first order to threaten the Ottoman order because of the time period will be limited to this period it. But instead of just giving it a chronological sorting we aim to query it as much as possible.

Keywords

Bribery, Ottoman State, 17th Century, Ottoman History, Islamic Law, Ottoman Law

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
GİRİŞ:	1
1. BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KRONOLOJİK BİR KURGU İLE RÜŞVET.....	11
2. BÖLÜM: HUKUKUN KONUSU OLARAK RÜŞVET.....	21
3. BÖLÜM: RÜŞVET ALAN-VEREN İLİŞKİSİ VE RÜŞVETİN SEBEPLERİ.....	36
4. BÖLÜM: HEDİYE-RÜŞVET İKİLEMİ: <i>PIŞKEŞ</i> MI RÜŞVET Mİ?.....	46
5. BÖLÜM: DEVLET RİCALİNDE RÜŞVETÇİLİK.....	58
SONUÇ.....	73
KAYNAKÇA.....	74
EK 1. ORJİNALLİK RAPORU.....	84
EK 2. ETİK KURUL/ KOMİSYON İZİNİ YA DA MUAFİYET FORMU.....	85

GİRİŞ

Vermezdi kimse kimseye nân minnet olmasa

Bir maslahat görülmez idi rüşvet olmasa

Nâbî

(Aydın, 2017, s. 47)

İnsanın meşru biçimde ulaşamadığı ekonomik kazanç, sosyal ya da siyasî statüyü elde etmek için başvurduğu ilişki veya tutumu ifade eden rüşvetin suç türü olarak köklü bir geçmişi vardır. Rüşvetin suç olarak görülmesi, karşılıklı çıkar ilişkisinin sosyal ilişkilere zarar vermesi ve güvensizlik ortamı yaratmasındandır. İlginç olan şu ki, rüşvet hem ahlakî çürümenin sonucu hem de sebebi olarak kabul edilir. Temel endişe ise, her rüşvetin dolaylı olarak yeni rüşveti beraberinde getireceği ve sonunda toplumun yegâne “iş yaptırma mekanizması” haline geleceğidir. Tarih boyunca farklı toplumlarda rüşvet alan ile verenler, hukukî, ahlakî ve dinî olarak onaylanmadıklarını bilmelerine rağmen, en kısa sürede hedefe varma isteğinde birleşirler. Rüşvet veren, rüşvet alana sağladığı çıkarla –bu çıkar genelde para gibi maddî unsurlardır- hedefine ulaşırken, rüşvet alan “yaptıklarının karşılığı” olarak kendisine verilen paranın ya da menfaatin sahibi olur. Sözü edilen çıkar ilişkisi suç olarak görüldüğünden gizlidir. Ancak hukukun konusu olabilmesi için öncelikle rüşvet alan ve veren tespit edilmelidir. Aksi takdirde yaptırım uygulanamamakta ve suçun önüne geçilememektedir. Ancak bu hiç kolay değildir. Zira, rüşvet esas itibarıyla gizli bir mutabakata dayanmaktadır. Bu durum, rüşvet konusunda yapılan bilimsel çalışmaların sınırlı sayıda kalmasına yol açmıştır. (Kılavuz, 2003, s. 207) Ancak son yıllarda sosyal bilimlerde yolsuzluk ve rüşvet konusu yeniden gündeme gelmiştir. Bunun en önemli sebebi bazı ülkelerde yolsuzluk ve rüşvet suçlarının hükümetleri etkilemesi, kimi zaman da hükümetleri değiştirmesidir.¹

İnsanlık tarihinin bir parçası olarak rüşvetin Osmanlı Devleti'nin alt ve üst kademelerin de birçok örneğinin mevcudiyeti bilinmektedir. İşte burada rüşveti Osmanlı tarihinin konusu olarak ele almaya çalışacağız. Hemen belirtelim ki, 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıla ait nasihatnamelerde rüşvetin Osmanlı düzenini tehdit eden hususlar arasında ilk sırada sayılması

¹ Son olarak 2018 yılında İspanya'da yolsuzluk yaptığı ve rüşvet aldığı iddia edilen İspanya Başbakanı Mariano Rajoy'a yöneltilen suçlamalar sebebiyle verilen gensorunun kabul edilmesi sonucu Rajoy hükümeti düşmüştür.

sebebiyle zaman dilimimizi bu dönem ile sınırlandırarak ele alacağız. Ancak bunu sadece kronolojik bir sıralama ile vermek yerine mümkün olduğunca önceki dönemleri de içine alacak şekilde çok yönlü bir okuma ile sorgulamayı amaçlıyoruz.

Aslında 17. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin siyasî, askerî ve ekonomik olarak bir çözülme dönemi olarak bazen de gerileme edebiyat anlatısının kalıpları dışına çıkılarak farklı yorumların konusu olan bir dönemdir. Buna göre, söz konusu dönemde bürokrasi oldukça gelişmiştir. Rüşvetçilik ve adam kayırma gibi algılanan hususlar ise Osmanlı Devleti'nin çöküşünden çok canlılığını ifade etmektedir. (Peirce, 2013, s. 251) Oysa, dönemin nasihatname yazarları için rüşvet, “bozulmanın” bir sebebidir. Şurası açık ki; Osmanlı Devleti'nde rüşvet, 17. yüzyılın sorunu değildir. Osmanlı Devleti'nde sistemin en “iyi” işlediği dönem olarak kabul edilen 16. yüzyılda Rüstem Paşa ile ilgili veriler bu dönemde de rüşvetin yaygın olduğuna işaret ediyor. (Gökbilgin, 1956, s. 11-50) Daha önceki dönemlerde de rüşvet olayları olmakla birlikte Rüstem Paşa'nın önemi devlet katındaki rüşvetin bu dönemde başladığına yönelik kayıtlardır.²

Hemen belirtelim ki, çalışma esas olarak *nasihatnamelere* dayanmaktadır. *Nasihatname*, İslâm devletlerinde yaygın olan edebi bir türdür ve Hint-İran geleneğine dayanmaktadır. (İnalçık, 1966, s. 261-268) Dürüst ve ahlâklı bireylerin meydana getirdiği bir toplum oluşturabilmek adına yazılan eserlere her kültürde rastlanır. Nasihatnamelerin temelini, özellikle semavî dinlerin ve ahlâk felsefecilerinin bu konuda ortaya koyduğu ilkeler oluşturmaktadır. Bu konuda Arap ve İran geleneğinde birçok eser yazılmıştır. (Pala, 2006, s. 409) Yazarları konuya yönelten en önemli husus İslâm dininin nasihat dini olduğunu vurgulayan âyet ve hadislerdir. Türklerin nasihatname türünde eser vermeleri ise İslam'a geçişten sonradır. Burada zikredilebilecek eserler arasında ilk sırada, Yûsuf Has Hâcib'in 11. yüzyılda yazdığı ve Karahanlı hükümdarı Tamgaç Buğra Han'a sunduğu *Kutadgu Bilig*'i verebiliriz.³

² Bazı görüşlere göre Rüstem Paşa'ya atfedilen rüşvet suçlamasının sebebi bu dönemlerde ortaya çıkan yeni bir makam vergisi türü olan câize ile ilgili olabilir. Rüstem Paşa ile ilgili inceleme ilerleyen bölümlerde yapılacaktır.

³ Kutadgu Bilig, sadece ahlak dersi veren bir eser değil, insan hayatının anlamlandırılmaya çalışarak onun cemiyet ve dolayısıyla devlet içindeki görevlerini tayin eden bir hayat felsefesi sistemidir. Yûsuf Has Hâcib, birbirine çok sıkı bağlarla bağlı bulunan fert, cemiyet ve devlet hayatının ideal bir biçimde düzenlenmesinde yardımcı olacak zihniyet, bilgi ve faziletlerin nelerden oluştuğunu, bunların nasıl elde edileceği ve nasıl kullanılacağı üzerinde durmuştur. İnalçık, “Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri” adlı makalesinde (İnalçık, 1966) Orta Asya Türk siyaset kültürünün en önemli eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig'deki siyaset anlayışının Osmanlı Devleti'nde devam eden unsurlarını göstermiştir. Daha sonra yazdığı “Suleiman the Lawgiver and Ottoman Law” adlı makalesinde (İnalçık, 1969) ise, Osmanlı Devleti'ndeki kanun kavramının eski Türk geleneklerindeki töre ve yasa anlayışının Osmanlı'da devam eden etkisiyle şekillendiğini vurgulamıştır. Türk tarihi için bir diğer önemli eser Nizamülmülk (d. 1018, ö. 1094) tarafından yazılan *Siyasetname*'dir. Gerçek ismi Ebu Ali Hasan olan Nizamülmülk, 1018 tarihinde İran'ın, Horasan bölgesinin Tus şehrinde doğdu. Dönemin Daha sonra Selçuklu Devleti'nin hizmetine girerek, Çağrı Bey (d. 989, ö. 1060) Sultan Alp Arslan (d. 1029, ö. 1072) ve Melikşah (d. 1055, ö. 1092)'ın dönemlerinde baş vezirlik görevini üstlendi. (Özaydın, 2007, c. 33, s. 194-196) Nizamülmülk, *Siyasetname*'de “olması gerekenler” hakkında somut önerilerde bulunur. Ayrıca eser, dönemin devlet ve bürokrasi yapısı, yöneten-yönetilen ilişkisini de yansıtmaktadır. *Siyasetname*'nin tarzı Anadolu Selçuklu

Genellikle *Siyasetnâme* veya *nasihatname* kavramlarının yanında “*nasihat literatürü*”, “*ıslahat risaleleri*”, “*ıslahat layihaları*”, “*ıslahat metinleri*” ve “*reformist metinler*” tanımları da kullanılmıştır. Geleneksel nasihatnamelerden izler taşısa da Osmanlı örneğinde özgün bir tür yaratıldığı için nasihatnamenin yanında *ıslahat risalesi/lâyihaları* kavramları da kullanılmıştır. (C. Yılmaz, 2003, s. 302) Osmanlı döneminde özellikle 16. yüzyılın sonlarında siyasetnamelerin yanı sıra bir takım ıslahat lâyiha/risalelerinin de yaygınlaştığı görülmektedir. Ancak bunları siyasetname tipi eserler kategorisinde ele almak mümkün değildir. Her ne kadar siyasetnamelerde izahı yapılmış olan devlet ve toplum anlayışını temel alsalar da, siyasetnamelerde nazarî meseleler açıklanmış, ıslahata müteallik eserlerde devlet ve toplumun içine düştüğü “kötü” durumdan nasıl kurtulacağına ağırlık verilmiştir. (Öz, 2017, s. 19)

17. yüzyıl Osmanlı Devleti’nde lâyiha devridir.⁴ Padişahların yönetimden gitgide ellerini çekmeleri ve saraya kapanmaları sonucu sadrazamların otoriteleri azalmış, saray içindeki kimi güç odaklarının kurduğu yeni siyasal güç koalisyonları oluşmuştur. Padişaha ulaşması güçleşen sadrazam sunduğu telhislerle padişahla irtibat kurabilmiştir. (Howard, 2011, s. 204) Sadrazamla beraber sayısal olarak artışına karşın güç kaybına uğrayan bürokrasinin gerilemesine bağlı olarak ortaya çıkan nasihatname türünün yazarları arasında sadrazam, saray içi görevliler, bürokratlar, Şeyhülislâm ve vakanüvisler gibi çeşitli görevliler bulunmaktaydı. Burada Osmanlı ıslahat lâyihalarını/risalelerini özgün kılan özelliklerden bahsetmeden önce benzerlikleri ortaya koymakta fayda görüyoruz. Osmanlı ıslahat risalelerinde klasik *siyasetnamelerde* anlatılan devlet ve toplum anlayışı temel alınıyordu. Ayrıca, ıslahat risalesi yazarlarının yer verdikleri tarihi olaylar, kullandıkları dini motifler (ayet, hadis ve vecizeler) de benzerlik taşımaktaydı.

---

ve Osmanlı Devleti’nde devam ettirilse de Osmanlı’da ki ıslahat lâyiha ve risalelerinin kendine özgü yanları bulunup, klasik siyasetname ve ahlak kitaplarından ayrılır.

⁴ 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl Osmanlı ıslahat lâyihalarını genel değerlendirmeye tâbi tutan literatüre baktığımız zaman Mehmet Öz’ün *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları* adlı çalışmasını zikretmeliyiz. (Öz, 2017) Eserde, Osmanlı Devleti’nin sosyo-politik yapısının gösterdiği değişim ele alındıktan sonra ıslahat lâyihalarında ileri sürülen fikirler derin bir şekilde incelenerek anlamlandırılmıştır. Eserin sonuna eklenen bölümlerde 16. yüzyıl sonlarından 18. yüzyıla Osmanlı Devleti’nin siyasi tarihi ele alınarak nasihatnamelerin yazıldığı dönemin konjonktürü yansıtılmıştır. İkinci ekte Osmanlı klasik dönem Osmanlı siyaset düşüncesine değinildikten sonra üçüncü ekte ana hatlarıyla 17. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin durumu anlatılmıştır. Bunun dışında Rıf’at Ali Abou-El-Haj’ın *Modern Devletin Doğası*’da zikredilmesi gereken bir çalışmadır. (Abou-El-Haj, 2000) Yazar bu eleştirel çalışma da sadece ıslahat risalelerinin nasıl okunması gerektiğine dair alternatif bir bakış açısı sunmakla kalmayıp, devletin bu dönemde yaşadığı değişim ve dönüşümün analizini sunmaktadır. 17. yüzyılda gerilemekten ziyade yapısal bir değişim söz konusudur. “Kriz” olarak anılan tüm gelişmeler bu değişimin bir sonucudur. Rıf’at Ali Abou-El-Haj, nasihatname literatürünün yanlış yorumlandığını öne sürerek, oluşan “bozulma” ve “gerileme” iddialarına karşı çıkmış, Osmanlı Devleti’ni katı ve değişmez bir yapı olduğunu reddetmiştir. (Abou-El-Haj, 2000, s. 55)

Nasihatnamelere dair geniş bir literatür söz konusu olduğundan burada sadece birkaç örnek verilmeyle yetinilmiştir. (Gökbilgin, 1957, s. 197-128; İnalçık, 2015, s. 117-177; Faroqhi, 1996, s. 216-22; Yılmaz, 2003a, s. 231-298; Öz, 1991, s. 49-52; Kafadar, 2001, s. 23,28; Yılmaz, 2003b, s. 299, 338, Aksan, 1993, s. 53-69.)

(Öz, 2017, s. 19) Bir diğer benzerlik ise, Osmanlı ıslahat risalesi yazarlarının kendilerine “padişahın güvenilir akıl hocası” rolünü vermeleriydi. (Howard, 2011, s. 200)

Osmanlı ıslahat risalelerinin özgün yanlarından bahsedecek olursak, bu eserlerin eksenini belirleyen temel soru devletin ve toplumun içinde bulunduğu “kötü” durumdan nasıl kurtulabileceğiydi. Kullanılan temalar genellikle aynıdır. İlk olarak, adaleti sağlama vazifesi bulunan hükümdarın bu görevi yerine getirmesi gerekliliğidir. “Sürüsüne” adil hükmeden bir “çoban” padişah ideali aynı zamanda kargaşanın giderilmesini sağlayacak yegâne unsur olarak padişahın görülmesi türün özelliklerindedir. İslahat lâyihası yazarları devletin bir “buhran” içinde bulunmasının sebebini eski kanun ve geleneklerin terk edilmesi olarak görmüşlerdir. Sundukları çözüm önerisi ise daha çok Yavuz Sultan Selim dönemi (1512-1520) ve Kanuni Sultan Süleyman döneminin (1520-1566) ilk yarısına atfedilen “altın çağ” düzeninin yeniden hayata geçirilmesiydi.

Osmanlı ıslahat risalelerini özgün kılan bir diğer husus eserlerde kullanılan dildi. Yazarlar, Osmanlı Türkçesinin edebi zarafetini yansıtmakta ve İslâmî söylem konusunda Arapça ve Farsça kadar uygun bir dil olduğunu kanıtlamaya çalışmaktaydılar. (Howard, 2011, s. 202-203) Zikredilmesi gereken bir diğer özellik Osmanlı Devleti’nde şeriattan bağımsız olarak ortaya çıkan hukukun geniş kanun yapma faaliyeti, *nasihatnameler* tarafından sağlanan fikirleri izlemesidir. Eski Hind-İran siyaset teorisinden geldiği anlaşılan temel nazariye *adalet dairesi* adıyla anılmıştır. Buna göre, hükümdarın gücü askerî güce, askerî güç reyadan alınan vergiye, vergilerin artması ise adaletle bağlıdır. Kısaca “adalet mülkün temelidir.” (İnalçık, 2017, s. 59) Nasihatname yazarları tarafından sıkça belirtilen bu kavram Osmanlı kanunlarının temel dayanağı idi. Dolayısıyla ideal hükümdar, egemenliğini korumak istiyorsa adaletle hükmetmelidir.

16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıla ait nasihatnameleri bizim için bu kadar önemli kılan ise rüşvete merkezi bir yer verilmesindedir. Toplumun tüm kesimlerini etkileyen ahlakî çürümeden bahseden yazarlar, *kanûn-ı kadîm*’in ihlal edilmesinin ve yönetimdeki “bozulmanın” temel sebeplerinden birinin rüşvet olduğunu ileri sürerler. Mansıplar rüşvetle ehil olmayan kimselere tevcih edilmektedir. Azledilme korkusuyla görevlerinde kalmak için üstlerine rüşvet veren kişiler, verdikleri rüşveti çıkarmak için halka zulmetmektedir. (Öz, 2017, s. 112-114)

Bu bağlamda zikredeceğimiz ilk eser, Lütfi Paşa (?- ö. 1563)’nın *Asafnâme*’sidir. Her ne kadar tez için belirlenen zaman diliminin dışında kalsa da rüşvet konusundaki yorumları ve kendisinden sonra ki eserleri etkilemesi bakımından burada kullanılmıştır. *Asafnâme* klasik *siyasetname* türüne aittir. Kanuni Sultan Süleyman döneminin (1520-1566) sadrazamlarından olan Lütfi Paşa tarih ve edebiyat alanında da eserler yazmıştır. (İpşirli, 2003, s. 235)

16. yüzyıl için önemli eserlerden bir diğeri Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Nushatü's-Selâtin*'i⁵ dir. Çeşitli idari mevkilerde bulunan ve tarihçiliği ile ön plana çıkan Mustafa Âli, çabalarına rağmen arzuladığı üst kademelere gelememiştir. Osmanlı düzenini eleştirmesinde ve kötümser tavrında kendi hayal kırıklıklarının rol oynadığı öne sürülmüştür.⁶ *Nushatü's-Selâtin*, *Asafnâme* gibi klasik bir siyasetname değildir. Bu bakımdan Osmanlı *nasihatname* türünün öncü eserlerinden sayılmıştır. (Öz, 2017, s. 24)

Yazarı bilinmeyen ve III. Murad'a (1546-1595) sunulan *Hurzü'l-Mülûk*' da ise sırasıyla padişahın, vezirlerin, beylerbeylerinin, askerîn ve son olarak ulemanın durumu ele alınmıştır. Rüşvetin devletin her kademesinde yaygınlaştığını vurgulayarak, padişahın yönetimde etkin biçimde yer almasıyla rüşvetin önlenebileceği belirtilir.⁷

Kullanacağımız bir diğeri eser, Hasan Kâfi el-Akhisârî'nin (1544-1616) *Usûlü'l-hikem fi nizâmi'l-âlem*'idir.⁸ Bosna-Hersek'in Akhisar (Prusac) kasabasında doğan Hasan Kâfi, eğitimine on iki yaşındayken başladı. Medrese eğitimi için 1566 yılında İstanbul'da gitmiş, Kemalpaşazâde'nin talebesi olan Hacı Efendi Kara Yılan'dan ders almıştı. Eğitimini tamamladıktan sonra memleketi Akhisar'a dönüp birçok kitap yazdı ve sonrasında Akhisar kadısı oldu. (1583) En çok bilinen eseri olan, *Usûlü'l-hikem fi nizâmi'l-âlem*'i Eğri ve Haçova seferlerinden sonra devlet adamlarına sundu. Daha sonra eserini Türkçeye çevirip, III. Mehmed'e (1566-1603) takdim etmiş ve onun iltifatını almıştır. (Aruçi, 1997, s. 326) Eseri, giriş, mukaddime, dört ayrı bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. İçerik olarak, Osmanlı sisteminin hatalarını ortaya koyarak ekonomik, sosyal, siyasî ve askerî sorunlara yer vermiştir. (İpşirli, 1981, s. 250)

17. yüzyılda ilk bahsedeceğimiz eser II. Osman'a (1604-1622) sunulan *Kitâb-ı Müstetâb*'dir. Yazarı bilinmemekle birlikte diğeri risalelerin çoğunlukla üstünde durduğu gibi bozulmayı III. Murad'ın saltanat yıllarına dayandırır. Osmanlı kurumlarındaki "bozulmanın" '*kanun-ı kadim*'e uyulmamasına bağlayan yazar, '*daire-i adliye*'ye atıf yaparak ülkenin ancak reaya hazine ve askerle ayakta kalacağını belirtir. (Yücel, 1988, s. 18)

⁵ Burada Faris Çerçi'nin hazırladığı neşir kullanılmıştır. (*Nushatü's-Selâtin*, 2015, İstanbul)

⁶ Yazar ve eserleri için ayrıntılı bilgi için bkz. Cornell Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Çeviren: Ayla Ortaç, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013

⁷ *Hurzü'l-Mülûk*'ün tam metni Yaşar Yücel'in *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar: Kitâb-ı Müstetâb, Kitâbu Mesâlihi'l Müslimin ve Menâfi'i il- Mü'minin*, *Hurzü'l Mülûk* adlı kitabında ve Ahmed Akgündüz'ün *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri* adlı eserinin 8. cildinde yer almaktadır.

⁸ Akhisari ve eseri için bkz., Mehmet İpşirli, "Hasan Kâfi el-Akhisârî ve Devlet düzenine Ait Eseri Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmi'l-Alem", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı. 10-11, s. 239-247; Fatih Yeşil, "Tedbirden Adalete: Tursun Bey ve Hasan Kâfi el-Akhisârî'nin Kaleminden Osmanlı Siyaset Düşüncesinin Evrimi", M. Öz-F. Yeşil (Ed.), *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan*, İstanbul, 2015, s. 535-555. ; Rıdvan Bayer, "Hasan Kâfi Akhisârî'nin Hayatı Ve Siyasetname Alanı İle İlgili "Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmi'l-Alem" Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, c. 4, s. 4, s. 131-145

Bir diğer ıslahat lâyhması, -bu türün belki de en çok bilineni- Koçi Bey risalesidir. Söz konusu risale Koçi Bey'in yazdığı telhislerden oluşmaktadır. (Koçi Bey, 2011) IV. Murad'ın ıslahatlarında rol oynayıp oynamadığı tartışmalı olsa da bu risale 17. yüzyılda ki durumu kavramak açısından önemlidir. IV. Murad'ın “musahib” ve “mahrem-i esrarı” (Koçi Bey, 2011, s. 18) olan Koçi Bey'in hayatı hakkında kesin ve net bilgiler yoktur.⁹ Koçi Bey, risalesinde “bozulmanın” ilk olarak Kanuni zamanında (1520-1566) başladığını asıl bozulmanın ise III. Murad zamanında olduğunu belirtir. (Koçi Bey, 2011, s. 144-147) Ayrıca, tımar sisteminin bozulması, kapıkullarının durumu ve ulemayla ilgili ayrıntılı analizlere yer verir. Eserin konumuz açısından önemli olan yönü rüşvetin tüm karışıklıkların, halkın, ülkelerin harap olmasının ve hazinenin eksilmesinin sebebi olarak ele alınmasıdır.

17. yüzyılda yazılan diğer bir risale, *Veliyüddin telhisleri*, Koçi Bey'e mâl edilmiştir ve IV. Murad'a sunulmuştur.¹⁰ (Murphey, 1979) Buradaki yedi telhisten üçü Koçi Bey risalesinde yer almaktadır. Koçi Bey risalesindeki gibi bütün karışıklıkların sebebi olarak rüşvet görülür. Rüşvetin önlenmesi için yine benzer olarak beylerbeyinin ömür boyu görevde kalması ve suçları kesinleşmeden cezalandırılmamaları tavsiye edilir. Yazara göre mansıpların ehil kişilere verilmesi halinde rüşvetçilik ortadan kalkacaktır.

İnceleme kapsamında yer verilecek olan bir başka eser, Kâtip Çelebi'nin (1609-1657) kaleme aldığı “*Düsturü'l Amel li Islahi'l Halel*”idir. Burada yazar devlet ve toplum hayatı, reaya, asker ve hazinenin durumunu açıkladıktan sonra sonuç kısmında çözüm önerilerini sunar. (Gökyay, 1968, s. 22, 23) Eserin *neticetü'n netice* kısmında Koçi Bey'e benzer olarak rüşvet alınmaksızın ehil kişilerin göreve tayin edilmelerini ve uzun süre görevden alınmamaları gerektiğini aktarır. (Gökyay, 1968, s. 68) Kâtip Çelebi'nin hayatıyla ilgili bilgileri kendi eserlerinden öğrenmekteyiz. Kısaca değinmek gerekirse, kendisini “Mustafa İbn Abdullah eş-şehîr Hacı Halife ulema arasında Kâtip Çelebi demekle meşhur” olarak tanıtmıştır. “Zarif” ve “ârif” yani iyi yetişmiş kültür sahibi bir kişi olmakla birlikte sarayın yüksek kültür adamlarından sayılırdı.

⁹ Koçi Bey'in hayatı hakkında bilinenler, 19. yüzyılın ikinci yarısında risâlelerinin ilkinin basımı sırasında ortaya çıkan bazı tahminlerden ibarettir. (Akün, 2002, c. 23, s. 43) Arnavuttur. Göricele olduğu iddia edilse de bu husus kanıtlanamamıştır. “Koçi” adı aslında onun lakabıdır. Asıl adı Mustafa Bey olarak geçer. (Koçi Bey, 2011, s. 18) “Koçi Bey” sözünün bir lakap değil, doğrudan 15. ve 16. yüzyıllarda kullanılan bir ad olduğu iddiası da mevcuttur. (Akün, 2002, c. 23, s. 44)

Kendisi I. Ahmed zamanından (1603-1617) IV. Murad zamanına kadar (1623-1640) Enderun'da değişik odalarda bulunmuş, IV. Murad zamanında Hasoda'ya alınmıştır. IV. Murad'a düşüncelerini çekinmeden aktarması ve kullandığı tenkidî üslup onun padişaha çok yakın bir kişi olduğu izlenimi yaratıyor. Koçi Bey, I. İbrahim zamanında (1640-1648) sarayda görev alır. Sultan İbrahim, Koçi Bey'den kendisine de bir risale hazırlamasını ister. Saraydan ne zaman uzaklaştırıldığı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Net olmamakla birlikte 1650'li yılların başında öldüğü tahmin edilmektedir. (Koçi Bey, 2011, s. 19)

¹⁰ *Veliyüddin telhisleri* için bkz. Rhodas Murphey, “The Veliyuddin Telhis: Notices on the Sources and Interrelations between Koçi Bey and Contemporary Writers of Advice to Kings”, *Beletten*, Cilt 43, 1979, s. 547-571.

Kadıızâdeliler tartışmalarının en hararetli dönemlerini yaşamıştı. Ancak o “kuru kavgalardan” uzak kalmış, huzur yanlısı olmuştu. (İnalcık, 2015, s. 133) IV. Murad’ın Revan seferine (1635) katılarak kâtiplik görevinde bulunur. Kâtipliği sırasında devletin sorunları üzerinde tespitlerini sürdürür. (İnalcık, 2015, s. 133) Kâtip Çelebi, tarih, coğrafya, felsefe, din, biyografi ve bibliyografya gibi birçok alanda eser verdi.¹¹

Müelliflerini bilmediğimiz ve 17. yüzyılda kaleme alınan *Kitâbu Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'l- Müminîn* (Yücel, 1988). 1639’da Veziriâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa’ya (d. 1592-ö. 1644) sunulur.¹² Söz konusu risalenin yazarı diğer risalelerden farklı olarak çözümünü eskiye dönüştürmez. Yazar, her zamanın kendi şartları olduğunu belirterek eskiye dönüşün fayda vermeyeceğini savunur.¹³

Hezarfen Hüseyin Efendi’nin¹⁴ (1600-1679) *Telhîsü'l Beyân fî Kavânîn-i Âli Osman*’ı¹⁵ da zikredilmesi gereken kaynaklar arasındadır. (Hezarfen Hüseyin Efendi, 1998) İstanköy doğumlu olan Hüseyin Efendi daha sonra İstanbul’a gelerek eğitimini tamamladı ve Vezîriâzam Fâzıl Ahmed Paşa’nın (1635-1676) himayesine girdi. (Hezarfen Hüseyin Efendi, 1998, s. 544, 546) İbranice ve Grekçe bilen Hüseyin Efendi, aynı zamanda bir kütüphane kurucusuydu. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa himayesinde Sultan IV. Mehmed’e (1642-1693) tarih hocalığı yapmış, kısa süre Divân kâtipliğinde bulunmuş, Kâtip Çelebi gibi devlet kanunları ve daireleri üzerinde topladığı geniş bilgiler dolayısıyla devlet adamları ve yabancılar nezninde aranan bir şahsiyet olmuştu. Ayrıca, Avrupa tarihi ve kültürüne ilgi duymuştu. (İnalcık, 2015, s. 153) Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l Beyân fî Kavânîn-i Âli Osman* adlı risalesinde Kâtip Çelebi ve Lütfi Paşa’nın nasihatnamelerinden etkilenir. Hüseyin Efendi, ıslahat çalışmalarının yararsız olacağına inanır. *Telhîsü'l Beyân*’da genel olarak yazara ait özgün kısımlar az olup, derleme niteliği taşır. Eserinde diğer 17. yüzyıl ıslahat risalelerinde olduğu gibi, geleneksel ıslahat

¹¹ Bilinen eserlerinden bazıları: Tarih: *Arapça Fezleke (Fezleket akvâl'l-ahyâr fî ilmi't-târîh ve'l-ahbâr) Türkçe Fezleke, Tarih-i Frengi tercümesi, Tuhtet'ül-kibâr fî esfâri'l-bihâr, Takvîmü't-tevârih, Tarih-i Kostantaniyye ve Keyasire (Revnaku's-saltana) İrşadü'l-Hıyâfâ ila Tarihi'l-yunun ve'r-Rûm ve'n-Nasârâ (Yunan ve Hıristiyan Târîhi Hakkında Doğrulukları Gösterme), Coğrafya: Cihannüma, Levâmiu'n-nur fî zulmeti Atlas Minur, Bibliyografya: Keşfü'z-zunûn, Din: Mîzânü'l-Hakk fî ihtiyârî'l-ahakk, Diğer: Tuhtetü'l-ahyâr fî'l-hukem ve'l-eş'âr, Tütûn Risalesi (Gökyay, 2002, s. 36-40)*

¹² Baki Tezcan, bu kaynağın 16. yüzyıla ait olduğunu ileri sürmüştür. (Tezcan, 1999)

¹³“Evvelden olagelmıştır demek fâide vermez, ol zaman bu zamana uymaz. Ol zamanda bu fesadlar yoğımış, şimdi halk bir yozdan dahî olmuşdur, her husus zamanına göre evladır. (Yücel, 1988, s. 102)

¹⁴ Osmanlı Devleti’nde çeşitli ilimleri öğrenip, devlet adamlarının hizmetine girenlere *hezarfen* (bin ilim sahibi) denirdi. Evliya Çelebi ve Hezarfen Hüseyin Efendi, 17. yüzyılda buna uygun örneklerdir.

¹⁵ Eser, Sevim İlgürel tarafından neşredilmiştir. Çalışmamızda bu neşir kullanılacaktır. Hezarfen Hüseyin Efendi. *Telhîsü'l Beyân fî Kavânîn-i Âli Osman*. Hazırlayan: Sevim İlgürel, TTK Basımevi, Ankara, 1998.

düşüncesi benimsenmiş olup, eski kanunlar yüceltilmiş, “altın çağa” duyulan özlem vurgulanmıştır. (Öz, 2017, s. 99)

Rüşvet ile ilgili olarak kullanılacak bir başka önemli kaynak grubu *kadı sicilleri* ve *kanunnamelerdir*.¹⁶ Her ikisi de hukuk ve bunun gündelik hayattaki uygulanmasına dair veriler sunarlar. Burada yayınlanmış olan İstanbul, Galata, Üsküdar sicil kayıtlarından yararlanarak rüşvetin hukukî, toplumsal ve kültürel boyutu incelenmeye çalışılmıştır.¹⁷

Bunlardan başka mühimme defterleri de önemli bir kaynak grubudur. Divân-ı Hümayûn toplantılarında müzâkere edilen dahilî ve haricî meselelere ait siyasî, askerî, içtimaî ve iktisadî önemli kararların kaydedildiği bu defterlerde özellikle kadılarla ilgili rüşvet olaylarına dair çok sayıda veriye ulaşmak mümkündür.

Rüşvete dair kullanılacak kaynak grubu içinde kronikleri de unutmamak gerekiyor. Zira kroniklerde zaman zaman rüşvetle ilgili kayıtlara rastlanabilmektedir. İlk olarak zikredilebilecek eser Peçuylu İbrahim Efendi’in *Peçevi Tarihi*’dir. 1574’te Macaristan’da Pecs (Hırvatça Peçuy) şehrinde doğdu. Genellikle Peçevi unvanıyla anılır. *Peçevi Tarihi* olarak adlandırılan eserini, 1640’ta yazmaya başlamıştır. Aslında Kanûnî devrinin savaşlarını içeren bir *gazavâtnâme* yazmayı düşünmüş, eserin ilk halini 1641’de Budin Beylerbeyi Mûsâ Paşa’ya sunarak onun görüşlerine başvurmak amacındaydı. Eserini 1593’ten başlayarak kendi notlarına, adıyla zikrettiği Osmanlı tarihçilerine ve diğer tanıkların bilgilerine dayanarak yazmıştı. Ancak Budin Beylerbeyinin tavsiyesi üzerine daha kapsamlı bir eser yazmaya karar vermişti. Kanûnî Sultan Süleyman döneminden itibaren kendi dönemindeki hadiseleri eklemiş ve barış antlaşmalarına yer vermiştir. Eser son hâlini aldığı anda, Kanûnî Sultan Süleyman’ın tahta geçişinden (1520) IV. Murad’ın vefatına kadar ki (1640) dönemi içermekteydi. Kaynakları arasında Celâlzâde Mustafa, Gelibolulu Mustafa Âli, Kâtib Mehmed Zaîm, Tiryâkî Hasan Paşa, Tımişvar muhafızı Vezir Halil Paşa, Hasanbeyzâde Ahmed Paşa, Seydi Ali Reis, Hadîdî, Mustafa Cenâbî, Seydi Ali Reis gibi isimler bulunmaktaydı. (Hancz, 2007, s. 216-218)

Târîh-i Selânikî’de (Selânikî, 1989) Osmanlı Divânına bağlı bir kâtip olan Selânikî Mustafa Efendi dönemindeki olaylar üzerine önemli ayrıntılar sunmuştur. Selânikî’nin eseri Kanuni Sultan Süleyman devrinden (1520-1566) I. Ahmed devrine (1604-1617) kadar olan olayları

¹⁶ Ahmed Akgündüz’ün *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri* (İstanbul, 1990) adlı çalışmasındaki rüşvetle ilgili kısımlardan faydalanarak adı rüşvet ve yolsuzluklarla anılan görevliler ile ilgili devletin bakış açısı ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu hususta ilerleyen bölümlerde yer verilecek 9. ciltteki *I. Ahmed Devri Anadolu Eyalet Adaletnamesi* önemlidir.

¹⁷ M. Akif Aydın tarafından yönetilen *İstanbul, Galata ve Üsküdar Kadı Sicilleri* 40 cilt halinde yayınlanmıştır. (www.kadısicilleri.org)

kapsamaktadır. Kendi gözlemlerini içeren özgün bir kaynak olmasının yanında defterdarlıktaki hizmetleri dolayısıyla mâliye alanında önemlidir. Öte yandan, idaredeki kargaşa ve yolsuzluklara da yer verilmiştir. Rüşvetle ilgili verdiği en önemli ayrıntı, rüşvetçiliği ile ünlenen Yahudi Kethüda Kira ile ilgilidir. (Selânikî, 1989, s. 856)

Bir başka önemli eser Mustafa Naima'nın *Târih-i Naima*'sıdır.¹⁸ Naima'nın 1592-1660 yılları olaylarını kapsayan eseri kendinden önce yazılmış vekâyinâmelerin derlemesi niteliğindedir. İstifade ettiği kaynaklar arasında Kâtib Çelebi, Peçuylu İbrâhim, Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi ile Nişancı Abdi Paşa, Îsâzâde, Mehmed b. Mehmed Edirnevî, Mehmed Halife, Hüseyin Tûgî, Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, Cenâbî Mustafa Efendi ve Âlî başta gelir. (İpşirli, 2006, s. 317) Naima, olayları aktardıktan sonra sık sık kendi eleştirilerine yer verir. Bu parçaları bir araya getirerek onun görüşlerini bir 17. yüzyıl tarihçisinin görüşleri olarak incelemek mümkündür. (İnalçık, 2015, s. 337) Mustafa Naima Efendi'nin tarihinde dönemin rüşvet olaylarıyla ilgili de sıkça bilgi verilmiştir. Bu yönüyle oldukça önemlidir.¹⁹

Kâtib Çelebi'nin *Fezleke*'si (Kâtib Çelebi, 2007) de burada kullanılan kaynaklardandır. 1653 yılında yazımına başlanmıştır. 1591-92 yılındaki olaylardan başlayan *Fezleke*, İbşir Mustafa Paşa'nın 1654 yılında sadrazamlığa atanmasıyla sona erer.

Îsâ- zâde Tarihi (Îsâ-zâde, 1996) yazarı, Üsküp ve Medine kadılıklarında bulunmuştur. 1654-1693 tarihli olayları kapsamakta olup, genelde derleme bir tarihtir. Eserin büyük bölümü, çeşitli medreselerde müderrislik yaptıktan sonra Süleymaniye müderrisliğinden Selânik kadılığına geçen, azledilmesinin ardından 1689'da vebadan ölen oğlu Îsâzâde Mehmed Aziz tarafından yazılmıştır.

Mehmed Halife'nin *Târih-i Gilmânî'si*, yine tezimizde kullanılan kaynaklar arasındadır. (Mehmed Halife, 2000) Enderun'da seferli odasında yetişmiş bir iç oğlanı olan Mehmed Halife,

¹⁸ 1655 yılında civarında Halep'te doğdu. Asıl adı Mustafa'dır. Daha çok tanındığı adı Naîmâ, devlet hizmetine girdikten sonra geleneğe uyarak Divân kâtipliği sırasında aldığı mahlasıdır. Halep'te yerleşmiş bir yeniçeri ailesine mensuptur. Dedesi Küçük Ali Ağa ve babası Mehmed Ağa yeniçeri serdarlığı yapmış ve bölgenin nüfuzlu şahsiyetleri arasında yer almıştır. İlk eğitimini Halep'te aldıktan sonra 1680 yılı civarında İstanbul'a giden Naîmâ, ailesinin nüfuzu sayesinde İstanbul'da Sarây-ı Atık baltacıları zümresine girdi. Burada bir taraftan sarayda yetişirken diğer taraftan Beyazıt Camii'nde derslere katıldı. 1686'da Dîvân-ı Hümâyun kâtipleri arasına girdi. Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın Divân kâtipliğini yaptıktan sonra Râmi Efendi'nin aracılığıyla ilim ve sanat erbabının hâmisini olarak tanınan Amcazâde Hüseyin Paşa'nın himayesine girdi ve onun desteğini aldı. 1700 yılında başka bir göreve geçti. Belgelerde açıkça zikredilmeyen yeni görevinin vakanüvislik olduğu kuvvetle muhtemeldir. Naima'nın, Amcazâde Hüseyin Paşa tarafından 1702 yılından önce bu göreve getirildiği bilgisi de bu durumu teyit eder niteliktedir. İlk vakanüvis olduğuna dair yaygın görüş, halefî Râşid Efendi'nin onu vakanüvis olarak adlandırmasıyla güçlenmektedir. (İpşirli, 2006, s. 316)

¹⁹ Daha önceleri birkaç defa yayınlanan *Târih-i Naima*'yı son olarak Mehmet İpşirli, 2007 yılında yayınlamıştır. *Târih-i Naima*'ya Osmanlıca terimler ve lügatler üzerinde bir bölüm ve ayrıntılı bir dizin ilave ederek, eserin kullanımında yararlı bir katkıda bulunmuştur.

1636'da IV. Mehmed döneminde ocak ağalarının hizmetine girmiştir. Kösem Sultan'ın katlinin (1648) ve Çınar Vakasının (1651) tanığıdır. Olayların görgü tanığı olması bakımından eseri oldukça önem taşır.

Araştırmalara gelince, Osmanlı Devleti'nde rüşvetçilik konusunda bilinen en önemli çalışma ise, Ahmet Mumcu'nun *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet* adlı eseridir. (Mumcu, 2005) Bu alanda temel referans kabul edilen çalışmasında Mumcu, rüşveti İlkçağdan günümüze kadar ki süreye yaymaktadır. Böylece Osmanlı Devleti öncesi ve çağdaşı devletlerdeki rüşvet olayları da buradan takip edilebilmektedir. Kapsamlı bir eser olmakla birlikte esasen rüşvetin hukukî boyutu öne çıkarılmış olup esasen Batılı elçiler ve seyyahların görüşlerine dayanmaktadır. Bilindiği kadarıyla Osmanlı Devleti'nde rüşvet konusunu ele alan yegâne eserdir. Dolayısıyla buradan geniş ölçüde faydalanılmıştır. Fakat ondan farklı olarak, belirli bir zaman dilimi ile sınırlarken meseleye sosyal tarih perspektifi ile çok yönlü olarak yaklaşmayı deneyeceğiz.

Son olarak, şunu vurgulamalıyız ki yukarıda bahsedilen kaynak gruplarından seçilecek bir rüşvet olayından büyük genellemeler yapmaktan kaçınılacaktır. Bu bağlamda tezin birinci bölümünde rüşvet kavramı teorik ve tarihsel gelişimiyle, ikinci bölümde hukukî yönü ile işlenecektir. Aynı zamanda İslâm ve Osmanlı hukukunda rüşvetin yerinin tartışılmasının ardından hukukun temsilcisi olarak kadıların rüşvet ilişkilerine yer verilecektir. Üçüncü bölümde, rüşvet alan ve rüşvet veren kimselerin aralarındaki ilişki ortaya konulacak ve bu ilişkideki gizlilik esası vurgulanacaktır. Devamında rüşvetin Osmanlı Devleti'ndeki sebeplerine değindikten sonra dördüncü bölümde rüşvet konusunda üzerinde durulması gereken önemli bir husus olan hediye-rüşvet ilişkisine yer verilecektir. Burada ele alınan dönemde günümüzden bakarak rüşvet olarak adlandırabileceğimiz bazı durumlar aslında gelenekselleşmiş hediye kurumunun yanlış yorumlanmasından ibaret olup olmadığı sorusu tartışılacaktır. İtiraf etmeliyiz ki bu ikisinin sınırlarını çizmek ve neyin hediye neyin rüşvet olduğunu belirlemek zordur. Ancak, bu farkın ortaya konması oldukça önemlidir. Bu sebeple hediye-rüşvet ilişkisini ve ikilemini ayrıca ele almak gereklidir. Beşinci bölümün konusu ise 17. yüzyılda adı rüşvetçilikle anılmış devlet yöneticileri ve bunlarla ilgili rüşvet olaylarıdır.

1. BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KRONOLOJİK BİR KURGU İLE RÜŞVET

Modern literatürde rüşveti toplumsal sistemin içine yerleştiren görüşler mevcuttur. Buna göre rüşvet; ağır, irrasyonel ve gayri ekonomik çalışan bürokratik mekanizmayı harekete geçirir ve işlerin çabuk yürütülmesini sağlar. Hattâ daha ileri gidilerek rüşvet ilişkisinin bürokrasinin etkinliğini arttıran ve karar vericinin görevini yerine getirmesini sağlayan bir etkileşim oluşturduğu iddia edilir. (Tekeli, Şaylan, 1974, s. 99) Rüşvet olaylarının olumlu taraflarını sunanların bir diğer gerekçesi de makamı satın almak için rüşvet verenlerin bu parayı çıkarmak için daha çok çalışacağı ve bu şekilde etkinliğin arttırılacağıdır. Ancak Osmanlı Devleti örneğinde görüleceği üzere parayla makam satın alan kişi rüşvet parasını çıkarmak için daha büyük yolsuzluklara başvurabilmekte ve bu durum bir kısır döngü halini alabilmektedir. Osmanlı Devleti'nde rüşvetin en çok görüldüğü alan ise tayin ve terfilerdir. Makamın satılması olarak da adlandırabileceğimiz bu durum siyasetin içindeki rüşvetin bir türüdür.

Bununla birlikte yolsuzluğu açıklayan pek çok tanımda yolsuzluk ve rüşvet aynı anlamda kullanılmıştır. Yolsuzluk, en genel tanımıyla devlet görevinin şahsî çıkarlar için kullanımınıdır. Bu çıkarlar, rüşvet, irtikâp, adam kayırmacılık ve zimmet gibi kavramlarla ifade edilmiştir. Rüşvet, yukarıda adı geçen diğer yolsuzluk türleri gibi kişisel çıkar sağlama ve görevin kötüye kullanımını sonucu doğduğu için bu kavramlar temelde aynı olguyu ifade etmektedir. (Meriç, 2002, s. 73)

Rüşvet kavramının açıklanmasından önce genellikle aynı anlamda kullanılan kavramlar olan rüşvet ile irtikâp suçunun farklarını ortaya koymakta fayda vardır. Bu iki kavram, çoğu zaman aynı anlamda kullanılmakla birlikte aralarında bazı farklar bulunmaktadır. İrtikâp, memurun kişiye yaptığı manevî baskı sonucu kendisini haksız menfaat sağlamasıdır. (Meran, 2008, s. 170) Rüşvet ve irtikâp arasındaki bir diğer fark, irtikâbın tek faili, rüşvetin ise aşağıda değinileceği üzere çok faili bir suç olmasıdır. Bununla beraber, devlet görevlisine menfaat sağlayan kişi rüşvette suçlu sayılırken, irtikâpta sayılmaz. Zira rüşvet suçunda rüşveti veren kişi kendi çıkarı için devlet itibarına gölge düşürecek bir teşebbüste bulunurken, irtikâpta bu kişinin kendisine çıkar yaratma hedefi bulunmaz. Bir diğer fark, irtikâp suçunda mağdur, bir memura cebren menfaat temin etmiştir. Rüşvette ise karşılıklı anlaşma bulunmaktadır. Bu anlaşmaya rüşvet sözleşmesi adı verilmiştir. İrtikâpta böyle bir sözleşmeye gerek duymaksızın devlet görevlisi, karşısındakinden haksız menfaat elde eder. (Berkman, 1983, s. 25)

Tarih boyunca hemen hemen her yerde ceza konusu olan rüşvetin, lügat anlamı “*yaptırılmak istenen bir işte kanun dışı kolaylık sağlanması için bir kimseye mal veya para olarak sağlanan çıkardır.*” Karşılıklı çıkar teminine ve iltimasa dayandığı için *musânaa* (karşılıklı iyilik yapmak) ve *muhâbât* (kayırmak) kelimeleriyle de ifade edilmiştir. (Köse, 1998, s. 303) Hukukî anlamda en genel biçimde rüşvet, “*yetkili birisine başkası tarafından toplumun usûl ve kurallarına aykırı bir tarzda menfaat temin edilerek veya sağlanarak bir işin yaptırılmasıdır.*” (Küçükince, 2010, s. 57) Rüşvet tanımı ve kapsamı bakımından genellikle kamu görevlileriyle bağdaştırılan bir suçtur. Halk dilinde kamu görevlileri dışındakilerde bu kapsam içine alınsa da hukukçular rüşveti kamu hizmetlileri tarafından işlenen bir suç olarak kabul etme eğilimindedirler. (Mumcu, 2005, s. 11) Verilen rüşvetle normal yollardan yapılacak bir iş, ayrıcalık sağlanarak daha kolay hale getirilmektedir. Böylece eşit konumdan ayrıcalıklı konuma geçilerek haksız çıkar elde edilir. Buradan hareketle rüşvet, kamu görevlilerinin kendine sağlanan menfaat karşılığında işini çabuklaştırması veya tamamen durdurması anlamına gelen bir yolsuzluk davranışı olarak açıklanabilir. (Ergun, Bozkurt, 1998, s. 214)

Rüşvetin bu şekilde sadece kamu görevlilerine mâl edilmesi, “dar anlamda rüşvet” olarak tanımlanmaktadır. Rüşveti kamu görevlileri dışına çıkararak geniş anlamda ele almak rüşvetin tanımını ve kapsamını çok fazla genişleteceğinden genelde dar anlamdaki tanımı kabul görmüştür. (Mumcu, 2005, s. 16) Rüşveti alan kamu görevlisi dışında biri olduğunda bu suç “inancı kötüye kullanma” ve “dolandırıcılık” suçları kapsamında değerlendirilmektedir. Bununla beraber rüşveti geniş anlamda ele almak gerektiğini savunan görüşler de mevcuttur. Kamu görevlilerinin işlediği rüşvet suçunun iki farklı tanımı söz konusudur; kanuna uygun işleri bedel karşılığı veya yasak işleri bedel karşılığı yapmak. (Bulutoğlu, 1970, s. 410) Bu açıdan bakıldığında en önemli rüşvet olayları yöneticiler ve kamu görevlilerince işlense de kişinin rüşvet alması için kamu görevlisi olmasına gerek yoktur. (Philps, 1984, s. 623) Burada ise, bir taraftan en büyük ve en önemli rüşvet suçlarının kamu görevlileri ve yöneticiler tarafından işlenmesi diğer taraftan da geniş anlamdaki rüşvet tanımının konunun sınırlarını çok genişletmesinden dolayı dar anlamdaki tanım kabul görmüştür.

Rüşvet kavramı, vazifelinin vazifesini kötüye kullanması hususunda bir ikna süreci içerir ve bu süreç sonunda vazifeli ikna edilirse karşısındakilere ayrıcalık sağlamayı kabul etmiş olur. Bu bakımdan yetkinin kötüye kullanılmasını ikiye ayırabiliriz. Birincisi, kamusal işlerin hızlı bir şekilde yerine getirilmesi için görevin kötüye kullanımınıdır. İkincisi, kanunun yasakladığı bir eylem için görevin kötüye kullanımınıdır. Birinci türdeki görevi kötüye kullanmaya “hafif rüşvet”, ikincisine ise “ağır rüşvet” tanımlaması yapılmıştır. (Aktan, 1999, s. 23) Tüm bunlardan hareketle yasaklanmış bir eylem için verilen rüşvet, yasaklanmamış olandan daha

fazla risk taşıdığından dolayı “ağır rüşvetin” fiyatı “hafif rüşvetten” daha fazladır. (Aktan, 2001, s. 54)

Yetkinin çıkar karşılığı kötüye kullanılmasından doğduğu için rüşvet, toplumsal, siyasî, bürokratik ve ahlakî yapıdan ayrı düşünülemez. Ayrıca yolsuzluğun hakîmiyeti altına giren toplumlarda gizliliğe gerek duyulmaz. Yolsuzluk şahsî çıkarların toplumsal çıkarlara tercih edilmesi esasına dayanır ve genellikle büyük çaplı yolsuzluk ve rüşvet olayları ekonomik sıkıntılardan çoğunlukla en az zarar gören kesim tarafından uygulanır. Bunlar bürokratlar ve yöneticiler olabilir. Bu kesimde rüşvetin artması sonucu para değer kaybedip fiyatlar tırmanışa geçer. (El-Attas, 1988, s. 52) Tüm bunların sonucunda rüşvet olayları içerisinde boğulup kalmış bir ülkede rüşvet almaya alışmış bürokratlar, iyi niyetli devlet adamlarının da gayretlerini boşa çıkarıp rüşvet çarkının dönmesine engel olacak kişiyi sistemden uzaklaştırırlar. Rüşvet olaylarının ördüğü ağ öylesine karışıktır ki dürüst ve iyi niyetli kişiler de bu ağa takılmaktan kurtulamazlar, direnirlerse sistemin dışına itilirler. Bu sebepten dolayı rüşvet almayanlar da kendini bu çarkın içerisinde bulabilirler. Özetle, sınırlı kalmak kaydıyla engellenemez rüşvet olaylarının var olacağı kabul edilmiştir. Ahlakî donanımları gelişmiş yeterli sayıda insanın desteği ve çabaları olmaksızın rüşvet ve yolsuzluk olaylarının önüne geçmek imkânsız kabul edilmiştir. Ortaya çıkartılmasının işlenilmesinden daha zor olduğunu da göz önünde bulundurduğumuzda rüşvetin tamamen engellenemeyeceği açıktır. Tarih boyunca rüşvet hiçbir yerde tamamen engellenemediği için asıl hedef rüşveti en aza indirmek olmuştur. Bu hususta işin ahlakî boyutu da önemlidir. Bu görüşü henüz 11. yüzyılda savunan Çinli reformcu Wang An Shih, yolsuzluklara kötü insan ve kötü kanunun zemin hazırladığını ileri sürmüştü. Wang An Shih’e göre, yolsuzlukların kol gezdiği toplumdaki devlet kurumlarının faaliyetlerinde her işin bir resmi bir de gayri resmi tarafı vardır. Bununla beraber, kanunlara güvenerek sağlıklı hükümetlerin oluşturulabilmesini imkânsızdır. (El-Attas, 1988, s. 23) Wang, insanları ahlaklı olan ve ahlakı zayıf olarak ikiye ayırmış, ahlakı zayıf olanların devlette yükselmesiyle hiyerarşinin tüm kademelerinde bozulmaların başlayacağını öne sürmüştür.²⁰ Yine ona göre, yolsuzluk ve rüşvet olaylarının engellenebilmesinin iki bileşeni vardı. Bunlar, moral değerleri

²⁰ Wang An Shih bu hususta şunları belirtmiştir: “Devletin resmi görevlileri, görevleri için uygun kimseler değilken, yalnızca bu görevlileri kontrol edenlere güvenerek sağlıklı hükümetlerin oluşturulabilmesinin imkânsız olduğunu tarihin pek çok kereler kanıtladığını özellikle belirtmek istiyorum. Benzeri şekilde, devletin resmi görevlileri yerlerine lâıyk kimseler oldukları halde, gereksiz birtakım kurullarla elleri kolları bağlı, iş yapamaz duruma düşürülmüşlerse, sağlıklı hükümetlerin vücut bulabilmesinin mümkün olamayacağını da bilmenizi istiyorum.” Wang An Shih’e göre iki insan tipi vardır, “Ahlakî değerleri vasat olan ve ahlakî değerleri yüksek olan insan. Farklı durumlar, şans rüzgârının getirdikleri ahlakî değerleri zengin olan insanları etkilemez. Tehlike, birincilerin yani ahlakî değerleri vasat olan kimselerin hükümetin kontrolünü ele geçirmeleriyle başlar. Bunların faaliyetlerine paralel olarak hiyerarşinin tüm kademelerinde yolsuzluk olayları birbirini takiben başlayabilir.” (El-Attas, 1988, s. 23)

yüksek yöneticiler ve rasyonel, etkili kanunlardı. Bunlardan biri olmazsa diğeri işlevini yitirirdi. Her ikisi de etkin biçimde işlemeliydi. (El-Attas, 1988, s. 24)

Osmanlı ve İslâm dünyasında geniş ölçüde etkili olan İbn Haldun'un (1332-1406) fikirlerine bu çerçevede değinmek faydalı olacaktır. İbn Haldun'un yolsuzluk teorisine göre tüm yolsuzluklar gibi rüşvet de yöneticilerin lüks yaşama arzusundan ileri gelir. Lüks yaşamı sürdürebilmek için daha çok yolsuzluk yapılmakta, yolsuzluklar ekonomik güçlükler doğurmakta, sonuçta bu ekonomik güçlüklerde yeni yolsuzluklara kapı aralamak suretiyle süreci bir kısır döngü haline getirmektedir. (İbn Haldun, 2004, s. 553)

Rüşvet, toplum ile devlet arasındaki anlaşmayı bozduğu gibi, iki tarafın birbirine duyduğu güven duygusuna ve halkın otoriteye karşı duyduğu saygıya büyük zarar verir. Halk, otoriteye karşı saygısını yitirir ve iki yabancı gibi olurlar. Bu açıdan bakıldığında rüşvetin, toplumsal sonuçlar doğurduğu için sosyolojik boyutu da önemlidir. Rüşvet, bir başka ifadeyle çıkar amaçlı girişilen illegal bir eylem olduğu için toplumsal sistemin belirlediği ahlak sınırlarının dışında kalmıştır. Rüşvetin sosyolojik boyutunu belirlerken esas olarak, toplumsal yapıyı ve o yapının içerisindeki güç hiyerarşilerini tanımak önemlidir. (Karagöz, 1997, s. 1184)

Rüşvet olgusu, zaman ve mekân itibarıyla evrensellik taşır. Ancak her toplumda içeriği ve işlerliğinin farklı olması toplumların rüşvete bakış açılarının değişebileceğini gözler önüne serer. Eğer sosyal doku, rüşvetin yayılmasına yol açacak nitelikteyse rüşvetle mücadele de bu toplumda zor olacaktır. (El-Attas, 1988, s. 63) Tarihsel süreçte de bu hep böyle süregelenmiş daima rüşvet suçunu ortaya çıkarmak ve cezalandırmak üzere savunma refleksleri geliştirilmiştir. Yönetim içerisinde rüşvet alma olaylarının yaygınlaşmasının genellikle daha önce vuku bulmuş başka yolsuzlukların sonucu olmasından hareketle rüşvetin İlkçağdan beri var olduğunu ve cezalandırıldığı görülür. (El-Attas, 1988, s. 18) Eski İnan ve Mezopotamya'da rüşvetin cezalandırıldığı bilinmektedir. Ünlü Pers kralı II. Kambises'in rüşvet alan bir yargıcın derisini yüzdürüp deriyi yargıç koltuğuna gerdirerek yeni yargıç olarak atadığı oğlunun hangi koltukta oturduğunu bilmesini öğütlemesi ibret verici bir hikâye olarak anlatılır. (Mumcu, 2005, s. 23) Yine Hamurrabi Kanunu'nun beşinci maddesi yargıcın rüşvet almasının cezalandırılmasına ilişkindir. Ceza ise, rüşvetin on iki misli olarak tanzimi ve yargıcın görevden el çektilmesidir. (Küçükince, 2010, s. 35)

İlkçağ Yunan toplumunda da rüşvetin önüne geçilememiştir. Güçlü gelenek ve kültürlerine rağmen "insanı servet yapar" düsturunu sıkı sıkıya bağlı kalan Yunan toplumunda memurların rüşvetçiliği oldukça fazlaydı. Adli rüşvet ve memur tayininde rüşvet gibi rüşvetin özel biçimleri ayrı ayrı cezalandırılmıştır. (Mumcu, 2005, s. 33) Eski Yunanistan'da rüşvet suçunu işlediği sabit görülen birinin alacağı ceza hâkimin takdirine göre ölüm veya maddî cezalar olarak ikiye

ayrılmaktaydı. Hangi ceza verilirse verilirsin sonucu “ikinci derece şerefsizlikti”. Bunun anlamı medeni haklardan mahrum kalmak demektir. Atina’da rüşvetin önlenmesine yönelik ilginç yöntemler denenmiştir. Örneğin, yargıdaki rüşveti engellemek için mahkeme üyeleri son anda kura ile belirleniyordu. (Mumcu, 2005, s. 34)

Roma Hukukunda ise rüşvetin gelişimi ve kapsamı değişimlere uğramıştır. Daha sonra ilk modern batılı kanunları da etkileyen Roma hukukunda rüşvet suçu diğer memurluk suçlarından ayrılmamıştır. Ancak rüşvetle mücadele o zaman için gelişmiş hukukî temellere oturtulmuştur. (Mumcu, 2005, s. 34-37)

Bizans Devleti’nde de rüşvet suçuna rastlarız. Bununla ilgili bir örnekte 448 yılında Attila nezdine giden Bizans elçilik heyetinde kâtip olan Priskos, Hun başkentinde karşılaştığı bir Yunanlının şu sözlerini aktarır: "*Balkan savaşında (441- 442) Hunlara esir düştüm. Burada savaş zamanları dışında herkes hürdür: Kimse kimseyi rahatsız etmez*". Niçin memleketine dönmediği sorusuna Yunanlı şu cevabı vermiştir: "*Bizans'ta harp sırasında kumandanların korkaklığı güzünden tehlikede olan halk, barış zamanlarında vergilerin ağırlığı, tahsildarların zulmü sebebiyle sefilâne yaşamaktadır. Orada fakir ezilir, zengin ceza görmez, her şey yargıçlar ve yardımcılara verilen rüşvete bağlıdır. Bizans'ta hürriyet, kanun eşitliği yoktur.*" (Kafesoğlu, 2002, s. 169)

Türk-İslâm devletlerinde de rüşvetin varlığına dair veriler mevcuttur. Ancak bunları sıralamak yerine burada sadece tarihi bağlar açısından Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklulara değinilmekle yetinilecektir.²¹

Selçuklularla ilgili rastladığımız ilk rüşvet olayı Sultan Tuğrul Bey dönemindedir (1040-1063). Arslan Desâsiri’nin isyanı (1055) sırasında ona yardım eden Mervanoğlu Nasr el Devle Ahmed, Sultan Tuğrul Bey’e affı için rüşvet göndermiştir. Nasr el Devle, kendini ancak yüz bin dinar karşılığı affettirebilmişti. (Merçil, 2007, s. 446) Sultan Alp Arslan döneminde (1064-1072) kayda geçen bir rüşvet olayı da Vezir Amîd el-Mülk hakkındadır. Sultan Alp Arslan’ın tahta geçiş sürecinde Çağrı Bey’in oğlu Süleyman adına hutbe okutan Amîd el-Mülk daha sonra Alp Arslan’ın tahta geçmesiyle kendini affettirmek adına birçok defa rüşvet göndermiştir. Sultan, kendisini affetmeyerek kesin olarak öldürülmesini emretmiştir. Hatta, kendisini öldürmeye gelen gulama dahi rüşvet teklif ettiyse de öldürülmekten kurtulamamıştır. (Merçil, 2007, s. 447) Bu olayın bir benzeri yine Sultan Alp Arslan devrinde (1064-1072) görülmüştür. Huzistan Emîri Hezaresb, Sultan’ın kendisini öldürmesinden korktuğu için Vezir Nizâmülmülk’e

²¹ Selçuklularda rüşvet ile ilgili iki çalışma bulunmaktadır. Bunlar, Erdoğan Merçil’in “Selçuklular’da Rüşvet” makalesi ve Ahmet Mumcu’nun *Osmanlı Devleti’nde Rüşvet* çalışmasına dahil edilen kısa bir giriştir. Bu sebepten dolayı Selçuklular ile ilgili sadece bu iki çalışmadan istifade edilebilmiştir.

başvurmuş, ona kıymetli eşyalar ve paralar sunmuştur. Nizâmülmülk, Hezaresb'i Sultan'ın huzuruna götürmesiyle Sultan onu affetmiş ve öldürülmekten kurtularak ülkesine dönmüştür. (Merçil, 2007, s. 448) Bu iki olay bize rüşvetin ölümden kurtulmak için son çare olarak kullanıldığı ve bu yöntemin çoğunlukla başarılı olduğunu gösteriyor. Sultan Alp Arslan'ın ölümünden sonra tahta geçen Melikşâh ile saltanat mücadelesine giren amcası Kavurd, Türkmenlerden yardım almak istiyordu. Ancak, Melikşâh amcasından önce davranarak onlara beş yüz bin altın, giysi ve silahı rüşvet olarak vererek Türkmenleri kendi tarafına çekmeyi başarmıştı. (Merçil, 2007 s. 451) Bu kayıt, rüşvetin taht mücadelesindeki yerini anlamak açısından önemlidir. Melikşâh böylece tahtını sağlamlaştırırken, amcası Kavurd taht mücadelesini kaybetmiştir. Vezir Nizâmülmülk ile ilgili bir rüşvet hikâyesinde de Vezir, kendisi hakkında çıkan rüşvet aldığı, hazine ve halkın mallarını kullandığı ve köyleri kendi üzerine haksız şekilde tahsis ettiği iddiaları üzerine Sultan Melikşâh'a "*hep bunlar sultanımıdır ve onun için hazinede saklanmıştır*" diyerek kendisi hakkında bu iddiaları ortaya atan kişileri hapsedirip gözlerine mil çektirmiştir. Melikşâh dönemindeki enteresan bir olay da devlet adamlarından Müstevfi Şeref el-Mülk Ebû Sa'd Muhammed b. Mansur El-Harezmi ile ilgilidir. Bu devlet görevlisi Divândan ayrılmak istemiş, ancak isteği kabul edilmemiştir. Bunun üzerine sultana yüz bin dinar vererek istifasını kabul ettirebilmişti. (Merçil, 2007, s. 456) Melikşâh'ın ölümünden sonra oğlu Mahmud'u tahta geçirmek isteyen Terken Hatun'un en önemli kozu yine rüşvetti. Selçuklu emirlerini yanına çekebilmek adına hazineden bir milyon dinar rüşvet dağıtmıştı. (Merçil, 2007, s. 457) Diğer taraftan Nizamülmülk tarafından Berkyaruk sultan ilan edildi. İki taraf arasında 1093 yılında gerçekleşen savaşı Mahmud taraftarları kaybetmişti. Ancak savaş sonrası Azerbaycan hâkimi İsmail b. Alpsungur'a da rüşvet teklif eden Terken Hatun'un çabaları sonuç vermemiş, Berkyaruk tahta geçmiştir. (Merçil, 2007, s. 458) Bununla beraber Berkyaruk döneminde 1101 yılında Batınîler üzerine düzenlenen seferde gönderilen rüşvet sonucu kuşatma kaldırılmıştır. (Merçil, 2007, s. 460) Berkyaruk'un ölümünden sonra tahta geçen Muhammed Tapar, kaynakların ifadesiyle "para ve mal düşkünü" olarak bilinirdi. Veziri Hâce Ahmed'den ve yakınlarından rüşvet aldığı kaydedilmiştir. (Mumcu, 2005, s. 75-76)

Büyük Selçuklu Devleti de diğer devletler gibi rüşvetle mücadele etmişti. Nizamülmülk, (1018-1092) tespit edilen beş rüşvet olayına adı karışsa da (Merçil, 2007, s. 477) ünlü siyasetnamesinde rüşveti kötüleyerek mutlak adaleti savunmuştur. Nizamülmülk, memurların maaşlarının Beytül mâldan verilmesi gerektiğini, böylece "rüşvet ve hıyanete"

başvurmayacaklarını savunur. (Köymen, 1999, s. 45) Ayrıca memur ve kadılara verilen menşûrlarda²² rüşvetten kaçınmaları ihtar edilmişti.

Yine Anadolu Selçuklularında devlet görevlilerince alınan-verilen rüşvetin örnekleri bulunabilir. Anadolu Selçukluları'nda “*tuğrai*” adlı menşur yazmakla görevli kimseye rüşvet verilirdi. (Merçil, 2007, s. 473) Menşûrun övgü dolu süslü kelimelerle yazılmasının halk üzerinde etkili olacağını düşünenler tuğraîye rüşvet verirlerdi. Bu devletle ilgili rüşvet hadiselerinden biri Atabeg Şemseddin Altun-aba'nın ölümüyle sonuçlanır. Kayseri Subaşı Seyfeddin Türkeri, anlaşmazlığa düştüğü Şemseddin'in hacibine rüşvet vererek onu zehirletmişti (1254). (Mumcu, 2005, s. 77)

Örneklerde görüldüğü üzere rüşvet ölüme veya hayatta kalışa sebep olabilirdi. Bu hususta örnekleri arttırmak mümkündür. Nitekim Anadolu Selçukluları tarihinin en önemli kaynaklarından birini teşkil eden *Müsâmeretü'l-ahbâr* adlı eseriyle tanınan tarihçi Aksarayî o günlerdeki ortamı şu sözlerle anlatıyor:

*“Eğer sen efendinin yakını olmak istiyorsan zulmü meslek edin ve Allah'tan korkma
Ona rüşvet ver ve sonra gözünün önünde karısına dokun korkma
Velhasıl herkes rüşvet ipiyle kese dokuyor
Her biri, kendi kazanı içinde dünyayı yakıyor.”* (Merçil, 2007, s. 476)

Rüşvetin tarihi konusu hukuk, sosyoloji ve psikoloji gibi farklı disiplinlerin verilerinin tarih perspektifi ile değerlendirilmesi neticesinde araştırmacılara yeni imkânlar sağlanabilecektir. Araştırmamızın konusu ve ele aldığı zaman dilimi bağlamında rüşvet kavramının nasıl yorumlandığına bakıldığında, Osmanlı Devleti'nde rüşvetin, yıllar boyu bir “musibet” olarak nitelendirildiğini ve konuyla ilgili söylemlerin bu temel üzerine oturtulduğu görülür. Osmanlı Devleti'nde ahlakî kaygı ile kaleme alınan reformist eserlerde rüşvetçilik sistemde bir çürüme belirtisi olarak kabul edilmiştir. Rüşveti ele alanlar, genelde rüşvetin sebeplerini ve toplumsal boyutlarından ziyade rüşvetin sistemden nasıl temizleneceğini ele almışlardı. Örneğin Lütfi Paşa, rüşveti “*maraz-ı bî ilac*” olarak görüp rüşvete karşı kanaatkârlığı tavsiye eder. (Lütfi Paşa, 2018, s. 50)

²² Menşûr, Sultan tarafından yüksek rütbeli memurların atanmasına ilişkin verilen özel berâtların adıdır. Selçuklu Devletlerinde bu belgelerin dili genelde Farsça'dır. Her göreve tayin menşûrunun metni için farklı kurallar geçerlidir. Menşûrlarda göreve tayin edilen şahsın meziyetleri yer alır. Görevinin kapsamı bildirilir. Diğer memurlara göreve tayin edilen şahsın emirlerine uyulması istenirdi.

Hırzû'l-Mülûk'ta rüşvete ilk olarak, vezirlerin durumunun ele alındığı ikinci bölümde değinilir. Yazara göre, kendi zamanında herkeste bulunan para hırsı ve bunun yol açtığı rüşvet yüzünden tımarlar haksız şekilde dağıtılmıştır. Yazar burada yüksek mevkilerden alt mevkilere uzanan bir rüşvet döngüsünden bahseder. Beylerbeyleri sadrazama altı ayda bir gönderdikleri bin filoriyi karşılamak için “mecburen” rüşvet aldıklarını ifade etmektedirler. Yazarın önerisi ise beylerbeyinin sadrazam tarafından değil, padişah tarafından atanmasıdır. (Yücel, 1988, s. 187-188) Rüşvetin egemen olduğu bir yer de seyyidlik ve şeriflik kurumudur.²³ Öyle ki, kâtiplere verilen rüşvet karşılığında seyyid olmayan kişiler seyyid yazılarak vergi vermekten kurtulabilmekteydiler. (Yücel, 1988, s. 200-201)

Koçi Bey risalesinin ana kaynaklarından biri olduğu düşünülen *Kitâb-ı Müstetâb*'da “âleme belâ- nâzil olan” rüşvet bozulmanın bir numaralı sebebi olarak kabul edilir. Rüşvet, hedâya adı altında açıktan açığa alınıp verilmektedir. Rüşvetin sebebi ise ehline teslim edilmeyen mansıplardır. Kendi ifadesiyle rüşvet “*dâ'imâ Devlet-i Aliyyenin temelini kazmak üzredir.*” (Yücel, 1988, s. 30) Ancak risalenin yazarı, rüşvetle ilgili herhangi bir çözüm önerisi sunmaz. Sadece *kânun-ı kâdim*'e uyulması gerektiğini belirtir. Rüşvet Yeniçeriler bağlamında yine ele alınır. “Akçe kuvvetiyle” yani rüşvet vererek Yeniçeri yazılanlar asker sayısını arttırmış, rüşvetle ocağa yazılanlar savaşlarda “iş görmemişlerdir.”²⁴ Devamında ise memurların rüşvetçiliği eleştirilir. Rüşvet öylesine yaygınlaşmıştır ki rüşvet *hedâyâ* adı altında açıktan verilir olmuştur. (Yücel, 1988, s. 23)

Osmanlı ıslahat yorumcularının en tanınanlarından Koçi Bey, rüşveti diğer risalecilerin aksine bozulmanın doğurduğu bir sonuç olarak değil bozulmayı doğuran sebep olarak ele alınmıştır. Reformist eserler içinde rüşvet konusuna en çok değinen yazarlardan biridir. Ona göre karışıklığın, bozgunculuğun, ülkenin ve halkın kötü durumunun sebebi rüşvettir. Rüşvet kaldırılmadan adalet tesis edilemeyecektir. (Koçi Bey, 2011, s. 95)

Koçi Bey, rüşveti ülkeleri harap eden bir kötülük olarak görür; “*Ma'lûm-ı hümayun-ı şehriyari ola ki zulm ve rüşvet her kangı devletde ki peyda u aşikâr oldu, ol devlet harâb ü yebab ve bergeşte-i rüzgâr oldu*” (Koçi Bey, 2011, s. 207) Ona göre yeryüzünde “rüşvet leşi” yok olmadıkça adalet sağlanamaz. (Koçi Bey, 2011, s. 207)

Diğer risalelerde görüldüğü üzere Koçi Bey'in risalesinde de dini motiflere sıkça rastlanır. Koçi Bey rüşvetin engellenmesi için kâtiplerin dindar kişilerden seçilmesini öğütler. Rüşvete karşı tımar sahiplerinin kontrollü şekilde kayıt altına alınmasını bu şekilde başkasının adıyla dirlik

²³ Seyyidler ve şerifler için bkz. Rüya Kılıç, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2018

²⁴ Bir örnek vermek gerekirse, Acemi- oğlanlığı sırasında sanat öğrenen yeniçerilerden bazıları gedikli askerken rüşvetle 24 akçelik korucu sıfatı ile ayrılırlar, sefere gitmezlerdi. (İnalçık, 2014, s. 147)

alan kişilerin engellenmesini söyledikten sonra eski zamanlarda bu tarz önlemlere ihtiyaç olmadığını çünkü o zamanlarda halkın daha dindar olduğunu ancak artık hile ve yalanın egemen olduğunu anlatır. Hz. Peygamberin “*Allah’ın laneti rüşvet verenin ve rüşvet alanın üzerine olsun*” hadisini hatırlatarak rüşvetin engellenmesini padişahın başarabileceğini savunur. (Koçi Bey, 2011, s. 95-96). Rüşvetle görevden alma ve göreve getirme dine uymayacağı gibi suçsuz yere görevden alınan kişi yeniden makam elde etmek için rüşvet verecek, o makama geldiğinde verdiği rüşveti çıkarmak için kötü yollara başvuracaktır. (Koçi Bey, 2011, s. 114) Sonuç bölümünde yine bütün sorunların kaynağının liyakatın yok sayılarak tayinlerin rüşvetle yapılması olduğunu tekrarlamaktan kendini alamaz.

Koçi Bey, rüşveti engelleyebilecek tek gücün padişah olduğuna sıklıkla dile getirir. Eğer padişah dirlikleri uygun kişilere verip zeamet ve tımarları kontrol altına alırsa “uğursuz” rüşvet engellenebilirdi. Koçi Bey’in rüşvetin sonlandırılmasına dair bir diğer önerisi, sadrazamların işlerine müdahale edilmemesi, onun her işinde bağımsız olması ve sancakbeyleri-beylerbeylerinin yaşadıkları sürece görevde kalmaları ancak suçları sabit olduğunda görevden alınmalarıdır. Zeamet ve tımarlar beylerbeyi tarafından verilmeli, merkezden müdahale edilmemelidir. (Koçi Bey, 2011, s. 189)

Koçi Bey’e mâl edilen *Veliyüddin Telhisleri*’nde de Koçi Bey risalesindeki gibi bütün karışıklıkların sebebi olarak rüşvet görülür. Rüşvetin önlenmesi için beylerbeyinin ömür boyu görevde kalması ve suçları kesinleşmeden cezalandırılmamaları tavsiye edilir. Mansıpların ehil kişilere verilmesi halinde rüşvetçilik ortadan kalkacaktır. (Murphey, 1979, s. 571)

Hasan Kâfi el-Akhisârî ve devlet düzenine ait eseri *Usûlü’l-Hikem Fî Nizâmi’l-Alem*’de rüşveti bir hastalık olarak nitelemiştir. 1574’ten beri peş peşe gelen felaketlerle huzurun yerini karışıklığın aldığını ve bunun üç sebebi olduğunu belirtir. Birincisi, adaletin sağlanamaması sebebiyle oluşan yönetim zafiyetidir. Yöneticilerin işinin ehli kimseler olmaması bundaki en büyük etkidir. İkincisi müşaverenin ihmal edilmesidir. Gurura kapılan devlet adamları ulemaya danışmadan ülkeyi idare etmektedirler. Üçüncüsü askerî alanda düzensizlik ve ihmaldir. Tüm bunların temelinde ise rüşvet hastalığı ve kadınların sözleriyle hareket etmektir. (İpşirli, 1981, s. 240-245)

Kâtip Çelebi’nin kaleme aldığı “*Düsturu’l Amel li Islahi’l Halel*” adlı risalede devlet ve toplum hayatı, reaya, asker ve hazinenin durumunu açıkladıktan sonra sonuç kısmında çözüm önerilerini sıralar. (Gökyay, 1968, s. 22-23) Eserin *neticetü’n netice* kısmında Kâtip Çelebi, Koçi Bey’e benzer olarak rüşvet alınmaksızın ehil kişilerin göreve tayin edilmelerini ve uzun süre görevden alınmamaları gerektiğini savunur. (Gökyay, 1968, s. 161) Ayrıca *Mizanü’l-hakk fi İhtiyari’l-Ehakk*, adını verdiği eserinde de rüşvete geniş yer ayırır. Kâtip Çelebi âyet ve

hadislere yer verdikten sonra rüşvetin hangi durumlarda haram hangilerinde caiz olduğundan bahseder. Bu bağlamda rüşvet önceden anılmayıp işin görülmesinden sonra verilirse, bunun rüşvet sayılıp sayılmayacağı hakkında din ulularının uyuşmadıklarını kaydeder. Kâtip Çelebi, rüşvete farklı bir bakış açısı ile padişahın yanında ve devlet işlerinde verilen rüşvetin caiz ancak almanın haram olduğunu ileri sürer. (Kâtip Çelebi, 2007a, s. 87) Kâtip Çelebi'nin burada tanımladığı rüşvet tipinin genel olarak 17. yüzyılda benimsendiği söylenebilir. Nitekim yazar, kendi zamanında kimsenin rüşvet alıp vermekten korkmadığını sözlerine ekler. (Kâtip Çelebi, 2007a, s. 88)

Kitâbu Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâf'i'l- Müminîn' de de yazar, rüşvet sosyal iktisadî ve ahlakî olarak büyük zararlar doğuran bir suç olarak değerlendirir. Diğer risale yazarlarıyla aynı noktada makamlarda ehil ve tecrübeli kişilerin bulunmasının rüşveti önleyeceği görüşünü paylaşılır. (Yücel, 1988, s. 69)

17. yüzyıl nasihatnamelerinin bir diğer örneği olan Hezarfen Hüseyin Efendi'nin *Telhîsü'l Beyân fî Kavânîn-i Âli Osman*'ında rüşvet, Lütfî Paşa'nın ifadesinde ki gibi “maraz-ı bî-ilaç” olarak değerlendirilir. Ayrıca, vezirlerin kendisinden herhangi bir menfaati olmayan kişilerden hediye kabul etmeleri gerektiğini belirtmiştir. (Hezarfen Hüseyin Efendi, 1998, s. 267)

Bir arada değerlendirdiğimizde söz konusu eserlerde rüşvetin ahlakî bir sorun olduğu konusunda görüş birliği vardır. Memurların rüşvet alıp vermesi asla hoş görülmez. Rüşvetçilik yüzünden makamlar ehil kişilerin elinden alınmış yerlerine zulüm erbabı kişiler tayin olmuştur. Her ne kadar sorunu saptama konusunda başarılı olsalar da ahlakî-dinî alanda çözmeye çalışmaları ve meselenin siyasî ve ekonomik boyutunun göz ardı edilmesi dikkate değerdir. Rüşvet probleminin salt eskiye dönüşle önlenemeyeceği açıktır. Risalelerin ortak çözüm önerileri makamların ehil, güvenilir ve dindar kişilere teslim edilmesi ile göreve atanan kişinin azledilme korkusu yaşamadan uzun süre görevde kalması olarak özetlenebilir.

2. BÖLÜM: HUKUKUN KONUSU OLARAK RÜŞVET

Bu bölümde İslâm-Osmanlı hukukunda rüşvetin yeri genel hatlarıyla anlatılmaya çalışılıp, Osmanlı Devleti'nde rüşvete verilen cezalar örneklendirilecektir. İtiraf etmek gerekir ki, konunun hukukî boyutuna yönelik çalışmalar oldukça sınırlı olduğu ayrıca fıkıh alimlerinin dahi konunun çerçevesini net olarak çizememesi sebebiyle meseleyi detaylı biçimde ortaya koymak zordur.

Arapçada rüşvet kelimesinin farklı anlamlarıyla karşılaşmaktayız. Rüşvet, deve veya kuş yavrusunun emmek için boynunu annesine uzatması anlamına gelen “*reşâ*” fiilinden isim olmuştur. Yine aynı kökten türeyen “*rişâ*” kelimesi ise su çekebilmek için kovaya bağlanan urganı ifade etmektedir. (Köse, 2008, s. 139) Yani kuyudan su çekmek için kullanılan urgan, haram olan eylemin gerçekleşmesi için temin edilen gizli menfaat anlamında kullanılmıştır.

İslâm hukukunun ana kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an dışında diğer üç kaynak *hadis(sünnet)*, *icma* ve *kıyastır*. Kur'an hükümlerinin sınıflandırılmasında ceza hukuku kapsamında değerlendirilen konular *ukubat* olarak zikredilir. Ukubat; kıyas, icma ve hadis yoluyla elde edilen cezai hükümleri de içine almaktadır. (Aydın, 2001, s. 56) İslâm hukukunda ceza, toplumun haklarının korunması bakımından amaç değil araç olarak görülür. (Düzbakar, 2008, s. 534)

Kur'an-ı Kerim'de kamu düzenini bozan suçlara yönelik hükme rastlanmaz. Bu sebepten ötürü devlet görevlilerinin işleyeceği rüşvet suçuyla ilgili nasıl bir yol izleneceği konusunda ipucuna sahip değiliz. Ahmet Mumcu, diplomasi alanında rüşvet suçu işleyenler hakkında İslâm-Osmanlı hukukunda bir boşluk olduğunu belirtmiştir. (Mumcu, 2005, 214-215) Ancak diplomatik işlerde alınan-verilen rüşvet için açık bir hüküm bulunmaması cezalandırılmadığı anlamına gelmemektedir. Her ne kadar İslâm hukukunda yargıda rüşvetin üzerinde daha fazla durulduysa da rüşvetin her türlü günah sayıldığı için İslâm hukukçuları rüşvet türlerini ayrı ayrı tasvir etme gereği duymamış olabilirler.

Bazı görüşlere göre Bakara Sûresi'nin 188. Âyeti rüşvetin yasaklandığına dair bir kanıttır. (Köse, 2008, s. 140) Bu ayetteki “*mallarınızı aranızda haksız ve uydurma yollarla başvurarak yemeyin; bilip durduğunuz halde insanların mallarından bir kısmını günaha saparak yemek için onları yargıçlara aktarmayın*” (Öztürk, 1994, s. 40) ifadesi içinde rüşvetle ilgili hususlar

barındırmadığı için ve “yargıç” ifadesinin yanlış çevrildiği kanısından hareketle Kur’an’da rüşvetle ilgili hiçbir hususun yer almadığı düşüncesi ağırlık kazanmıştır. (Mumcu, 2005, s. 183) Yine ihtilafli konulardan birisi de Kur’an-ı Kerim’deki *suht* kavramıdır. Maide Sûresi’nin 42. Âyetindeki “*yalan dinlemeyi ve suht (haram) yemeyi davranış biçimi haline getirenler*” de ki *suht* kavramının bütün haramlara delalet ettiği görüşü hâkim olsa da, suhtun rüşvete ve adli rüşvete işaret ettiği düşüncesi mevcuttur. (Köse, 2008, s. 146) Hz. Muhammed, vergi memuru olarak görevlendirip Hayber’e gönderdiği Abdullah b. Revaha’ya²⁵ vergi almaması veya daha az alması için kadınlarının mücevherlerini rüşvet olarak teklif eden Yahudilere, “*rüşvet bir suhttur, biz onu yemeyiz*” diyerek bu teklifi reddetmiştir. (Avcı, 2014, s. 419) Hz. Muhammed’e suhtun ne anlama geldiği sorulduğunda, “*hüküm vermede alınan rüşvettir*” diyerek suhtun adalet işlerinde hâkimin aldığı rüşvet olduğunu söylemiştir. Hz. Ömer ise, *suhtun* sadece rüşvet olmadığını belirterek, *suht* hakkında: “*Suhtun iki kapısı vardır. Bunlar insanların yedikleri rüşvet ve fahişelik ücretidir.*” demiştir. (Köse, 2008, s. 147) Suhtun anlamlandırılmasında rüşvetin odak nokta olmasının sebebi suht’un İbranice’de rüşvet demek olan *şohad* anlamına gelmesi olabilir. Ebusuud Efendi’nin suht ile ilgili fetvasının aynı zamanda rüşvet alan kişiler için de geçerli olduğu söylenebilir. İlgili fetva şu şekildedir: “*Ehl-i suht olan kimseleri hâkim tazir-i şedid ettikten sonra tevbe ve salahı zahir oluncaya kadar zindandan çıkarılmamak lazımdır.*” (Avcı, 2014, s. 419) İslâm hukukuna göre bir kişi hak gaspı ile mal ve menfaat ederse o kişi rüşvet alan *mürteşi* olur. Rüşvet alan ise *râşi* olarak isimlendirilir.

Kur’an hükümlerinde net bir görüş birliği sağlanamayan hususlarda hadis önemli bir hukuk kaynağı olmuştur. Hz. Peygamber’in rüşveti yasaklayan hadisleri vardır. Bunların en bilineni “*rüşvet alana da verene de ikisi arasında vasıta olana da Allah lanet etsin*” hadisidir. (Arif, 1966, s. 277) Lanet, ilahi rahmetten yoksun kalmayı açıklar. Dolayısıyla rüşvet büyük günahdır. (Düzbakar, 2008, s. 537) Buna benzer rüşvetle ilgili birkaç hadis daha bulunduğu gibi Hz. Peygamber’den sonraki halifelerde rüşvetin haram olduğuna dair ifadeleri mevcuttur. (Köse, 2008, s. 150) Ancak İslâm’da rüşvet verilmesini meşru kılan durumlar da vardır. Örneğin, 16. yüzyılda Mısır’da yaşamış olan Hanefi fıkhi âlimlerinden İbn Nüceym (Özel, 1998, s. 236-237) yazmış olduğu rüşvet risalesinde can veya malın korunması adına verilecek rüşveti haram saymaz. (Sahillioğlu, 1965, s. 693) Keza, başkaları tarafından malına el konulacağını düşünen bir kimse malının hepsini kaybetmemek adına bir kısmını rüşvet verebilir. Bu rüşvet, alan bakımından haram olsa da veren bakımından değildir. Zor durumda kalıp rüşvet vermek

---

²⁵ Hz. Muhammed’in sahabesi

zorunda olan kişi, her ne kadar rüşvet vererek teoride suçun kapsamı içine girse de haksızlığa uğradığı için aynı zamanda can ve mal güvenliğinin doğurduğu kaygıdan mütevellit verdiği rüşvet suç kabul edilmemiştir.²⁶ Kâtip Çelebi, İbn Nüceym'e paralel olarak, bir kimsenin canına ve malına zarar geleceği korkusu ile vereceği rüşvetin caiz, ancak alınmasının haram olacağına işaret etmiştir. (Kâtip Çelebi, 2007a, s. 87) İbn Nüceym ayrıca, işinin yapılması için ricada bulunan kişinin (bu aşamada hiçbir şekilde rüşvet bahsinin geçmemesi şartıyla) işi olduktan sonra vereceği parayı rüşvet kapsamında almamış, iyiliğe karşı iyilik olarak (mücazate-ihsan) olarak değerlendirmiştir. Öte yandan rüşvetin içine her türlü menfaatin girebileceği belirtilmiştir. Ancak İslâm hukukçularının çoğunluğu rüşvetin sadece maddî olabileceği düşüncesindedir. (Düzbakar, 2008, s. 536) Çünkü insanlar maddiyat için yaşarlar ve sadece onun için çalışırlardı. Belirtmeden geçmemek gerekir ki, rüşvetin sadece para ve altına indirgenmesi bu konuya bakıştaki en temel problemi teşkil etmektedir. Örneğin rüşvet olarak *râşiye* verilen cinsel ilişki vaadi de bir rüşvet suçudur ve diğer rüşvet suçlarından bağımsız değerlendirilmemelidir.

17. yüzyılda mahkemelere intikal eden bazı rüşvet hadiselerinde paradan başka birçok rüşvet vakalarına rastlanabilmektedir. Örneğin 1690'da İstanbul'da Hocapaşa Mahallesi'nin sâkini Cerrâh İbrahim Ağa Ayvansaray sâkini Ali Ağa'dan rüşvet olarak bir cariyeyi alır. (İstanbul Kadı Sicilleri, c. 20, No: 54, s. 282) Cerrâh İbrahim Ağa, eski Kahire Valisi ve rikâbdar olan Silahtar Hasan Paşa'dan aldığı 400 guruş değerinde “uzun boylu açık kaşlı ela gözlü Rus asıllı” bir cariyeyi hükümde belirtilmeyen bir hususun kolaylaştırılması için Ali Ağa'ya rüşvet olarak sunmuştur. Ancak mahkeme sonucunda Ali Ağa'nın cariyeyi İbrahim Ağa'ya iade etmesine karar verilmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere rüşvet sadece para ile sınırlı değildir. Bir diğer örnek, Erzurum'da Sultan Melik mahallesi ahâlîsinden olup misâfîren İstanbul'da Hobyar mahallesinde sâkin Erzurumlu Yakub Efendi b. Ümmetünnebi'nin Ahmed Çelebi b. Mehmed'e bir ev alma işinin kolaylaştırılması için rüşvet olarak otuz altı okka kahve ve yüz yetmiş beş esedî guruş vermesidir. Yine dava sonucunda kahve ve para Erzurumlu Yakub Efendi'ye iade edilmişti. (İstanbul Kadı Sicilleri, c. 18, No: 18, s. 221)

Rüşvet denince ilk akla gelen para olsa da kayıtlardan görüldüğü üzere halk arasında değerli ve güzel olan her şey rüşvet olarak verilebilmekteydi. Kayıtlarda göze çarpan bir diğer husus rüşvet verilen malların verene geri iade edilmesidir. Osmanlı hukukunda zulmen alınan malların geri iadesi şeriatın bir gereğidir. Rüşvet suçu da *zulüm* kavramı içerisinde ele alındığı

²⁶ 17. yüzyılda valiler veya teftiş amacıyla atanan yöneticiler şehirleri, kasabaları ve halkı soyarlardı. Halk, başlarından bu belaları def etmek için yöneticilere rüşvet vererek onları uzaklaştırmaya çalışırlardı. (Uluçay, 1944, s. 417)

için rüşvet alan kişilerin aldığı rüşveti iade etmesine karar verilir. (Mumcu, 2007, s. 33) İslâm-Osmanlı hukukunda rüşvet verenin verdiği rüşveti geri isteme hakkı da bulunmaktadır. Ancak rüşvet veren, rüşvet verdiği kişiye değil eğer aracı varsa aracından rüşveti isteme hakkına sahiptir. Bu durum, Şeyhülislâm Hacı Abdürrahim Efendi'nin 1649 yılında verdiği fetvada belirtilir: “*Bir kimse birisinin adamına verdiği rüşvet parasını bizzat verdiği kimseden geri isteyebilir.*” (BOA. MŞH. FTV. 1. 15) Rüşvet alan öldüğü zaman da rüşvet veren kişi, aracıyı dava edebilmektedir. (Mumcu, 2005, s. 208)

İslâm hukuku, bireysel ve toplumsal hayatın sağlıklı yürüyebilmesi adına uyulması gereken kurallar öngörmüştür. Bu kurallara *maslahat* denir. (Şaban, 1996, s. 414) *Maslahat*ın korunması zorunludur ve ortadan kaldırılması haramdır. Korunması gereken değerler ikiye ayrılır. Bunlar bireysel değerler ve kamusal değerlerdir. Bireysel değerler; din, akıl, hayat, vücut bütünlüğü, onur, mal varlığı ve nesil; kamusal değerler ise siyasi iktidar düzeni, kamu düzeni, barışı ve ahlakıdır. (Avcı, 2014, s. 5) Her dönemde karşımıza çıkan cana, mala, ırza ve dine yönelik suçlar had ve kısas suçları olarak diğer suçlardan ayrılarak kesin hükümlere bağlanmıştır. Bu suçların dışında kalan geniş bölümün cezasını ve ceza miktarını belirleme yetkisi devletin yetkili organlarına (*ulul'emre*) bırakılmıştır. (Aydın, 2001, s. 73) İslâm hukukunun buradaki amacı her zamanın ve her mekânın gerektirdiklerinin değişmesi aynı zamanda İslâm'ın evrensellik ve süreklilik özelliklerinin sonucudur. Yetkili organların verdiği bu cezalara *ta'zir* cezaları denmektedir. Rüşvet suçunun cezası da *ta'zir* cezalarının içindedir. *Ta'zir*, *had* ve *kıssas* suçlarının dışında kalan cezalardır. Kur'an ve sünnet tarafından sınırları çizilmemiş, ceza yetkisi devlet reisine ondan da hâkime bırakılmış cezalardır. *Ta'zir* cezaları önceden belirlenmediği ve hududu çizilmediği için bu konuda hâkime geniş bir takdir hakkı tanınmıştır. Kadı, suçun işlendiği zamana, yere ve suçu işleyenin durumuna göre ceza tayin edebilir. Bu duruma verilebilecek en güzel örneklerden biri, kadıların para cezası vermeleri gerektiğinde kişinin mali durumuna uygun cezayı tespit etmeleridir. Bu durum Kanuni devri, Karaman Eyaleti Kanunnamesinde şu şekilde açıklanır: “*Ve eğer bir kimesne tahıl uğurlasa gâni olsa cürm kırk akçe, orta hallü olursa yirmi akçe, fakir olsa on akçe cürm ala.*”, “*Bir Müslüman zinâ kılrsa, şer ile sabit olsa ve bay olsa üç yüz akçe cürm alına, evsat'-ul-hâl olur ise iki yüz akçe cürm alına; andan aşağı hallü olub yüz akçe veya elli akçe cürm alına.*” (Akgündüz, c. 7, 1990, s. 626, 627) Had veya kısas cezalarının uygulanmayıp *ta'zir* cezalarına çevrildiği durumlar yine Kanuni devri Zul Kadriyye Eyaleti Kanunnamelerinde mevcuttur: *Her kim kan eylese, katle müstahak ise kısâs oluna. Ya sulha ya diyete müstahak ise diyetten gayri otuz altun cürm alına*”. (Akgündüz, c. 7, 1990, s. 157)

Osmanlı'da uygulanan ta'zir cezalarının çeşitleri, ölüm cezası (siyaseten katl), sopa (*celd*), hapis, sürgün (*nefy*), para cezası (*nakdi*), müsadere, terk, teşhir, takdir ve sakalın kesilmesidir. (Akyılmaz, 2015, s. 274-276) Osmanlı Devleti'nde rüşvet suçunun cezaları da tek bir hükme bağlanmadığı gibi kişinin konumuna olayın yerine ve zamanına göre farklılık arz etmektedir. Osmanlı Devleti'nde rüşvet suçuna verilen cezalar içinde suçun boyutlarına göre idam, hapis, sürgün, ihtar, teşhir, dayak gibi cezalar mevcuttur. (Ümütli, 2006, s. 3-11)

Rüşvetçiliğe verilebilecek en hafif ta'zir cezası ihtar etmektir. Böyle bir ihtar cezasıyla ilgili bir belgede görevinin ne olduğu belirtilmeyen Hacı Gani isimli kişinin bir müsellime rüşvet teklif etmesi üzerine kendisine içinde tehdit unsurları da bulunan bir ihtar gönderilir. (BOA. TSMA. E. 0970)²⁷ Bu gibi uyarılara sık sık rastlanmaktadır. Rüşvet aldığı tespit olunan birisine ihtar cezasının yanında ölüm cezasına da verilebilirdi. Bundan başka kişi görevinden azl veya sürgün edilebilirdi. Kadının verdiği cezaya ilave olarak gerekli gördüğü takdirde padişah idam cezası verebilirdi. (Daşcıoğlu, 2005, s. 59, 121) Bir kimseye ta'ziren ölüm cezası verilip verilemeyeceği tespit edilmeden padişah, örfî hukuka göre siyaseten katl yetkisini kullanarak o kişiyi idam ettirebilir. (Mumcu, 1983, s. 90) İslâm hukukunda rüşvet suçuyla ilgili ölüm cezası verilmemesine rağmen padişah siyaseten katl yetkisini kullanarak rüşvetçiyi idam ettirebilir. Cezalar kişinin statüsüne göre yani ulemadan, askerî sınıftan veya reayadan olmak üzere farklılık gösterebilir. Askerî sınıftan olan rüşvetçilere verilen cezalar ise yine azil, sürgün, bunlara ek olarak *müsadere*, *kalabentlik* (cezaya çarptırılan suçlunun, uzak bir yerde bulunan bir kaleye kapatılması) ve idamdır. Reayada bu suçu işleyenlere sıklıkla sopa ve teşhir cezası verilir. Teşhirden, rüşvetçinin yüzüne kara boya sürülür, sakallarının yarısı kesilir. (Mumcu, 2005, s. 242) Askerî sınıftan rüşvet suçu işlediği sabit görülüp ceza alanlara ilerleyen bölümlerde yer verilecektir.

Şayet ulema sınıfına mensup bir görevli rüşvet suçu işlemişse cezası genellikle sürgün ve azldır. 1630 yılında, rüşvetçiliği ve zalimliği sabit olan Akşehir kadısı, Kıbrıs'a sürülmüştür. (BOA. DVNS. MHM. 84. 82) Ayrıca haksız kazanç müsadere edilebileceği için rüşvetle elde edilmiş kazanç devlet tarafından müsadere edilebilir. (Köse, 1998, s. 305) Ulema sınıfının mallarının ilk defa müsadere edilmesi 17. yüzyıla rastlar. Buna verilebilecek örnek, I. İbrahim döneminin (1640-1648) en ünlü simalarından Cinci Hoca ismiyle tarihe geçen Safranbolulu Hüseyin Efendi'dir.²⁸ Bir dönem kazaskerlik görevini yürüten I. İbrahim'in makbulü Cinci Hoca'nın

²⁷ "Mükerrem ba 'de's-selâm ilam olunan oldur ki mezbûre istima olunduki müsellim tarafından âdem gelip cürm-i (...) müdahale edermiş siz dahi yeltenip (...) davar vermeğe yeltenirmişsiz. Biz birkaç günden sonra Karahisar'a varırız bizimle mürafa 'a şer ' olunca bir nesne vermeyesiz yoksa sonra cevap vermeğe kadir olmazsınız" (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) TSMA. E. 0970)

²⁸ Kendisiyle ilgili bilgilere ilerleyen bölümlerde yer verilecektir.

rüşvetle elde ettiği serveti müsadere edilmiştir. (Tomar, 2006, s. 67) Ancak, ulema sınıfının müsadere bakımından bir ayrıcalığı vardır ki o da sadece suçu sabit olanların mallarına el konulabilmesidir.

Ulema, din ve devlet düşmanlığı yapmadığı sürece idam cezasına çarptırılmaz. Osmanlı Kanunnamelerinde buna dair hükümler bulunmaktadır: “*Ve kudât ve tedris ve tevliyet ve nezaret ve hitabet ve imamet ve sair bunların gibi cihetden ve menasibından şunlar ki, berât-ı padişahî ile nesne tasarruf edenleri ta’zir etmeyeler ve habs edilecek yerde kefil var iken habs etmiyeler.*” (Akgündüz, 1990, c. 3, s. 106) Bununla birlikte IV. Murad, 1633’te çıktığı Bursa seyahatinde av vesilesiyle uğradığı İznik’in kadısını karla kaplı yolları temizlettirmede gerekçesiyle idam etmesi ilmiye sınıfında tepkiye sebep olmuştur. Şeyhülislâm Ahîzâde Hüseyin Efendi, ulemânın nefretini çekmenin tehlikeli olacağını padişaha bildirmesi için Kösem Sultan’a bir tezkire yazar. İlmiye mensuplarının bir ziyafet sırasında bir araya gelmesi üzerine, Vâlîde sultan onların hâl meselesini konuştukları şüpheye düşerek durumu hemen IV. Murad’a haber verir. 1634’te gittiği Bursa’da kaldığı beşinci günde ava çıkmış bulunan padişah haberi alınca hemen İstanbul’a gelip Şeyhülislâmı azleder ve Kıbrıs’a sürer. (İpşirli, 1988, s. 548) Fakat öfkesini yenemeyerek gemi fırtına yüzünden daha Marmara’da iken onu Çekmece sahillerinde karaya çıkartır. Kendisi de yanında Abaza Paşa bulunduğu halde oraya gidip Bostancıbaşı Duçe Mehmed Ağa’ya verdiği emirle Ahîzâde’yi boğdurur (1634). IV. Murad, Osmanlı tarihinde daha önce görülmemiş olan ve kendisinden sonra az rastlanan Şeyhülislâm idam eden bir padişah olmuştur. (Yılmaz, 2006, s. 179-180)

Her ne kadar ulemanın ceza konusunda ayrıcalığı olsa da bilhassa hukukun temsilcisi olarak kadının rüşvet alması konunun ilginç bir boyutunu teşkil eder. Kuşkusuz kadılık müessesesi sadece Osmanlı Devleti değil, tüm İslâm medeniyeti için önemlidir.

İslâmiyet’in doğuşundan sonra ilk hâkimlik görevini yürüten kişi Hz. Muhammed’in kendisidir. Daha sonra dört halife bu görevi yürütmüştür. Ancak devletler büyüdükçe yargı görevini başka bir ayrıcalıklı makama devretmek durumundaydılar. Bunun sebebi sınırların genişlemesi ve bürokrasinin artmasıdır. (Bozatay, Demir, 2014, s. 75) Devlet teşkilatında dönüşümlerin yaşandığı Hz. Ömer zamanında ülke sınırları genişlemesi ve idari işlemlerin artması üzerine Medine, Suriye, Irak ve Mısır’a kadı tayin edilmiştir. Halife, Medine’de davalara bakmayı sürdürürken, kadılar ta’zir gerektiren suçlarla ilgili davalar ve medeni davalara baktılar. Bu durum dört halife devrinin sonuna kadar devam etmiş, Emevi Devleti’nin ilk halifesi Muaviye, yargı yetkilerinin tamamını kadılara devretmiştir. (Atar, 2001, s. 67)

Bu geniş hükümet sahasında hükümdarın tek başına yargı görevini yürütmesi mümkün olmayacağından niyabet usulüyle kadılar tayin edilmiştir. Eski Suriye ve Bizans’tan

etkilendiği görülen kadılık müessesesine aynı zamanda “hükümdarın naibi” payesi biçilmiştir. (Bozatay, Demir, 2014, s. 75) Bu bakımdan İslâm hukukunda kadı ile halife arasında vekâlet bağı kurulmuştur (Atar, 2001, s. 67)

Kadılık makamının hemen hemen her veçhesi, Müslüman düşünürler tarafından etraflıca tartışılmıştır. Bazıları kadılık makamına gelenlere maaş ödenmeli derken bazıları aksi görüşü savunmuşlardır. Yolsuzluk ve rüşvet olaylarını tamamen engellenemese de kamu mülkiyeti, kamu vicdanı, sorumluluk gibi bugün sahip olduğumuz modern düşünceler İslâm tarihinin her safhasında mevcuttur. (El-Attas, 1988, s. 71) 761 yılında Mısır’da göreve getirilen bazı kadılar maaşlarını özel işlerine ayırdıkları bölümlerini harcamayıp hazineye iade etmiştir. Halife El Hâkim (d. 985-ö. 1021) ise kadıların yolsuzluk ve rüşvet olaylarına karışmasını önlemek için, halktan para almadığını kanıtlayanların maaşlarını iki katına çıkarmıştır. (El-Attas, 1988, s. 72) 915 yılında Bağdat’ta kadılık görevine gelmeye aday kişiler; kim olursa olsun haksız bir karar vermesi için zorlanmaması, yasal olmayan bir karar vermesi istenmemesi ve kadılık görevi karşılığı maaş ödenmemesi gibi şartlar öne sürmüşlerdir. Maaş ödenmemesi isteği göreve gelen kişilerin zengin kişiler olduğu anlamına gelmiyordu. Örneğin 945 yılında Bağdat kadısının evine girenler kadının evinde çalacak kıymetli bir eşya bulamamışlardır. Bir başka Bağdat kadısı Ebu Tayyip ise kıyafetlerini kardeşleriyle paylaşmak zorundaydı. (El-Attas, 1988, s. 72) Yukarıda adı geçen kişiler için kadılık görevi üzerinden haksız kazanç elde edilerek zengin olunacak bir görev değil Hakk’a ve halka hizmetti. Kadılık müessesesi tarihinin olumlu yanı olan bu kişilerle beraber kadılığın ortaya çıkışından itibaren bu makamın yolsuzluk ve rüşvet olaylarıyla birlikte anıldığını kabul etmek gerekiyor. Öyle ki, ilginç bir şekilde pek çok ilim adamı kadılık makamına gelmemek için çaba harcamıştır. (El-Attas, 1988, s. 71) Bu bağlamda Ebu Hanife zikredilebilir. Nitekim Ebu Hanife, kadılık makamını kabul etmediği için cezalandırılmıştır. İmâm-ı a’zamın talebelerinin en başta gelenlerinden Hanefî mezhebinde yetişmiş müctehidlerin en büyüğü sayılan Ebu Yusuf ise kadılardan daima şüphe duymuştur. (El-Attas, 1988, s. 71)

Tüm bu örneklerden yola çıkarak İslâm hukukunun adlî rüşveti ayrı bir yere koyması ve üzerinde çok fazla durması anlaşılabilir bir durumdur. Kur’an-ı Kerim’de görevlerin ehil kimselere verilmesi ve adaletle hükmedilmesi hususu üzerine birçok ayet bulunmaktadır. Hz. Peygamber’in kadılık görevine gelen kişinin “bıçaksız boğazlanacağını” şeklindeki ifadesi bu görevin önemine ve zorluğuna dikkat çekmektedir. (Atar, 2001, s. 67) Zira, haksızlığa uğrayan kişinin gideceği tek kapı olan adalet kapısında uğrayacağı ikinci haksızlık onu doğal olarak umutsuzluğa sürükleyecektir ki bu mülkün temelinin sarsılması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla İslâm âlimleri adalet kurumunda işlenen rüşvet suçunun üzerinde özellikle dururlar.

İslâm hukukuna göre, rüşvet alan hâkimin verdiği hüküm batıl sayılır. Rüşvet almak büyük günah olduğu için kadının şeriate uygun olarak verdiği hüküm de batıldır. Aynı zamanda onun rüşvet alması, zina etmesi ya da şarap içmesiyle eş tutulmuştur. (Mumcu, 2005, s. 194) Bu durum, İslâm-Osmanlı hukukunun adalet işlerinde verilen rüşvete bakış açısını ortaya koyması açısından önemlidir. Ancak, rüşvet alan kadının hukukî durumu hakkındaki görüşler bununla sınırlı değildir. Kimi hukukçulara göre, kadının rüşvet suçuna bulaşması verdiği kararların geçersiz sayılması için bir gerekçe oluşturmaz. Kadının rüşvet alması onu fâsık yapar. Fâsıklık ise bireysel bir zafiyet olmasından dolayı kadının işlediği günahın verdiği hükme bir etkisi yoktur. (Ümütli, 2006, s. 52) Bu ilginç görüşün temsilcileri bunu savunurken rüşvetin bulaşmadığı hiçbir davanın olmadığını iddia ederler. Buradan yola çıkarak rüşveti aklamamın hiçbir hukukî ve dinî temeli olamayacağı gibi ahlakî olarak da bu görüşü savunmak en hafif tabirle sakıncalı olacaktır. Fakihlerin bir kısmı rüşvet suçunu işlemiş bir kadının adalet vasfını yitirmesinden dolayı azledilmesine gerek kalmadan makamını kaybedeceğini söylerken, bazıları da kadının ancak azledilince görevini kaybedeceğini savunurlar. (Atar, 2001, s. 68)

İslâm hukukunda kadının verdiği kararın adaletli olması ve yargı otoritesinin saygınlığını koruması üzerinde oldukça fazla durulmuştur. Ebu Hanife, kadının bulunduğu yerde en fazla bir yıl görev yapması gerektiğini savunmuştur. Bunun sebebi kadılık görevine gelen kimsenin, görev yerlerindeki insanların münasebetleri sonucu yargı otoritesini tehlikeye atma ihtimalidir. (Atar, 2001, s. 67) Bu hususta kadının herhangi bir hediyeyi kabul etmemesi ve dava taraflarının ziyafetlerine gitmemesi gerektiği vurgulanır. (Atar, 2001, s. 69) Bu davranışlar rüşvete kapı aralayacağından ve kadının adalet yolundan sapmasına yol açacağından hoş görülmez.

Selçuklular'da da kadılık makamına büyük önem verilmiştir. Nizamülmülk'e göre kadılar padişahın naibleridir. (Köymen, 1999, s. 54) Kendisin kaleme aldığı ünlü *Siyasetname*'de kadılarda aranması gereken vasıflar büyük bir titizlikle tespit edilmiş, adaletli olmaları gerektiği sık sık vurgulanmıştır: “Kadılar, ehl-i İslâm'ın kan ve malına mutlak surette tasarruf ederler.” (Köymen, 1999, s. 57). Oysa, Harzemşahlar'ın Büyük Selçuklu Devleti'ne son vermesinin akabinde kadıların rüşvetçiliği pek çok şikâyete sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde kadıların ve askerî sınıftan diğer kimselerin halka karşı işlediği rüşvet ve diğer suiistimallerini engellemek adına uygulanan önlemlerin çoğu zaman yeterli gelmemesi sonucu oluşan adaletsizlik 16. ve 17. yüzyıl nasihatname yazarları tarafından “devletin çöküşü” şeklinde yorumlanmıştır. Dolayısıyla adaletin son bulması devletin son bulmasıyla eş değer görülür.

Osmanlı adalet felsefesinde halkların kökeni ayırt edilmeksizin adaletle hükmedilmesi devletin devamı için gereklidir. Osmanlı Devleti'nin fethettiği topraklarda yaptığı ilk işlerden biri olarak

kadı ataması bu düşüncenin tezahürüdür. (Durhan, 1999, s. 220) Osmanlı Devleti'nde görev alan ilk kadı Tursun Fakih'tir. Doğrudan Osman Gazi tarafından tayin edilmiştir. (Âşıkpaşaoğlu, 1970, s. 13) Fatih Sultan Mehmed'e kadar kadılar kazaskerler vasıtasıyla padişahlar tarafından atanırken, Fatih Sultan Mehmed, kadıların tayin sürecinde yeni düzenlemelere gitmiştir. Buna göre, kadı tayininde padişah doğrudan yer almazken, kazaskerlerin önerisi üzerine sadrazamlar tarafından değerlendirilerek atamalar yapılmıştır. (Ekinci, 2001, s. 962) 16. yüzyılın sonlarına doğru, şeyhülislamlık makamının güçlenmesi üzerine, mevleviyet kadılarının tayini konusunda kazaskerlerin ve sadrazamların yetkisi oldukça azalmıştı. (Şentop, 2005, s. 88)

Osmanlı Devleti'nde kadının tayin süreci diğer İslâm devletlerine göre daha incelikli bir prosedür halinde gerçekleşir.²⁹ Teorik olarak bu sistemde ehliyetsiz kişilerin kadılığa yükselmesi imkânsız görünmektedir. Bu durum, devletin ancak adalet ile yükseleceği inancına uygun düşmekle beraber kadılık başlı başına bir meslek olarak görülmesindedir. Son derece önem verilen ve oldukça girift bu sistem rüşvet yoluyla aşılabılmıştı. Kadıların adı Osmanlı Devleti'nin en eski devirlerden beri rüşvet ve yolsuzluklarla anılmıştır. Örneğin daha, Orhan Bey zamanında, Bursa Kadısı Çandarlı Kara Halil Paşa'nın yaya sınıfı kurulurken rüşvet aldığı söylenir: “Çok kişiler kadıya rüşvetler virüb beni yaz dediler.” (Neşri, 1949, s. 155)

Nitekim halkın şikâyetlerine yer verilen anonim bir *Tevarih-i Âli Osman*'da Yıldırım Bayezid'in rüşvetçi kadıların hepsini bir eve doldurup yakmak istediği rivayet edilir. Ancak

---

²⁹ Kadıların en başta medrese de tahsil yapmış olması tecrübe ve hukukî bilgiyi kazanmış olmaları gerekliydi. Kendi içerisinde bir hiyerarşiye sahip olan ilmiye sınıfında müderrisler öğretimle, müftüler fetva vermekle, kadılar ise yargılama görevinde bulunmaktaydı. İlk olarak I. Murad devrinde Bursa kadısına kazaskerlik ünvanı verilmiştir. Daha sonra Fatih Sultan Mehmed döneminde İstanbul kadısı ve kazaskerinin görevleri ayrıldı. Müftü “Şeyhülislâm” olarak adlandırıldı. Aynı zamanda Sahn-ı Seman medreselerinin kurulması kadı adaylarının eğitimi açısından önemli bir gelişmedir. Osmanlı medreselerinin belli bir sisteme göre kurumsallaşması Fatih ve Kanuni devirlerinde olmuştur. Hâric ve dâhil medreseleri belirli bir staj döneminin ardından naib olabilmekteydi. (Cin, Akyılmaz, 2015, s. 168) Öğrenimini sürdürmek isteyenler Mûsile-i Sahn ve Sahn-ı Seman medreselerine devam edip icazet alarak mülazemetlik (adaylık) sürecine girerek mülazım olurlardı. Mülazemetlikte adaylar alt derece kadılıklara tayin edilirdi. Molla Kadı denilen büyük kadı yanına gönderilen danışmentler beşer kişilik gruplar halinde burada üç veya beş yıllık bir süre geçirirlerdi. Taşrada Molla Kadı nezinde ilk staj dönemlerini tamamlayan adaylar bu süre sonunda yeniden İstanbul'a dönerek mülazemetliklerini tamamlamaları gerekirdi. (Anıl, 2015, s. 105) Adayların isimleri “matlab”, “tarik”, ya da “ruzname” adı verilen kazasker defterlerine kaydedilir ve adaylar bekleme dönemine girerlerdi. Adaylar beşer kişi olarak Mevleviyet (eyalet) pâyesi taşıyan kadıların yanında staj yaparlardı. Kaza kadılığı görevinden sonra Ayasofya, Kanuni Sultan Süleyman döneminde açılan Mûsile-i Süleymaniye ve Nefs-i Süleymaniye gibi yüksek dereceleri medreseleri tamamlayıp son basamak olan Dâr'ül Hadis'ten mezun olduktan sonra müderris ve yüksek dereceli kadı olurlardı. (Cin, Akyılmaz, 2015, s. 170) Genelde yukarıda da belirtildiği gibi Sahn-ı Seman, Ayasofya ve Sahn-ı Süleymaniye gibi medreselerini bitirenlerin kadı olarak tayin edilme şansları olsa da daha çok tercih edilenler Dâr'ül Hadis medresesi mezunu kişilerdir. Bu medrese mezunları tayin edildikten sonra eğer boş kadro varsa diğer medrese mezunlarının tayini yapılırdı. (Uzunçarşılı, 1988a, s. 38) Padişah beratıyla tayin olan kadıların tayin işlemlerini Kadılar, padişah beratını almadan önce mülâzımlıktan kadılığa geçebilmek için resm-i padişahi adıyla vergi öderlerdi. Bu bir rüşvet değildi aynı zamanda beratı tanzim edene ve getirene normal sayılabilecek bahşişler verilirdi. (Uzunçarşılı, 1988a, s. 111)

Vezer Ali Paşa'nın ricasıyla affedilirler. Bunun sonucu olarak kadıların harç almaları kanun haline gelir. (Tevârih-i Âli Osman, 1992, s. 34- 36)

1528'de Kara Kadı diye tanınan Halep Kadısı yolsuzluk, rüşvet ve diğer suçlarından dolayı birçok defa halkın şikâyet etmesine sebep olmuştu. Bir cuma günü halkın topyekûn üstüne saldırmasıyla linç edilen Kara Kadı'nın yanı sıra onunla iş birliği içerisinde olan şehrin önde gelen diğer yöneticileri Rodos'a sürülmüştü. (Peçevi, 1992, c. 2, s. 98) 16. yüzyılda kaleme alınmış olan *Nushatü's-Selâtin*' de Mustafa Âli, kendi zamanında kadıların rüşvet veren kişinin lehine hüküm verdiklerini belirtir. Bununla ilgili naklettiği bir olayda, Arabistan kadılarından “büyük sarığı ve kol ağzıları geniş elbiseyle gezen, parlak aynada cehalet ve ahmaklığından benim benden başka kimsem yok diyerek kendini gören” kadıyla ilgili bir olay nakleder. Sözü edilen kadı, bir kızın nikâhıyla ilgili iki köy halkı arasında çıkan kavgada önce yüz sikke altın veren tarafın lehine hüküm vermiş, daha sonra karşı tarafın iki yüz florin rüşvet vermesiyle daha önce verdiği kararı bozmuştur. (Mustafa Âli, 2015, s. 141) Bir diğer vurgu yapılan husus ise vergi toplama esnasında yapılan usulsüzlüklere dir. Avarız vergisinin toplanması için ferman çıkarılan köylerde rüşvetçi kadılar, “emir ve ferman çıkaran İstanbul askerî benden küllice hizmet almıştır” diyerek hane başına birer *şahi*³⁰ alınmasına karar verir ve toplardı. Vergileri toplama esnasında verdiği hizmetin karşılığı olan para ise kararlaştırılmış rüşvetin miktarına göre birer *şahi* hesabıyla tahsil ederdi. Daha sonra kadıların yanında çalışan “kötü huylu kimseler” vergi toplamak için gittikleri köyde “geliş hakkı adıyla” rüşvet alırdı. (Mustafa Âli, 2015, s. 183)

Yine 16. yüzyıla ait olan *Hırzû'l-Mülûk*'te cahil kimselerin rüşvet yoluyla kadılık elde ettikleri ve bu kişilerin hükmünün geçerli olmaması gerektiği savunulmuştur. Rüşvetle kadı olan kimseler, atandıkları yerdeki “zalim” yerel yöneticilerle ittifak edip, suç işlerler.³¹ (Yücel, 1988, s. 196) Bunların yanı sıra çoğaltılabilecek birçok örnekle beraber tezin konu edildiği zaman dilimi olan 17. yüzyılda adalet örgütündeki rüşvetçilik olgusuna dönemin ıslahat lâyhalarında da yer verilmiştir. Bu eserler, 17. yüzyılda kadıların rüşvet alması ve yolsuzluk yapmasının nasıl algılandığını ve yazarların buna nasıl bir eleştiri getirdikleri konusunda bilgi

³⁰ Yavuz Sultan Selim döneminde çıkarılan altın para.

³¹ “*Fi zamâninü ekser kudât mürteşi ve cahil olub mansıb-ı kazâ mahzâ cehl ü irtişah kinâyet olmuştur. Rüşvetle ve şef'âat ile kadılık alan kimesnelerin hükm-i nafiz olmadığı kütüb-i fetvada musarrahtır. Eyle olsa etrâf-ı memalikte olan kuzâtun ekseri rüşvet ve şef'âat ile kadılık almıştır... Kadı-asker efendiler ise mansıbları havından icrâi hak etmeye kadir olmazlar, nâcâr olup ekser menâsıbı ekâbir şef'âatiyle cahillere verürler... Ba'dehu ol kadılık bir zalim mürteşi ve cahile verirse varduğu gibi beğlerbeği ve sancakbeği subaşlılarıyla ve sâir ol yerun zalimleriyle müttefik ve müttehid olub bir kimesneyi mün'in ve mâldâr fehm eyleseler bir nesne isnâd edüp, mâlının ekserin aldıklarından sonra Asitâne-i sa'adete bizden şikayet eylemeye deyü üç talâka şart verüb, andan sonra habsten çıkarırlar.*” (Yücel, 1988, s. 196)

vermektedirler. Nitekim Koçi Bey birçok kişinin rüşvet yoluyla kadılığı elde ettiğini belirtir. Koçi Bey, adlî rüşvetin kötülüğünü ayrı bir yere koymuş, kadılıkların rüşvetle satılmasını dinin satılmasıyla eşdeğer görmüştür. Eserinde yer verdiği kıssada bir gün Kâbe'nin duvarlarının yıkıldığını bunun sebebi ise Allah'ın emaneti olan kadılık makamının rüşvetle satılmasıdır. (Koçi Bey, 2011, s. 115) Ona göre Sunullah Efendi'nin 1603 yılında Şeyhülislâmlıktan azledilmesi ulemanın “bozulmasında” dönüm noktasıdır. Bu tarihten sonra ilmiye sınıfında çözülme hızlanmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden birisi de kadılıkların rüşvetle satılmasıdır.³² (Koçi Bey, 2011, s. 155) Mülâzemetlerin dahi usulüyle verilmeyip voyvoda, subaşı kâtiplerinin ve halk tabakalarından nicelerinin beş-on bin akçe vererek mülâzım olup daha sonra ise müderris olduklarını belirtmiştir. (Koçi Bey, 2011, s. 155, 156) Koçi Bey'e göre kadılık konusunda yaş ve soy önemli değildir. Bir cahilin sadece eskidir denilerek âlimin önüne geçmesi haksızlıktır. İmamlıkta dahi en bilgili olan yaşlı olana tercih edilir. (Koçi Bey, 2011, s. 157) Yaşlı ile genç ancak ilim ve marifette eşit ise yaşlı olan öne geçirilir. Ancak Koçi Bey için mülâzemet sistemi her şeyin başlangıcıdır. Mülâzemetler rüşvetle satılmadan hak eden kişilere verilmelidir. Bu şekilde ehliyetli olanlar ehliyetsiz olanların önüne geçebileceklerdir. Oysa, mülâzemetlerin usûle aykırı verilmesi Koçi Bey'den önce 16. yüzyılda da görülmektedir. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman'ın kendisi şair Baki'ye usûle aykırı olarak sıra beklemeden mülâzemet tahsis etmişti. (Uzunçarşılı, 1988a, s. 46-48)

Koçi Bey, bunların yanında kadılık makamının kendi devrinde gözden düşmesine dikkat çeker. Kadılar arasında çekişme yaşanması sebebiyle iki yıl mülâzemette kalanlar dahi kadı olamazlar. “dilenci” mertebesine kadar düşen kadı adayları bir makam için yirmi kişi ile yarışır. (Koçi Bey, 2011, s. 158) Koçi Bey'in tenkit ettiği bu durum hiç şüphesiz kadılıkların rüşvet ile satılmasına yol açan en önemli sebeplerden biriydi. Burada kilit rol oynayan kazaskerlikti. 17. yüzyılda yaygın olarak kazaskerler kadılıkları rüşvetle satarak önemli gelir kaynağı elde ediyorlardı. (Uzunçarşılı, 1988a, s. 156; Zinkeisen, 2011, c. 4, s. 561) Rüşvetçiliği ile ünlü Anadolu Kazaskerî Muslihiddin, azledilmesinden sonra yine rüşvetle Şam kadısı olmuş, daha

³² “Nihâyetü'l-emr bin üç târihinden beri intizam bozulub mukaddemâ şeyhü'l İslâm olan Sun'u'l-llâh Efendi birkaç def'a bî-vech ma'zul olub ve kazaskerler dahi tiz tiz ma'zûl olmağla yerine gelen azl havfına düşüb vükelâ-i devlet ile mudârâyâ muhtâc olub huzur-ı hümayunda hak sözü söylemekten kaldılar ve herkesin ri'ayet-i hatırıyla mukayyed oldular. Amma dininde metâneti olan mü'min-i kâmil azlden dahi korkmayub kelâm-ı hakkı söyler. Sun'u'l-llâh Efendi, rahmetü'l-llâhi aleyh birkaç defa ma'zul olmuşken yine kelâm-ı hakkı söyleyüb emr-i dîn ü devletde kat'an müsâmaha etmediler idi. Ol sadr müsâmaha yeri değildir, ri'ayet mahalli değildir. Giderek her maslahata hatır karışmağla ve her emirde müsâmaha olunmağla nâ edüb kanun-ı kadim bozuldu. Kazaskerler dahi zaman-ı kalilde bî vech ma'zul olmağla içlerindeki tammâ ü haris olanlar zamân-ı mansıbı fırsat ve fırsati ganimet bilüb menâsıbın ekserin rüşvet ile nâ-ehle verir oldular. Ve mülâzemetler dahi yolu ile verilmeyüb satılmağa başlıyalı voyvoda ve subaşı kâtipleri ve avam-ı nâsdan niceleri beş on bin akçe ile mülâzım olub ba'dehu zamân-ı kalilde müderris ve kadı olub sahn-ı ilm cehele ile dolub eyü, kem belürsüz oldu.” (Koçi Bey, 2011, s. 115)

sonra Rumeli Kazaskerliğine yükselmişti. Ancak 1648 yılındaki ayaklanmada ulema tarafından parçalanarak öldürülmüştü. (Kâtip Çelebi, 2007b, s. 1038; Mumcu, 2005, s. 144) 1650 yılında Anadolu Kazaskerî olan Hocazade, Şeyhülislâm tarafından açıkça rüşvetçilikle suçlanmıştır. Naima, kadıların onun hakkında belirttiği “okuma yazma bile bilmediği” rivayetini kaydetmiştir. Buradan hareketle onun da kazaskerlik makamına rüşvetle gelmiş olma olasılığı ihtimal dahilindedir. 1654 yılında Rumeli Kazaskerliği makamında bulunan Memikzâde ise, rüşvetçiliği sistematik hale getirmiş, tezkirecisini aracı tayin ederek rüşvet almıştır. Hatta hayattaki kadıları ölü olarak gösterip yerlerine yeni kadıları atamaktaydı. (Mumcu, 2005, s. 144)

Koçi Bey, sadece kadı adayları değil görevde olan kadıların da son derece “hor” ve “acınacak” durumda olduklarını ileri sürer. Bir subaşının şikâyetiyle dahi makamlarını kaybetmek tehlikesiyle karşı karşıyaydılar. Koçi Bey, kadılar içinde zalim olanların ancak tam ve her yönüyle araştırılmak suretiyle görevlerinden uzaklaştırılmaları veya sürgün edilmeleri gerektiğini söylemiştir. (Koçi Bey, 2011, s. 158)

Kitab-ı Müstetab’a göre Osmanlı adalet örgütünün en büyük problemi şer’i şerife ve örfî hukuka riayet etmemek, kadılar arası düşmanlık (*mabeyn-i hükkamda adavet*) ve kadıların rüşvet alması (*kuzatda rüşvet*) idi. *Kitab-ı Müstetab*’nın müellifi, ulema sınıfı mensuplarının en büyük zaafî olarak rüşvet almalarını ve rüşvetin yaygınlaşmasını gösterir. Bunun sebepleri ise, gösterişe önem vermeleri ve görevdeyken olabildiğince çok para kazanma istekleridir. (Yücel, 1988, s. 23)

Yine *Kitâbu Mesâlihi ’l Müslimîn ve Menâf’i ’l- Müminîn*’de yazar, kadıların mutlaka korunması gerektiğini belirtir. Belli bir süre için atanan kadılar, daha sonra açıkta kalır, fakirlikten rüşvete saporlar, kitaplarını bile satarlardı. Kazaskerlik makamında ıslahat yapılmadıkça da bu düzenin süreceğini söyler. ıslahat ise sadrazamın görevidir. (Yücel, 1988, s. 92)

Telhîsü ’l Beyân fi Kavânîn-i Âli Osman’da Hezarfen Hüseyin Efendi, kadıların hem dindar hem de rüşvete karşı “perhîzkâr” olması gerektiğini belirtir zira ona göre, zulüm kendi zamanında kadılardan kaynaklanmaktadır. (Anhegger, 1953, s. 389-393)

ıslahat lâyhaları yanında kadıların atandığı yerlerde yaptıkları yolsuzluklar *Adaletnâmelere* de yansır. *Adaletnâme*, devletin kendine vermiş olduğu hak ve yetkileri kötüye kullanıp zulmeden görevlilere yönelik kanunu hatırlatıcı mahiyetteki düzenlemelerin genel adıdır. (Akgündüz, 2000, s. 173) *Adaletnâmeler*, ya genel olup bütün ülkeyi kapsamakta ya da mahalli olup bölgedeki yolsuzluklara son vermeyi amaçlamaktadır. Sıklıkla padişahın cülûsundan hemen sonra çıkartılır ve bozuklukların düzeltileceği sert bir dille vurgulanırdı. (Mumcu, 2005, s. 202) Osmanlı padişahının, kadıların ve yerel unsurların adalet dairesinden uzaklaşmaları, yolsuzluk

yapmaları gibi sorunların giderilmesi için yazdığı *Adaletnâmeler*, yargılama yetkisi bakımından padişahın son sözü söylediğini göstermektedir.

Kadılar ve yerel yöneticiler tarafından haksızlığa uğradığını düşünen kişilerin Divân'a ilettiği şikâyetlerle ilgili 17. yüzyıla ait bir belgede, Boyabad kazasının ahalisi kendilerine zulmeden kadının zorla paralarını aldığını iddia ederek bu paraların kendilerine iadesini isterler. (BOA. AE. SMST. II. 36. 3590)³³

Bu tarz yolsuzlukları ve suiistimalleri önlemek adına yayınlanan *Adaletnâmelerde* adalet yolundan sapan kadıların metaforik olarak “dibekte dövülüp helak edileceği” kaydedilir. Buradaki “dibekte dövmek” muhtemeldir ki kadının kanı dökülemese bile mutlak surette cezalandırılacağını vurgulamak için kullanılmıştı. I. Ahmed devri 1609 tarihli Anadolu Eyaleti *Âdaletnamesi'nde* kadıların “fesadı sabit olanlardan” rüşvet alması anlatılmaktadır. Nahiyelerini naiblerine iltizama vermeleri, bedelini ödemediği yiyecek aldıkları gibi suiistimalleri ve yolsuzluklarına da yer verilmiştir.³⁴ (Akgündüz, 1990, c. 9, s. 565) Naib atama yetkisi bulunan kadılar, *Âdaletname'*de belirtildiği üzere bu işi de bir çıkar sağlama aracı olarak görüp naiblikleri rüşvetle dağıtmaktaydılar. (Kinross, 2012, s. 122) 17. yüzyılda kadı naiblerinin rüşvet olaylarına karıştığına dair veriler mevcuttur. 1606 yılında Beypazarı Naibi Ali'nin rüşvet aldığı suçlamasıyla karşı karşıya kalması üzerine bu hususun araştırılması ve rüşvet suçlamaları kanıtlanırsa naibliğinin son verilmesine karar verilmiştir. (BOA. AE. SAMD. I. 7. 670) Mühimme Defterlerinde bu olaylardan sıkça bahsedilir. Örneğin Selanik Sancağı Yenişehir kazasında baş naib olan “irtişâ ve zulüm ve udûl ile meşhûr ve müte'arif alay şeyhi” Mehmed hakkındaki şikâyet konusu rüşvet alma ve yolsuzluk yapma suretiyle halka zulmetmesidir. (BOA. DVNS. MHM. 110. 250) İstanbul kadı sicillerine yansıyan bir başka kayıta Gelibolu müzâfâtından Anafarta-i kebîr voyvodası olan merhûm Hüseyin Paşa'nın oğlu

³³ *Boyabad kazasının ahalileri olup haliye kadımız olan Mehmed nam kadı şer ' şerifimi icrâyı etmeyip (...) olan tarafa meyl edip ve tekâliften ve hüccetten ve sa'ir imzalardan hilâf-ı şer ' kendisiçün ezdiyad iki bin kuruşlarımız alıp bunun emsâli zulüm ve te 'addisinin nihayeti olmamakla hallerimize merhamet edip civarımızda bir müvelli kadı ihsan olunup hilâf-ı şer ' zulmen aldığı fukaraya geri red olunmak babında ferman-ı âli ve (...) müvellileri rica olunur.* (BOA. AE. SMST. II. 36. 3590)

³⁴ “*Ve siz kâdularsınız , nâiblerinize iltizâma verüb, bir canibden siz ve bir taraftan nâibünüz voyvodolar ile müttefik olup karye be karye gezüb re'âyâ ve berâyânın müft ü mecc'anen koyun ve kuzu ve tavuk ve yağ ve bal ve arpa ve saman ve otlukların çeküp aldığınızdan mâ'adâ her kasaba ve karyeye karîb geldiğinizde yani makberleri sayup defter edüb ba'dehû mahalline varub bunlar ne zamanda fevt olmuşlardır ? Ne için bize haber eylemeden ve bizden izn almadan defn eylediniz ? deyü te'addi edüb ve kefereden mürd olanlardan birkaç gurus alamayınca defne izin vermeyüb, ekserinin veresesinden sağire gâib ve gâibeler olmayub muhallefâtın, yazub ikiyüz akçe değer esbâbı bin ve bin beş yüz akçe bahâya dutup kismet bahanesiyle beğendiğimiz esbâbı çeküb alub ve sizden mukaddem kâdî olanlar bir def'a kismet eylediği müteveffâ muhallefâtı ikişer ve üçer kerre bu tarikle kismet olunmağlan mâl-ı eytâmin resm i kismet kîfâyet eylemeyüp ve resm-i kismet binde on beş akçe birer gurus ve altun alub sicill ve hüccet ve nakl-i şer'î ve müreâseleden ve emirlerin ve berâtların sicille kayd etdirenlerden beşer onar gurus ve nizâ olan ze'âmet ve tîmarlar ve tevliyet ve zaviyeler ve vazifeler bi canibe mukarrer olub eline kat'î hükm-i Hümâyûnum verilmişken taraf-ı âhardan beş on gurus ve altun rüşvet almağla emr ü berata amel eylemeyüb ...*” (Akgündüz, 1990, c. 9, s. 565)

Abdülcelil Bey, bazı hususlar için Naib Mehmed Efendi'ye rüşvet vermiş, daha sonra bu rüşvetin kendisine iadesi için dava açmış ve dava sulh ile sonuçlanmıştır. (İstanbul Kadı Sicilleri, c. 18, No: 622, s. 570,) Bu örneklerde görülen, bir kadı naibinin rüşvet almasının sebebi 1609 tarihli Anadolu Eyaleti *Adaletnâmesi*'nde geçen kadıların naiblikleri iltizam yoluyla satması, bunun sonucunda naiblerin göreve gelmek için verdikleri parayı geri kazanmak için rüşvet ve türlü yolsuzluklarla başvurması ihtimal dâhilindedir.

Kadı ve naiblerin yolsuzluk ve rüşvete yönelmelerinin bir sebebi de görevde kalacakları sürenin kısıtlanmasıdır. Bu süre, Mevleviyet (eyalet) kadılıklarında bir yıl, kaza kadılıklarında iki yıldır. (Anıl, 2015, s. 128) Süre kısıtlamasının birden çok sebebi olmakla birlikte en önemlisi kadının yerel halkla yakınlaşması sonucu adaletten ayrılacağı endişesidir. Bu adalet düşüncesi en çok rüşvet ve yolsuzluğa karışmak olarak tanımlanabilir. Ancak kadıların rüşvet suçuna karışmaması için süreleri kısıtlanmışken, beklenin aksine sürelerinin kısıtlanması rüşvet suçuna karışmalarına yol açmıştır. Ruzname defterlerinde sıra bekleyen adaylara yer açmak hem de kadının ilimle daha fazla ilgilenmesi amaçlanmaktadır. Ma'zul kadı denilen görev süresi sona eren kadılar İstanbul'da kazasker Divânına devam etmek zorundaydılar. Bu sırada mali açıdan güç duruma düşmemeleri için vakıflardan yardım alsalar da bunun yeterli olmadığı varsayılabilir. (Cin, Akyılmaz, 2015, s. 169, 170) Kadıların görev sürelerinin kısıtlanmasını rüşvet almalarının sebeplerinden biri olarak görmek yanlış olmaz. Kısa süre çalışacaklarının bilincinde olan kadılar bir bakıma geleceklerini teminat almak adına rüşvet ve yolsuzluğa başvurmuşlardır.

Öte yandan 17. yüzyılda kadıların sadece halktan rüşvet almadığını, aynı zamanda subaşı, voyvoda, kaymakam, sancakbeyi gibi yerel idarecilerden de rüşvet aldığı görülmektedir. Örneğin yukarıda bahsedilen Mostar Kadısı yasak olduğu halde devre çıkan³⁵ yerel idarecilerin suçlarına ortak olup onlardan rüşvet almış, halkın şikâyetlerini de dikkate almamıştır. Adı geçen kadı, subaşı, voyvoda, kaymakam, sancakbeyi ile devre çıkararak halkın yiyeceklerine el koyup, “*cerime*” diye paralarını almıştı. Ayrıca adı geçen idarecilerden rüşvet olarak olası şikâyetler engellenmeye çalışılmıştı. (BOA. DVNS. MHM. 85. 48)³⁶ Bu husus 1609 tarihli

³⁵ Kadıların ve diğer yerel yöneticilerin para ve mal toplama konusunda yaptıkları yolsuzluklara “*devre çıkmak*” denirdi. Devre çıkmak, görevlinin görev yerini bırakarak kasaba ve köyleri dolaşmasıdır.

³⁶ “*Mostar kadısı olan Mevlana Ali ed-din zidet feza'iluhuya hüküm ki bundan akdem mirliya ve voyvodaları re'aya üzerine dert çıkmayıp ve re'ayanın müfide ve meccanen yem ve yiyeceklerin almayıp bir ferd zulüm ve te'addi olunmaz deyu defa'atle memalik-i mahrusa evamir-i şer'iyye irsal olmuşken haliyen hersek sancak beyi ve kaimmakam ve voyvodaları ve subaşılıarı hilaf-ı emir ve mugayir şer' ve kanun (...) çıkıp müfid ve meccanen yem ve yiyeceklerin yedirip ve evlerine konup ve cerime namına külli akçelerin ve cüz-i cürm için yüzer kuruşları dahi ziyade akçeleri kuzat ve erbab tatlih ettiklerinde kuzat dahi mezbûrların rüşvetlerini almayıp onlar dahi hüküm ve te'addi edip kendileri dahi nâhiye nâhiye gezip berke ve yağ ve bal salıp voyvodalardan ziyade zulüm ve te'addi ettirip şöyle ki mezbûrların zulüm ve te'addileri def' ve ref' olunmaya cümlemiz perakende ve perişan olmak ister*

Adaletnâme'de de belirtilmekte ve bu tür faaliyetler yasaklanmaktadır. Keza, 1632 yılında bütün devlet erkânının katıldığı Ayak Divânı'nda IV. Murad, adaleti rüşvet karşılığı satmakla itham edilen kadılardan hesap sormuş ve uyarmıştır. Ancak kadılar, hukuk ihlallerinin asıl sebebinin sipahiler olduğunu ileri sürmüşlerdi. (Zinkeisen, 2011, c. 4 s. 105) Bu olay, sadece kadıların değil, diğer yerel unsurların da toplum huzurunu bozduğuna delalet etmektedir. Aynı şekilde, davacı olunan bir idareci de Bozöyük Kadısı Ahmed'tir. Kadının, 1646 yılında devre çıkıp, yasak olmasına rağmen köyleri gezip ahalinin karşılıksız olarak yiyeceklerini ve *bînamaz* teftişi adı altında paralarını aldığı, kürekçi bedelinin toplanmasında ve kadılık işlemlerinde yolsuzluk yaptığı, rüşvet aldığı ve daha nice zulümler işlediği belirtilir. (BOA.DVNS.MHM.91.64) Yine köy ve kasabalardaki eşkıyayı tespit etmek için *umum teftişi* adı verilen bir teftişe çıkan kadılardan bazıları bunu haksız kazanç elde etmek için kullanmaktadır. Zengin bir kişiye “sen mal bulmuşsun” veya “Celali sende mal bırakmış” diyerek ispatsız bir şekilde altın ve gümüşlerini zapt etmişlerdir. Yine zengin kişilerin mallarını almak için bunların daha önce suç işlediğine dair zalim idarecilere hüccet vermekteydiler. Buna karşın suçu sabit olan kişilerin ise suçlarını rüşvet karşılığı defterden silmekteydiler. (İnalçık, 2017, s. 144)

Yukarıda, 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde kadılardan görevlerini kötüye kullanıp, rüşvet alarak hüküm verme suçunu işleyen bazı kadılara yer verilmiştir. Burada sadece rüşvet suçu değil, halkın şikayetine sebep olacak çeşitli yolsuzluk suçlarının da işlendiğini görmekteyiz. Ele aldığımız zaman diliminde kadının rüşvete yönelmesinde etkili olan faktörler, zor bir eğitim sürecinden sonra atandığı yerdeki görev süresinin kısıtlılığı ve göreve gelmek için vermek “zorunda” kaldığı rüşvetti. Aynı zamanda kadıya tanınmış olan geniş yetkiler, ayrıcalıklar ve denetiminin zorluğu da kadıların rahatça rüşvet ve yolsuzluğa yönelmesinde önemli etkenlerdir. Tüm bunlara rağmen halkın rüşvet alan ve kendisine zulmeden kadıları doğrudan Divân'a şikâyet edebilmeleri, (BOA. AE. SMST. II. 36. 3590) yayınlanan *Adaletnâmeler*'de kadıların sert bir dille uyarılmaları (Akgündüz, 1990, c. 9, s. 565) ve Osmanlı adalet anlayışında reayanın doğrudan padişah tarafından korunmasını da burada zikretmeliyiz. (İnalçık, 2017, s. 63) Elbette bu dönemde tüm kadıların rüşvet ve yolsuzluğa başvurduğu söylenemez. Ancak kayıtlara geçen vakaların da varlığı inkâr edilemez.

---

deyu re'aya tezallum eylediler imdi sancakbeyileri ve voyvoda ve subaşları re'aya üzerine kuvvet çıkmak emr-i şerifimle men' olunmuştur.” . (BOA. DVNS. MHM. 85. 48)

3. BÖLÜM: RÜŞVET ALAN-VEREN İLİŞKİSİ VE RÜŞVETİN SEBEPLERİ

Doktrin ve uygulamada rüşvet suçu çok failli bir suç olarak nitelendirilmiştir. (Küçükince, 2010, s. 64) Rüşvet suçunun oluşması için, rüşvet alan ve rüşvet veren olarak iki ayrı kişinin bulunması zorunludur. (Akçin, 2007, s. 186) Bazı görüşlere göre rüşvet suçu etken rüşvet (rüşvet teklif etme) ve edilgen rüşvet (rüşvet alma) olarak ikiye ayrılır. (Özen, 2010, s. 153) Ancak bazı rüşvet teorisyenleri, rüşvet alanın ve verenin aynı yöne ve aynı amaca yönelik hareket ettiklerini savunarak bu suçun tek bir suç olduğu görüşünde birleşmişlerdir. (Özen, 2010, s. 154) Verme davranışı olmadan alma davranışı olamayacağı için diğer çok failli suçlarda olduğu gibi rüşvet suçunda da iki farklı davranış bulunup, biri gerçekleşmeden diğeri gerçekleşmemektedir. Rüşvetin esası, görevlinin görevini kötüye kullanması suretiyle bir işi yaparak veya yapmayarak yarar sağlamasıdır. Buradaki yarar kavramı geniş yorumlanmalıdır. Memuru usulsüzlüğe sevk edecek her türlü aracın rüşvet sayılmasından hareket edecek olursak, yarar kavramının içeriği sadece maddî unsurlar olmayıp, manevî unsurlar da işin içindedir. Sadece para, altın vb. maddî değeri olan nesnelere değil, örneğin cinsel arzuların tatmini gibi durumlar veya buna benzer kişinin manevî dünyasına yönelik hususlar da yarar kapsamındadır. Kısaca kişinin maddî ve manevî her türlü arzularına cevap verecek nitelikte olan her şey yarar kavramının içindedir. Bu bakımdan, rüşvetin fiyatını belirleyen birçok faktör bulunmaktadır. Bunların en önemlisi risk faktörüdür. Rüşvet alan kişinin bu işten tamamen kârlı çıkacağı önermesi doğru değildir. Zira rüşvet alan kişi makamını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğundan bir risk söz konusudur. Rüşvet veren, verdiği rüşvetle rüşvet alanın riskini karşılamak zorundadır. Rüşvet alan da aldığı miktara karşısındakine söz verdiği ayrıcalığı sağlamakla yükümlüdür. (Gürsoy, 2001, s. 69) Rüşvet alanın rüşvet verenden daha ağır bir suç işlediği ön kabulü rağbet görse de rüşvet veren de bu suçun azmettiricisi konumundadır. (Mumcu, 2005, s. 17)

Rüşvet alan kişinin kamu hizmetlisi olması durumunda suç daha da ağırlaşır. Çünkü rüşvet alan memur, sıradan kişinin zedelediği hukukî ve sosyal menfaati değil temsil ettiği devletin şeref ve itibarına da gölge düşürmektedir. (Mumcu, 2005, s. 16) Devletin adaletinden emin olmayan kimseler hiçbir çaresi kalmayınca adaleti kendi sağlama yoluna gidecektir ki bu da anarşi ve kaosun egemen olmasına yol açacaktır. Hakkını alamama düşüncesi bazılarını ataletle sürükleyecek, bunun sonucunda sosyal dinamik yara alacaktır. Bu yorumdan hareketle, memur

şayet bir kere rüşvet alırsa vatandaş memurun görevinin satın alınabileceği ve bu şekilde işlerin yaptırılacağı kanısına varır. Neticede halkın tamamında değilse bile bir bölümünde rüşvet olgusu normalleşecek, bir suç olduğu göz ardı edilecektir. Yine kamu görevlilerinin hediye veya rüşveti kendilerinde bir hak olarak görmeye başlamaları rüşvetin olağanlaşması önünü açacaktır. Kamu görevlisi adına faaliyet gösterdiği devlete sadakat yükümlülüğü içerisinde. Kamu görevlisi rüşvet almasıyla faaliyet gösterdiği devlet adına sadakat yükümlülüğüne uymamış olacaktır. Bundan dolayı, karşılıklı çıkar ilişkisine sahip, rüşvet alan ve verenin ilişkisi her zaman ahlakî bir sorun olarak kabul edilmiştir. Rüşvet suçunun iki tarafı; “alan” ve “veren” açısından bakacak olursak, tek başına rüşvet alanın etik ve ahlakî davranması yeterli değildir. Rüşvet vermeye hazır birileri buldukça rüşvet almaya hazır birileri de daima bulunacaktır. Tüm kamu görevlerinin etik ve ahlaklı davrandığı aynı zamanda rüşvet almadığı ütöpik bir kurgu oluşturmamız halinde bile bir rüşvet verenin bulunması görevlinin aklının çelinebileceği riskini her zaman taşımaktadır. Rüşvet veren ve rüşvet alan ilişkisi iki tarafın lehine bir durumdur. Bu eğilimlerin ortak bir amaçla birleşmesi sonucu rüşvet piyasası oluşmaktadır (Aktan, 2001, s. 54). Bu bakımdan rüşvet, iki kişi arasındaki takastır. Rüşvet veren, rüşvet alanın yetkisinden faydalanarak bir avantaj elde etmektedir. Başka bir deyişle, rüşvet alan, rüşvet verene değerli bir şey karşılığında bulunduğu görevi kötüye kullanmaktadır (Pritchard, 1998, s. 282). Bu görev bir işin çabuk yapılması, illegal yollarla yapılması ya da hiç yapılmaması için rüşvet verilerek suiistimal edilir.

Rüşvetin taraflarından biri olan rüşvet veren kimsenin, yukarıda da bahsettiğimiz gibi rüşvet karşılığında sağlayacağı yarar, aynı kişinin sosyal ve maddî durumuyla ilişkidir. Yani rüşvet her bireyin gerçekleştirebileceği bir suç değildir. Kişi bu çıkar ilişkisinde bir taraf olabilmek için güç ya da para sahibi olmalıdır. Para sahibi olan rüşvet veren taraf olurken, gücü elinde bulunduran kişi genelde kamu görevlisi olarak karşımıza çıkar. Rüşvet verenin talebi karşılıklı çıkar sonucu rüşveti oluşturabileceği gibi, rüşvet alanın beklentisi ya da talebi de rüşvet olaylarına yol açabilir.

Rüşvet olayları olabildiğince gizli gerçekleşir. Bunun için de aracılara ihtiyaç duyulabilir. Fakat bu araçlar da rüşveti ortaya çıkaran kimseler olabilir. “Rüşvetin delili olmaz” sözünden hareketle rüşvet anlaşması sırasında aracı kullanılıyorsa bu aracının rüşveti ifşa etme ihtimali rüşvet alan-veren kişilere göre daha fazladır. Araçlar sadece rüşvet anlaşması için kullanılmazlar. Bazen de rüşveti ve devlet görevlisinin suçunu gizleme işlevi görürler. Aracı, rüşvet alan-veren arasında bir köprü kurarak rüşvet alanın ve verenin karşılıklı taleplerini iletir. Bunun sonucunda aracı sayesinde rüşvet alan-veren kişiler birbirlerinden soyutlanır. Rüşvet veren kişinin görevlendirdiği aracının amacı, rüşvet suçuyla ilgili kendi sorumluluklarını yerine

getirmesi ve tarafları açığa çıkartmamasıdır. Eğer taraflar arasındaki alışveriş kendi açılarından olumlu sonuçlanırsa, aracı kendisi için daha önce vaat edilen menfaati rüşvetin taraflarından temin eder.

Osmanlı Devleti'nde incelenen dönem için de söz konusu ilişkiler geçerlidir. Rüşvet iki kişi arasında gizli olarak işlendiğinden bu vakalar çok büyük ölçüde kayıtlara yansımamıştır. Buradan hareketle rüşvetin sebepleri, rüşvete giden yol ve rüşvetin mahiyeti hakkında fazla veri olmamakla birlikte 17. yüzyılda belgelere yansıyan kadarıyla rüşvet, “meşru bir araç” haline gelmiştir. Örneğin 1698 senesinde İstanbul'da Barutçu Halil Zade namında bir kişi barutçubaşılığa terfi için rüşvet verdiği ortaya çıkmıştır. İşinin ehli olan ve maharetiyle tanınan Beykozlu El-Hac Mehmed'in arzıyla ortaya çıkan bu durum rüşvetin mahiyetini gösterir. (BOA. İE. AS. 35. 3195. 1) Mehmed'in bu işi hak eden kişi olması fakat rüşvet sonucunda barutçubaşı olanın Halil olduğu görülür. Özellikle bu dönemde rüşvet görev tayininde etkili olduğu gibi görevden almalarda da ön plana çıkmaktadır.

Öte yandan Osmanlı Devleti'nde toplumun önemli ihtiyaçlarını karşılama gibi bir işlevi olan vakıf işlerinde de rüşvet iddiaları mevcuttur. Örneğin 1663 yılında İstanbul'da Kâtib Kasım mahallesinde sâkin olup Mirahor vakfına sâbıkan mütevellî olan El-Hâc Ömer b. El-Hâc Sinan'ın adı bu işe karışmıştır. El-Hâc Sinan, vakfın hamamını kiralamak üzere mühür basmak için üç kez İstanbul'da Gedik Paşa'da Dîvâne Ali mahallesinden kapıcılar bölükbaşısı olan Ahmed Ağa b. Pîr Mehmed'den rüşvet aldığı iddia edilmiştir. El-Hâc Sinan'ın üç ayrı sefer ücret talep etmesi üstelik her seferinde bu miktarları arttırması, kendisinin şikâyete konu olmasına sebep olmuştur. El-Hâc Sinan, *câize* ve *mühür akçesi* adı altında rüşvet talep etmiş, ilkinde iki yüz riyâlî guruş ikincisinde iki yüz esedî guruş üçüncüsünde on sekiz bin hurda akçe rüşvet almış, Pîr Mehmed ise verdiği paraları El-Hâc Sinan'dan geri istemiştir. Dava sonucunda mahkeme, verdiği rüşvetleri Pîr Mehmed'e iade etmiştir. (İstanbul Kadı Sicilleri, c. 12, No: 499, s. 421)

Rüşvet-alan veren ilişkisini belirleyen çok farklı etmenler bulunmaktaydı. Makam elde etmek, sosyal veya siyasî statü elde etmek, bir işi yaptırmak ya da yaptırmamaktan başka kadı sicillerinden rüşvetin bürokratik işleyişin dışında da etkili olduğunu görmekteyiz. 1662 senesinde tüccar Karakaş Seryani, bostancıbaşı tarafından hapsedilen kayınbiraderi Hasan'ın hapisten kurtarılması için Mehmed Efendi'ye on bin akçe rüşvet vermiştir. Buradaki davanın asıl konusu verdiği rüşveti geri alamadığını iddia eden Karakaş Seryani'nin mahkemeye gitmesidir. Karakaş Seyrani, Mehmed Efendi'ye verdiği rüşveti geri alamadığında ısrarcı olsa da mahkeme Seyrani'yi haksız bulmuştur. (İstanbul Kadı Sicilleri, c. 17, No: 430, s. 374)

1663 yılında ise, kızı Fatma ile İstanbul'da Sultan mahallesinde sakin Osman b. Muhsin'i evlendirmek adına aldığı on bin beş yüz akçe rüşveti geri vermesi için Ayşe'ye 20 gün süre verilmiştir. Osman b. Muhsin, Osmanlı hukukunun kendisine tanıdığı hakla verdiği rüşveti geri almak için mahkemeye başvurmuştu. (İstanbul Kadı Sicilleri, c. 12, No: 1049, s. 776)³⁷

Görüldüğü üzere rüşvet alan -veren arasında ki ilişkiyi belirleyen husus ortak menfaat olmakla birlikte, rüşvetin veriliş amaçları farklılık arz etmekteydi. Bu ilişkide rüşvet alan kimsenin menfaati maddî ya da manevî her şey olabilmekteyken, rüşvet verenin menfaati ise çoğunlukla mevki, statü ya da bir işin gerçekleşmesidir. Bununla birlikte ele aldığımız döneme ait iki örnek iki örnek rüşvet alan-veren ilişkisini belirleyen farklı dinamiklerin bulunduğunu da gözler önüne seriyor. Bunların ortak özelliği cezadan kaçmak için verilen rüşvettir. İlk örnek, 1692 yılında İzmir kadısına gönderilen bir fermanla görülür. Acem tüccarlarından Murad adlı kişinin arzıyla ortaya çıkan olayda, İzmir'de oturan Sakızlı Nikola isimli kişinin iki hizmetkârı Nikola'nın evinden dört yüz altınını ve bazı eşyalarını çalmıştır. Daha sonra bu kişiler dört yüz gurus rüşvet karşılığı adı belirtilmeyen kişiler tarafından himaye edildiği için çaldıkları mallar geri alınmamıştır. Fermanla, adı geçen kişilerin İstanbul'a gönderilmesi ve "ahvallerin kazasker huzurlarında sermahal görülüp ihkâk-ı hak olunacağı" belirtilmiştir. (BOA. C. ADL. 3951)

İkinci örnek ise, Akçaşehir kazasında yaşanmıştır. 1694 yılında bu bölgenin kadısı tarafından gönderilen mektupla aydınlanan olayda Ganca oğlu Hasan ve kardeşi Ahmet adlı kişiler Ak Mehmed oğlu el-hac Süleyman'ın ambarını basmış nice eşya ve akçesine el koymuşlardır. Bununla beraber başka kişilerin buğdaylarını zorla alıp birçok defa ev basmak suretiyle hırsızlık ve tecavüz suçları işlemişlerdir. En son ise Bakiçelebizade el-hac Mehmed adlı kişiyi balta ile katletmişlerdir. Adı geçen suçlular aynı zamanda kadılara saldırarak birkaç defa "*mahkeme taşlayıp*" ve "*katl kasdıyla tüfenk atıp icrayı ahkâma rahat vermemişlerdir*". "*Haklarından gelmek için*" gönderilenlerden rüşvet vererek veya firar ederek kurtulmuşlardır. (BOA. DVNS.MHM. 106. 75)

³⁷ Mahmiye-i İstanbul'da Sultan mahallesinde sâkin Osman b. Muhsin nâm kimesne meclis-i şer'-i hafîrde Ayşe bt. İsmail nâm hâtun mahzarında ikrâr ve i'tirâf edip mezkûre Ayşe sadriyye kızı Fâtıma bt. Mehmed'i bana tezvîc etmek için bi tarîki'r-rüşvet on bin beş yüz akçemi ahz u kabz etmekle.... (İstanbul Kadı Sicilleri, c. 12, No:1049, s. 776)

Rüşvetin Sebepleri:

Rüşvet sadece hukukun konusu değildir. Özellikle rüşvetin sebepleri sosyoloji, psikoloji ve tarihin konusudur. Rüşveti doğuran sebeplerin en başında gelişmişlik düzeyi ve ekonomik durum gelmektedir. Rüşvete konu olan kaynaklar ve fırsatlar büyüdükçe rüşvet de miktar olarak artma eğilimi gösterir. Ekonomik değişim hızlandıkça rüşvet kendisine daha fazla alan bulacak ve arz-talep dengesizlikleri de rüşvetin yaygınlaşmasına zemin hazırlayacaktır.

Pek çok suç gibi rüşvet de sosyal ve ekonomik temellidir. Bu sebeple ekonomik kriz zamanlarında rüşvetin arttığı varsayılabilir. Özellikle savaşlar ve krizler toplumun alıştığı düzeni değiştirerek buhrana yol açar. Bir kesim ekonomik anlamda güçlenirken diğer kesim zor durumda kalır. Gelirlerdeki dengesizlik memur kitlesini zor durumda bırakırken zenginlere sınırsız imkân sağlar. (Mumcu, 2005, s. 18). Yolsuzluk ve rüşvetin artışı ekonomik ve siyasal krizlerin ortaya çıkmasıyla beraber hız kazanır. (Çoban, 1999, s. 179) Yani ekonomik ihtiyaçlar ve bunun getirdiği dürtüler, kişiyi rüşvet almaya veya rüşvet vermeye yöneltir. Osmanlı Devleti'nde buna dair verilerin en belirgin olarak ortaya çıktığı dönem 17. yüzyıldır. Bu dönemde ekonomik kriz, savaş ve isyanların gölgesinde rüşvet ve iltimas iyice artmıştır. Ancak bu durum, görece refahın hissedildiği ve “bozulmanın” fazla zikredilmediği zamanlarda rüşvetin olmadığı anlamına gelmez. Ekonomik refah seviyesi yüksek olan devletlerde de rüşvetin varlığı bunun bir ifadesidir.

Rüşvetin bir diğer sebebi ise bürokrasinin yapısı ve işleyişidir. Devletin merkeziyetçi bir yapıda olması rüşvetin oluşmasını kolaylaştırır. Böylelikle rüşvet her düzeyde katlanarak artar. Yerel yönetim yerine merkezi yönetimin güçlü olduğu devletlerde yolsuzluk ve rüşvet olayları daha fazla görülmektedir. (Çoban, 199, s. 177) Bürokraside merkeziyetçiliğin ortadan kalkması rüşvet olaylarının kapsamını azaltır. (Aktan, 1999, s. 26) Diğer yandan bürokrasinin çeşitli mekanizmaları yavaş işleyişi ortaya çıkartır. Bürokratik yapılar kuruluş amaçları ve kamu yararı yerine bir süre sonra kendi varlıklarını devam ettirebilmek için amaçlarını değiştiren ve etik olmayan davranışlar gösteren bir kurum haline gelebilir. Bunun sonucunda ise rüşvet ve yolsuzluklar ortaya çıkar. Kamu yönetiminin bürokrasinin artmasına yönelik bir eğilim göstermesi ve bu alanda görevlilerin sorumluluktan kaçma davranışı göstermeleri, yapılması gereken işlerin geç yapılmasına yol açmaktadır. (Çoban, 1999, s. 177) Bu durum rüşvet ve yolsuzluğun en önemli sebeplerinden biridir. Bürokrasinin en önemli özelliklerinden biri de tarafsız olmasıdır. Tarafsızlık ilkesine ne kadar uyulursa bürokrasi daha etkin işleyecektir. Sözü edilen ilkeyi uygulayacak insanın maddî açıdan yetersiz olması ise görevini kötüye kullanma ihtimalini arttıracaktır. Dolayısıyla memurların maddî açıdan zor durumda olmaları da

yolsuzluk ve rüşvete başvurmalarına yol açar. Memurların yeterli görülmeyen gelir elde edememesi rüşvetin en önemli sebeplerinden biridir. Bundan başka gelir dağılımındaki adaletsizlikler ve yoksulluk yozlaşmaya yol açmakta, rüşvete yönelmeyi kolaylaştırmaktadır. Yöneticilerin bürokrasiyi kendi amaçları için kullanmaları bürokraside kural dışı faaliyetlere zemin hazırlayan bir etken olarak görülmüştür. (Çoban, 1999, s. 177) Karar alma sürecinde ortaya çıkan menfaat elde etme isteğine sistemin sorunları eklendiğinde siyasal bozulma ortaya çıkmaktadır.

Rüşvet alma ve vermeye iten sebepleri incelerken ekonomik ve sosyal sebeplerin yanında meselenin psikolojik yönü de göz ardı edilemez. Sosyal bir varlık olan insan, hayat mücadelesinde ayakta kalmak ve hayatını sağlıklı bir şekilde sürdürmek için kendi çıkarlarını korumalı ve maksimize etmelidir. Bu durumdaki birey, iktisatçılar tarafından “*Homo Economicus*” olarak tanımlanır. (Çoban, 1999, s. 178) Hayatta kalmaya çalışan insanlardan yetki sahibi olanlar kimi zaman yetkilerini kendi çıkarları için kullanabilirler. Denetim mekanizmalarının yetersiz kalması bu kişi ve grupların işini kolaylaştırır. Temel ihtiyaçların yanı sıra insanın ihtiyacı olmasa bile her zaman daha fazlasını arzulanabileceği dikkate alındığında rüşvetin maddî ve manevî sebeplerini birbirinden ayırmak kolay değildir. İnsan, barınma, beslenme ve güvenliğini sağlama gibi temel ihtiyaçlarından başka gücünü arttırmak, geleceğini güvence altına almak ve elindekinden her zaman daha fazlasını istemek gibi güdülere sahiptir. (Gürsoy, 2001, s. 71) Bu güdüler rüşvetin psikolojik sebepleri arasında sayılabilir. Özetle, rüşvetten maddî menfaat sağlamaya çalışan kişinin bu davranışının sebebi ekonomik kaygının yanı sıra psikolojik bir temele dayanır.

Maddî ve manevî sebeplerinin yanında rüşvet, bazen zorunlu bir durum olarak karşımıza çıkabilmektedir. Rüşvet eylemi meşru olmasa bile ihtiyacı olan kişinin ister istemez buraya doğru itilme ihtimali oldukça fazladır. (Gürsoy, 2001, s. 71) Savaş, kıtlık ve otorite boşluğunun olduğu durumlarda rüşvet olaylarının artış göstermesi bunun somut bir göstergesidir. Buradan hareketle rüşvetin miktarı, rüşvet alan-veren kişinin konumuna, zamanın şartlarına ve anlaşma sonrası sağlanacak faydanın içeriğine göre değişiklik göstermektedir.

Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren rüşvet olaylarının görülmesi bir yandan bu suçun eskiden beri süregeldiğini gösterirken, diğer yandan rüşvetin sebepleri arasında 17. yüzyıla özgü dönemsellik özellikler bulunur.

Yukarıda anlatılan ekonomik kriz, otorite boşluğu ve kıtlık gibi rüşvete yol açan sebepler 17. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde görülmektedir. 17. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti tarihinin sonraki dönemlerine damga vuracak önemli dönüşümler meydana gelmiştir. Klasik Osmanlı padişahlık otoritesi ve karizmatik padişah tipinin önemini kaybetmesi sonucu iktidar

gücü çeşitli hiizpler arasında (Yeniçeriler, sipahiler, valide sultanlar ve darüssaâde ağaları) paylaşılmıştır. (İnalçık, 2014, c. 2, s. 3) Devlet gittikçe daha az kişisel ve daha kurumsal bir nitelik kazanmıştır. (White, 2013, s. 261) Asker ocakları ve haremın yönetimde ön plana çıktığı bu dönemde siyasî denge bozulmuş, padişahlar tahttan indirilmiş ve bazıları katledilmiştir (II. Osman ve I. İbrahim). Aynı zamanda sık sık veziriazam değışiklikleri yaşanmıştır. I. Ahmed devrindeki kısmi istikrar devrinden sonraki dönemde IV. Murad'ın iktidar “dizginlerini eline almasına” kadar ki süreçte 15 yılda toplam 18 veziriazam değışikliği yaşanmıştır. (Öz, 2017, s. 131) Köprülüler devrine kadar veziriazamlar padişahın mutlak vekili olmaktan uzaktır. Bu durum bir otorite boşluğunun doğmasına yol açmıştır. İslahatçı vezirlerin de (Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Sofu Mehmed Paşa, İbşir Paşa ve Tarhuncu Mehmed Paşalar) çabaları sonuçsuz kalmıştır. (İnalçık, 2014, c. 2, s. 3)

Keza 1593-1606 arasındaki uzun Osmanlı-Avusturya savaşları ve Doğu'da Şah Abbas idaresindeki Safevi Devleti' nin 1603'de ani bir hücumla Tebriz, Azerbaycan, Gürcistan ve Şirvan'ı ele geçirmesiyle IV. Murad devrine kadar İran'a karşı olan üstünlük kaybedildi. (Aydoğmuşoğlu, 2015, s. 67) Safevi Devleti'ne karşı yaşanan toprak kayıplarında Celali isyanlarının önemli bir etkisi vardır.³⁸

Dış gelişmelerin yanında iç isyanlar ve karışıklıklar da Osmanlı Devleti'ni her yönden olumsuz etkilemiştir. Timur istilasından, Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı tarihindeki en büyük kriz olarak adlandırabileceğimiz Celali İsyancı devleti tam anlamıyla sarsmıştır. (White, 2013, s. 254) Reayanın hoşnutsuzluğundan yararlanan levent-sekban grupları on yılı aşkın bir süre merkezi otoriteye kafa tutarak ülkeyi “harabeye” çevirmişlerdir. Kuyucu Murad Paşa'nın seferleriyle etkisi kısmen azalan isyanlar, 17. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Ayrıca, “küçük buzul çağı” adı verilen iklim dalgalanmaları, 16. yüzyılın sonundan 17. yüzyılın ortalarına kadar imparatorluğun yaşadığı kronik siyasal istikrarsızlıkta ve kırsal kargaşa da önemli bir rol oynadı. (White, 2013, s. 257) Griswold'a göre, (2002, s. 183) Osmanlılarda 1590'lardan itibaren yaşanan kriz, iklim değışimlerine dayanır. Önceki yüzyıllarda büyük iklim değışikliğinin Osmanlı Devleti'ne etkisi kıtlık ve hastalık olmuştu. Osmanlı kayıtlarında ilk önemli iklim olayları 1490'lı yıllarda Anadolu'nun bazı kesimlerinin kıtlığa, kuraklığa ve salgınlara maruz kalmasıyla karşımıza çıkar. (Akdağ, 1975, s. 75) Daha sonraki süreçte de ağır

³⁸ Celali İsyancı için bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları*, Mustafa Akdağ “Celali İsyancılarından Büyük Kaçgunluk (1603-1606)” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 2, s. 2-3William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyancı-1591-1611*, Fatma Acun, “Celali İsyancıları”, *Türkler Ansiklopedisi*, c. 9, ss. 695-710, Sam White, *Osmanlı'da İsyancı İklimi Erken Modern Dönemde Celali İsyancıları*, Faruk Sümer, “Celali İsyancılarının Sebebi ve Neticeleri”, *Resimli Tarih Mecmuası*, c. 4, s. 38, Mücteba İlgürel, “Celali İsyancıları”, *İslâm Ansiklopedisi*, c. 7, ss. 252-257

kış şartlarında büyük kuraklıklar yaşanmış, hayvanlar telef olmuş, kalanlar ise eşkıya ve hırsızlar tarafından çalınmıştır. (White, 2013, s. 217) 16. yüzyılda 1561, 1570 ve 1585 ciddi kuraklıkların yaşandığı yıllar olarak göze çarpsa da 1585'ten sonraki dönemde küçük buzul çağıının olumsuz iklim koşulları sebebiyle uzun süren kıtlıklar yaşanmıştır. (White, 2013, s. 193) 17. yüzyılda özellikle 1621 yılının başlarında İstanbul Boğazı'nın donması, erzak taşıyan gemilerin boğazın donması sonucu limana yanaşamamaları payitahtta kıtlığa yol açtı. (Hüseyin Tuği, 2010, s. 121)

Keza, sert kış şartlarının hasadı yok etmesi bu kıtlığın uzun bir süre devam etmesine sebep oldu. O yılların bir tanığı olarak Bostanzâde Yahya, 1621 kışını şöyle tasvir etmiştir:

“Bu sırada Allah’ın iradesiyle kıtlık ve pahalılık da sıkıntıların üzerine bindi. Allah büyüktür. Halkın arasında öyle bir sıkıntı ve üzüntü peyda oldu ki bu, sanki kıyamet günü ya da bütün halkın ölümü gibiydi.” (Gökyay, 1976, s. 198)

Uzun savaşlar ve Celali isyanları sırasında imparatorluk iktisadî bir değişime sahne oldu. Kriz döneminde hızlı enflasyon, vergilerin gerçek değerini düşürmekle birlikte köylülerin topraklarını terk etmesi ve isyanlar sırasında ölmeleri sebebiyle toprak işlenemedi. Bunun sonucu olarak tarım gelirleri iltizam yoluyla dağıtıldı. (White, 2013, s. 262) İltizam sistemi ise türlü yolsuzluk ve rüşvet olaylarına kapı aralamıştır. (İnalçık, 2014, c. 2, s. 360) Köylülerin topraklarını terk etmesinde görevlerini rüşvetle alan erbâb-ı menasibin verdikleri rüşveti çıkarmak için köylüye zulmetmesi de önemli bir etkidir. (Öz, 2017, s. 112)

Malî-ıdarî dönüşümün en önemli sebeplerinden bir diğeri asker ocaklarıdır. Sayıları 15.000'den 40.000 dolaylarına çıkan yeniçeriler bir siyasal baskı grubu olarak devletin en güçlü siyasal aktörü oldu. Mevcudu artan yeniçerilere verilen maaş ve ulûfeler 17. yüzyılın ilk yarısındaki mali bunalımın sebeplerinden biridir. I. Ahmed döneminde kaleme alınan ve yazarı bilinmeyen *Kavânîn-i Yeniçeriyan* 'da yeniçeri ocağındaki eski nizam anlatıldıktan sonra ocağın yeniden düzene girmesi için yapılması gerekenler söylenir. Burada, *“babası yeniçeri olmayan yeniçeri yapılmamalı”* denerek birçok kişinin rüşvetle yeniçeri ocağına yazıldığı ileri sürülür. (Kavânîn-i Yeniçeriyan, 2011 s. 145)

17. yüzyıl Osmanlı ıslahat risalelerinde de tenkit edilen bu durum Yeniçeri Ocağı'nın büyük sayılara ulaşmasına sebep olmuştur. Böylece, sık sık dağıtılan ulufe ve bağışlarla devlet hazinesinin iflasına giden yol açılmıştır. Ancak yeniçeri sayısının arttırılması keyfi bir uygulama değil ihtiyaçtı. Devletin sınırlarının Kahire'den Viyana'ya uzandığı ve artık toprak kazanımının yavaşladığı bu dönemde devletin tüm kent ve kasabalarına kadar yerleştirilen,

şehzade kavgaları ve sonrasında Celali isyanlarının bastırılması ihtiyacı ile sayıları artan yeniçeriler şehirleştirdiler ve yerel sosyo-ekonomik hayata katılımlarıyla kent toplumunun bütüncül bir parçası oldular.³⁹ Yeniçeri Kanunnamesinde yer alan “*ağa olan kimse dürüst ve dindar olmalıdır, mansıpları ehillere vermelidir.*” ifadesiyle rüşvet ve iltimasa işaret edilmektedir. Hatta bu dönemde yeniçeri ağalığı mansıbı dahi rüşvetle verilir olmuştu. (Marsili, 1934, s. 156)

Yeniçerilerin yanında sipahiler de iç karışıklığın bir diğer sebebidir. Devlet gelirlerini toplamada imtiyazlı bir grup olan sipahilerin tahsilatta birtakım yolsuzluklara yönelmeleri ayaklanmalara sebep olmuştur. Sipahilerin tahsilat tekeli kırılarak bu görevin mültezimlere verilmek istenmesi sipahilerde huzursuzluğa yol açmıştır. IV. Murad ve hazinede ıslahat yapmak isteyen sadrazamlar bundan dolayı sipahi ayaklanmalarıyla karşı karşıya kalmışlardır. (İnalçık, 2014, c. 2, s. 151) Ayrıca bu dönemde sipahiler ve yeniçeriler arasında da çatışmalar yaşanmıştır. II. Osman’ın öldürülmesinden sonra onun kan davası öne sürülerek bu iki grup arasında şiddetli çatışmalar yaşanmış, aynı sebeple isyan eden Abaza Mehmed Paşa, uzun süre devleti zor durumda bırakmıştır. (İlgürel, 1988, s. 11-12)

17. yüzyılda devlete egemen olan isyan iklimi toplumun her kesimine sirayet etmiştir. Ocak ağalarının baskı dönemindeki soygunlar ve ağır vergiler sonucu esnaflar dahi ayaklanarak saraya yürümüştür. (1651 Ehl-i Sûk Ayaklanması) Burada, esnafın isyan etmesine sebep olan ocak ağaları, Kösem Sultan’ın ölümüne kadar (1651) oldukça güçlü konumdaydılar. Ocak ağalarının rüşvetle makam satmaları ve ticaretle uğraşmaları mali bunalımın çözülmesini engelleyen pek çok sebepten biriydi. (Öz, 2017, s. 150)

Mali durumun “bozulmasının” bir diğer sebebi de akçede değer düşüşü ve bütçe açıklarıdır. Piyasada *ziyyuf* adıyla bulunan akçe değerini kaybetmekte, ayarı düşük olan bu akçe türünü esnaf tartarak almaktaydı. Yeniçeriler bu sebeple ulûfenin altınla ödenmesini istemişlerdir. (İnalçık, 2014, c. 2, s. 314) 1588-1640 arası yapılan tağşişlerle, Osmanlı parasının temel birimi olan akçe oldukça küçülmüş ve günlük işlerde kullanılamaz duruma gelmiştir. Yarım yüzyıl kadar süren bu istikrarsızlık dönemi ile gümüş sikkelerin günlük işlerde kullanılamaz hale gelmeleri, Osmanlı piyasalarında büyük boy Avrupa sikkelerinin kullanımını yaygınlaştırmıştır. Nitekim, para ayarlamaları ve akçenin alım gücündeki kayıpları önlemek için halk, yabancı para ile alışveriş yapmayı tercih etmiştir. Devlet merkezine yakın olan Ankara, Konya gibi kentlerde devlet otoritesinin etkisinden dolayı alışverişler çoğunlukla akçe

³⁹ Bir örnek vermek gerekirse, Acemi- oğlanlığı sırasında sanat öğrenen yeniçerilerin bazıları çizmecilik, çadircılık, terzi, kuyumcubaşılık gibi mesleklere yönelmişlerdir. Bu gibi yeniçerilerden bazıları gedikli askerken rüşvetle 24 akçelik korucu sıfatı ile ayrılırlar, sefere gitmezlerdi. (İnalçık, 2014, s. 147)

üzerinden olurken merkezden uzak olan Kayseri ve Antep gibi kentlerde, çoğunlukla *esedi gurusu* veya *kâmil (riyali) gurusu* kullanılmaktaydı. (Özcan, 2005, s. 260) Bütçe açıkları ve enflasyonun yükü, geliri sabit olanların yani askerî, sivil ve adlî memurları etkilemiştir. Bu memurların zorunlu ihtiyaçları ve buldukları görevler göz önünde bulundurulduğunda bir bakıma rüşvet ve yolsuzluğa itildikleri de söylenebilir. (Sander, 2014, s. 115)

Mali alanda sert tedbirler alınması ve değişiklikler yapılması zorunluluğu doğduğundan bu alanda ıslahat yapmak isteyen ve rüşvet almamalarıyla bilinen iki Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa (ö. 1644) ve Tarhuncu Ahmed Paşa (ö. 1653) aynı kaderi paylaşmış, her ikisi de idam edilmiştir. (Zinkeisen, 2011, c. 4, s. 371)

17. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde devam eden malî ve idarî bunalıma rağmen Köprülü Mehmed Paşa'nın Sadrazam olmasından İkinci Viyana kuşatmasına kadar İnalçık'ın deyiimiyle (2015, s. 2) merkeziyetçi devlet yeniden kurulmuştur. IV. Murad devrinde olduğu gibi siyasî kargaşaya sert önlemlerle son vermeye çalışılmış, aynı zamanda bütçe daha az açık vermiştir. (Shaw, 2002, s. 209) Köprülüler iktidara gelmeden önce yıllık açık 121 milyon akçe iken, Köprülüler döneminde giderlerdeki artış devam etmesine rağmen açık 17 milyon akçe olmuştur. (İnalçık, 2015, s. 16) Köprülüler devri ile Osmanlı İmparatorluğu, 17. yüzyılın ikinci yarısında kurumlarını restore etmiş ve geçici bir güven sağlanmıştı. Ancak bu olay bir modernleşme ve idarede temelden bir değişim değildi. Viyana bozgunundan sonra 17. yüzyılın başındaki kaos ortamı zuhur etmiştir. (Ortaylı, 2002, s. 10) Ekonomik ve idari alandaki karışıklık yabancı diplomatların raporlarına da yansımıştır. İdarecilerin ve komutanların sık sık değişmesi, ekonomik kriz ve kıtlığın yarattığı isyan havası 1684 yılında Fransa elçisi Guillaques'in raporunda şöyle anlatılmıştır: “*İmparatorluktaki kumandanlar, vezirler, valiler ve yüksek rütbeli memurların devamlı değişmesi, çoğunun görev yerinde altı ay bile kalamaması idari otoritenin aczine, rüşvet, yolsuzluk ve isyanların artmasına sebep olmaktadır.*” (Ortaylı, 2002, s. 10)

Özetle, 17. yüzyıldaki “siyasî kriz” ve “ekonomik bunalım” olarak adlandırabileceğimiz bu gelişmelerin rüşvet ve yolsuzluklara zemin hazırladığı söylenebilir. Kıtlık, savaş, hastalık ve olumsuz iklim şartları bu tip suçları doğuran diğer sebepler olarak zikredilebilir. Ancak, hemen belirtmek gerekir ki rüşvet, söz edilen sorunların yaşanmadığı veya daha az hissedildiği dönemlerde de varlığını sürdürmüştür ki burada yukarıda belirtilen psikolojik sebepleri aramak gerekecektir.

4. BÖLÜM: HEDİYE-RÜŞVET İKİLEMİ: PİŞKEŞ Mİ RÜŞVET Mİ?

Arapça’ da “doğru yolu göstermek” anlamındaki “hidayet” kökünden gelen “hediye” kelimesi dilimizde “hediye” olarak kullanılır. (Akdemir, 2008, s. 25)

Hediye ilişkisi, bütünsel bir toplumsal olgu olarak toplumsal varoluşu düzenler. Hediye ilişkisinde insani varoluşun, toplumsal temelin yeniden üretilmesinin saikleri ve kadim kurallar yoğunlaşmış biçimde ifade edilir. İnsel’e göre hediye vermek bir yükümlülük olarak telakki edilse de bir karşılığı vardır. (İnsel, 2003, s. 11) Bu ilişki alınan ve verilenin, karşılıklı yükümlülüklerin aritmetik bir eşitlik içinde düşünülmediği, katı kurallı ama ucu açık ilişkidir. Verilenin karşılığı alındığında, onu alanın yeniden aynı kişiyle maddi veya simgesel değişim ilişkisinde bulunacağını taraflar bilir. Almak, geri vermek ve tekrardan vermek zorunluluğu toplumsal ilişkide bulunma zorunluluğudur. (İnsel, 2003, s. 11) Her zaman hediye verenin hiçbir karşılık beklemeden salt vermesi söz konusu değildir, keza hediye alanın uygun karşılık düşünmeden salt alması da söz konusu değildir. (Schmid, 2018, s. 17-18) Hediye vereni temayüz ettiren şey, hediye verme imkânına sahip olmak bile hediye vermenin iktidar kullanmanın kıyısında durduğuna işaret eder. Hediye veren, hediye verebildiği ölçüde kudrete sahip olur, ilişkiler kurabilir, bağlantılarını güçlendirebilir, ayrıca hediyesiyle toplumsal merteye işareti verebilir. (Schmid, 2018, s. 17)

Hediye vermenin toplumsal itibarının geleneksel olarak yüksek oluşuyla hediye geleneği çağlar boyu kendini farklı şekillerde göstermiştir. Hemen hemen her toplumda görülen hediyeleşme âdetinin neredeyse insanlık tarihi kadar eski bir geçmişi vardır. Modern antropoloji çalışmaları da ilkel topluluklarda karşılıksız hediye verilmekle birlikte hediyeleşme ve hediye ile sosyal bağ kurma, sosyal itibar ve onur kazanma amaçlı hediye şekillerinin de bir hayli yaygın olduğu belirtilir. Bu sebeple ilk dönemlerdeki hediyeleşmenin, sosyal dayanışmayı sağlayan ve eşya takasına dayalı ilkel ekonomi kültürünün yansıması olduğu düşünülebilir. Daha sonraki dönemde örneğin, eski Yunan ve Roma kültüründe evlilik, çocukluk, erişkinlik gibi dönemlerde hediyeleşme yaygındı. Antik Yunanistan’da *polis*’in kurulmasından önce, yüzyıllar boyunca mal ve hizmetler hediye ve karşı hediye ilişkisi içindeydi. Savaş ganimetleri askerler arasında hediye olarak dağıtılır. Vergi ve cezalar hediye olarak ödenir. Hizmetkârlar hediye alırlar ve ticaret, karşılıklı kazanç ilkesi üzerine inşa edilirdi. (İnsel, 2003, s. 17) Roma İmparatorluğu’nda ise verilen hediye genelde paraydı. Ancak rüşvet niteliğinde olduğu

anlaşılan hediyeler cezalandırılmış, M.Ö. 204'te çıkarılan karar ile bu tip hediyeler engellenmişti. (Bardakoğlu, 1998, s. 151)

Dinlerde Tanrı'ya adanan hediyeler ise bir karşılık bekleme, korunma ve Tanrı'nın yardımını dileme amaçlıdır. Eski Ahid'de sosyal ve dinî hayatın bir parçası ve temelde sevgi ve saygı belirtmek için verilen değişik hediye türlerinden söz edilir. Öte yandan meşru olmayan amaçlar için hediye verilmesi -özellikle de rüşvet sayılabilecek hediyeler- kınanır ve yasaklanır. Hıristiyanlıkta hediye kavramı simgesel bir anlam kazanmıştır. Buna göre hediye, Tanrı'nın insanlara verdiği bağışlamaydı. (Bardakoğlu, 1998, s. 151)

İslâm dininde ise hediyeleşme öğütlenirse de menfaat doğuracak ve rüşvete kapı aralayacak hediyeler yasaklanmıştır: *“hediyeleşin çünkü hediye sevgiyi artırır ve kalpteki kötü hisleri giderir.”*, *“Birbirinize hediye alıp verin ki birbirinizi sevesiniz.”*, *“Hediyeleşin zira hediye kalpteki kuşkuları giderir. Hiçbir kadın komşusundan gelen hediyeyi küçük görmesin, bu hediye bir koyun parçasının parçası olsa bile.”* şeklinde hadisler mevcuttur. (Akdemir, 2008, s. 25)

Diğer taraftan rüşvet sayılan ve kişinin konumundan ötürü gelen hediyeler yasaklanır. (Bardakoğlu, 1998, s. 151) Hz. Muhammed, Ubade b. Samit'e⁴⁰ hediye edilen ok yayını: *“bu ateşten bir yaydır”* diyerek bu hediyeyi günah saymıştır. (Avcı, 2014, s. 419) Hz. Peygamber, bir valiye hediye gönderildiğini haber aldığı anda hediyeyi iade ettirmiş veya hediyeyi *beytûlmala* aktarmıştır. Hz. Ömer de çoğunlukla hediye kabul etmemiş ettiklerini de *beytûlmala* bırakmıştır. (Akdemir, 2008, s. 29)

Ayrıca İslâm âlimler kamu görevlileriyle işi olan birisinin işi bitmeden önce verdiği hediyeyi rüşvet, işi bittikten sonra verdiği hediyeyi meşru kabul etmişlerdir. (Köse, 2008, s. 158) Bu bağlamda âlimler hediyeyi üç ana başlık altında değerlendirmişlerdir: Birincisi, veren açısından sakınca teşkil etmeyen ancak alan açısından sakıncalı olan hediyedir. Burada can ve mal kaybı tehlikesinden veya zulümden kurtulmak gibi sebeplerden verilen hediyeler veren açısından değil alan açısından suç teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu hediyeler rüşvet sayılmıştır. İkincisi, Hz. Muhammed'in öğütlediği hediye biçimi olarak, bir menfaat bağı bulunmaksızın sadece karşılıklı sevgiye dayalı verilen hediyelerdir. Üçüncüsü ise her iki taraf için de haram ve uygunsuz olan hediyeleşmedir. Bunlar sultana, memurlara, yargı mensuplarına ve bunların aracılara karşılıklı çıkar sağlama amaçlı verilen hediyelerdir. (Ümütli, 2006, s. 59)

Devlet başkanlarına verilen hediyeler için değişik görüşler mevcuttur. Örneğin Ömer b. Abdülaziz'in⁴¹, (682-720) Hz. Peygamber zamanında verilen hediyelerin meşru olduğunu ancak, kendi zamanında ki hediyelerin rüşvet haline geldiğini söylemişti.

⁴⁰ Hz. Muhammed'in sahabesi.

⁴¹ Emevî halifelerinin sekizincisi.

İmam Mâlik'e göre devlet başkanının hediye kabul etmesi mekruhtur. Maverdi⁴² (972-1058) ise devlet başkanlarının kendi halkından hediye kabul etmesinin caiz olmadığını söylemiştir. Sadece menfaat beklenmeksizin verilen hediyeleri kabul edilebilir, bunun dışında kabul ettiği hediyeler nasıl ve ne şekilde olursa olsun rüşvetti. İbn Ferhun'a⁴³ (ö. 1397) göre ise Hz. Muhammed'in hediye kabul etmesi devlet başkanlarının hediye kabul etmesinde ölçü olarak kullanılamaz. (Akdemir, 2008, s. 29)

Buradan hareketle hediye ve rüşvet ayrımının geçmişten bugüne sorun teşkil ettiği ve ikisi arasında ki ayrımın açıkça ortaya konamamasının günümüzde dahi sıkıntılar yarattığı söylenebilir. Rüşvet ile hediye ayrımını yapmak oldukça zordur. Rüşvet, hediye altında gizlenebilmiştir. Rüşvet olgusuyla beraber düşündüğümüz zaman hediye kimi durumlarda rüşvetin yerine geçmiş ve hediye kisvesi altında rüşvetler alınıp verilmiştir. Aralarındaki ayrım, rüşvetin bir karşılığı varken hediyein karşılıksız olmasıdır. Hediyein hangi aşamadan sonra rüşvet sayılacağı uzun tartışmalara sebep olmuştur. Hediyein büyüklüğü, hediyein gizli olarak veya açıktan verilmesinin farkı çokça konu edilmiştir. Dolayısıyla ayrımın belirlenmesi zordur.

Hediyeler geliş amacı bakımından şöyle ayrılabilir. İlk olarak hediye tamamen beklentisiz verilir. İkinci olarak hediye veren kişi bir beklenti içine girer. (Şen, 2005, s. 366) Bu durumda hediye veren bir menfaat sağlama amacı gütmekte bu da hediye rüşvet kategorisine sokmaktadır. Aynı zamanda hediye veren ve hediye alanın iradesi bu noktada önem kazanmaktadır. Hediye, gizlenme ihtiyacı olmadan saygı ve sevgi çerçevesinde verilir. Rüşvette ise böyle bir durum yoktur. Bununla beraber toplumsal ve hukukî kurallar bu ayrımı belirlemede önceliklidir. Ancak bu kurallar toplumdan topluma farklılık gösterdiği için her toplum kendi ayrımını yapmıştır. Eğer memur kendisine gelen hediye sonucu hediye verene menfaat sağlıyorsa rüşvet, sağlamıyorsa hediyedir. Hediye ancak masum bir şekilde açıktan alınırsa rüşvet sayılmaz. (Philips, 1984, s. 634)

Masum bir hediye ile rüşveti ayıracak anahtar karşılıklı menfaatlerdir. Memurun karar almasını olumlu veya olumsuz şekilde etkileyecek sonuçlar doğuracak olan hediye, rüşvet kapsamı altına alınmalıdır. İki kişi arasında menfaat doğurmayacak hediyeler, rüşvet sayılmayacağı gibi insani ilişkilerin gelişmesi açısından da olumlu etkileri olacaktır. Ancak yine de arada ki dengeyi iyi kurmak gerekir. Menfaat gözetmeksizin verilen bir hediye bile daha ileride karar vericiyi psikolojik olarak etkileyip, kararlarında adaletsizliğe sürükleyecektir. Buna göre alıcı konumunda bulunan tarafın “Ben bu görevde olmasaydım hediye adı altında verilen şey bana

⁴² Siyaset ve ahlâk nazariyeleriyle tanınan Şâfiî fakihî.

⁴³ Mâlikî fakihî ve biyografi yazarı.

gelecek miydi?” sorusuna vereceği cevap, onun hediye mi rüşvet mi olduğunun cevabı olacaktır. Keza hediye veren taraf için de aynısı geçerlidir: “O bu mevki de olmasaydı ben ona bu hediyeyi verir miydim?” (Sökmen, 2011, s. 237)

Osmanlı Devleti tarihinde ise, hediye geleneğinin rüşvetin meşrulaştırılmış bir ifadesi mi yoksa kurumsallaşmış bir gelenek mi olduğu hususu ikilem yaratmıştır. Hediye-rüşvet ayrımının yapılmasının zorluğu yanında kamusal hediyelerin kanuna uygun sayılması ve sınırlarının net çizilememesi aynı zamanda rüşvetle ayrımının yapılmaması sonucu zaman içinde hediye rüşvete dönüştüğü eleştirileri yapılmıştır. Bu alandaki belirsizliklerden ve suiistimallerden dolayı, kanunlarda yeri olan ve zamanla teamül haline gelen hediyeler çoğunlukla rüşvet olarak adlandırılmıştır. (Çelik, 2006, s. 27)

Osmanlı Devleti’nde padişah, sadrazam, şehzade ve diğer devlet görevlilerine alt makamlardan takdim edilen hediyelere *pişkeş* adı verilmiştir. *Pişkeş*, tayin, bayram, nevruz, cülûs, ziyafet, ziyaret vb. gibi törenlerde resmi hediyeler olarak alınıp verilirdi. Devlet tarafından bu hediyeler gelir olarak görülürdü. Kimi zaman da sadakat nişanesi olarak algılanırdı. Sadece padişaha değil sadrazama ve devlet ricaline de zorunlu hediyeler verilirdi. (Açıkgöz, 2012, s. 288) Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren *pişkeş* uygulaması mevcut olup, özellikle padişah bir şehre geldiğinde ya da padişahın huzuruna çıkma gibi durumlarda hediye usulü yaygındı. (Karaca, 2007, s. 294) Padişaha hediye ve *pişkeş* çeşitli vesilelerle gelirdi. Kuruluş döneminden itibaren padişaha gönderilen hediyeler zafer tebriği vesilesiyle verilirdi. Böylelikle hazine gelirleri artardı. Osman Bey, beylere, komutanlara, Bizans tekfurlarına hediyeler verdiği gibi onlardan da hediyeler alır ve gönderirdi. Örneğin Osman Bey, Karacahisar’ı alınca Aktemur’u hediyelerle birlikte Alaeddin Keykubat’a gönderir. (Açıkgöz, 2012, s. 31) Osman Bey, aynı zamanda gayrimüslim komşularının düğünlerine katılarak hediyeler götürmüştür. (Cin-Akyılmaz, 2015, s. 92)

Daha sonraki dönemlerde geleneksel olarak hediyeleşme usullerinin devam ettiği görülür. Padişaha “hediye” ve “*pişkeş*” sunumuyla ilgili pek çok kayda rastlanmaktadır. I. Murad’ın (1326-1389) oğlu şehzâde Bayezid ile Germiyanoglu beyinin kızının düğününde çevre beyler ve hükümdarlar hediye olarak at, deve ve cariye gibi hediyeler göndermişlerdi (1381-1382) (Neşri, 1949, s. 101)

Padişaha sunulan *pişkeş* ve hediyeler dostluk, barış ve sadakat ifadesidir. I. Murad, Niş kalesini fethettiğinde buranın beyi padişaha *pişkeş*ler göndermiştir. (Ruhi Çelebi, 1992, s. 387) *Pişkeş*in kanunlaşması ise Fatih Kanunnamesi ile olmuştur. Buna göre, padişaha yıllık *pişkeş* gelirinden hisse verilecekti. Fatih Kanunnamesinde, padişaha her nereden *pişkeş* gelse, vezirler ve

defterdarlar da hisse aldığı gibi, haraç ve *âdet-i ağnamdan*⁴⁴ da pay alırlardı. (Kanunnâme-i Âli Osman, 2003, s. 20) Bu tarihten sonra padişaha ve devlet ricaline *pişkeş*in kanunlar çerçevesinde verildiği görülür. Kanuni döneminde ise *pişkeş*, gelir kalemi olarak “*el-irad*” başlığı altında yer almıştı. Kanunî Sultan Süleyman’ın Barbaros Hayreddin Paşa’ya deniz beylerbeyliği vermesi, paşanın birkaç parça kadirga ile İstanbul’a gelerek padişaha *pişkeş* çekmesinin ardından gerçekleşmişti. Anonim bir *Tevarih-i Âli Osman*’da bu durum, Hayreddin Paşa’nın padişaha değerli hediyeler sunması karşılığında Sultan Süleyman’ın kendisine deniz beylerbeyliğini verdiği şeklinde anlatılmaktadır. (Tevarih-i Âli Osman, 1992, s. 143) Yine Sultan Süleyman döneminde sadrazam İbrahim Paşa, (ö. 1536) kendisine hediye edilen Kur’an-ı Kerim’i ve değerli el yazmalarını -belki de kendisine verilen bir rüşvet olarak algılanacağından- kabul etmemiştir. (Jenkins, 2015, s. 105) Aynı dönemde bu tarz hediyelerin artması sonucu hediye rüşvet ikilemine değinen eserler kaleme alınmıştır. 16. yüzyılda yaşamış biyografi yazarı fakih Dede Cöngi tarafından yazılan *Siyaset-i Şer’iye* adlı risalede bu ikileme değinir. Hazinesinin gelir kalemlerini İslâm hukukuna göre ayrı ayrı değerlendiren Cöngi Efendi’ye göre hediyeler devlet hazinesine aktarılmalıdır. Sultana Müslümanlar veya gayrimüslümler tarafından verilen hediyeler buluntu mal (*lukata*) hükmündedir. (Akgündüz, 1990, c. 4, s. 235)

Yüksek mevkilere ancak en fazla ve en değerli hediye verenin gelebileceğine inanıldığından hediye takdimi bir rekabet halini almış, bu da hediyelerin rüşvet olarak yorumlanmasına yol açmıştı. Daha önce de belirtildiği gibi iş bittikten sonra verilen hediyeler rüşvet kapsamına alınamaz ancak bu uygulamanın doğurduğu yolsuzluklar ve usulsüzlükler oldukça fazladır. Vezirlerin ve umerânın bir makam için *pişkeş* sunması, III. Murad zamanında (1574-1595) yaygınlaşmıştır. Örneğin silahtarlıktan Mısır valiliğine atanan İbrahim Paşa, padişaha mücevher, taht, altın ve değerli taşlardan oluşan silahlardan *pişkeş*ler sunmuştur. (Açıkgöz, 2012, s. 39) Yine III. Murad devrinde sadrazam, kendisine gönderilen hediyelerin miktarını beğenmediği için beylerbeyi ve sancakbeyini azletmiştir. (Mumcu, 2005, s. 187) Makamların rüşvetle satılması eleştirilerinin başlangıcı da aynı döneme denk gelmiştir. Selânikî Mustafa Efendi bu durumu şöyle değerlendirir: “*Verilen menasib sancaklar ve beğlerbeğilikler ve kadılıklar ve defterdarlıklar ve salâtin tevliyetleri cümlesi pişkeş ü hedâyâ vü armağan nâmiyle ağır bahâlı rüşvetler ile bey u men yezîd olup mansıibun bahâsı ve mikdâr-ı muayyenesi mukarrer olup ve vasıta olan dellale başka virilüp, hiçbir kimse istihkak ile meydana gelmeyüp, nâ-ehl ü erâzil ve bî-temeyyüz ü nâ-kârdan âleme müstevli oldular.*” (Selânikî, 1989, c. 2, s.

⁴⁴ Koyun ve keçilerden alınan ve örfî resimlerin tekâlif cinsinden olan vergi çeşidi. (Ünal, 2011, s. 19)

736) Selânikî Mustafa Efendi burada, rüşvetin hediye adını aldığını belirterek, makamların bu yolla verildiğinden söz eder.

Her ne kadar suistimale açık ve rüşveti doğurabilecek bir durum olsa da *pişkeş* Osmanlı'da gelenektir ve kurumsal olarak rüşvet sayılmamıştır. (Flesicher, 2013, s. 125) Fakat *pişkeş*, -her ne kadar kanuna uygun bir hediye olsa da- menfaat temini için bir araç haline gelmişti.

17. yüzyılda pek çok vesileyle “*pişkeş çekmek*” vazgeçilmez bir uygulama olmuştur. 1634-35 yıllarına ait bir belgeye göre, padişah, sadrazam, valide sultan, haseki sultan, kethüda kadın, bostancıbaşı, reisülküttap, çavuşbaşı ve kapı kethüdasına kadar uzanan devlet ricaline değerli kumaş, iplik, şal, halı ve yay gibi hediyeler sunulmuştur. (TS. MA. d. 9670. 24) 1636-37’ye ait belgede ise, Silahdar Paşa’ya, Siyavuş Ağa’ya, Sadrazam’a ve Kapudan Mustafa Paşa’ya ve musahiplere gönderilen bazı hediyeleri görmekteyiz. Dönemin padişahı IV. Murad’a içinde altın akçe bulunan keseler, altın fincan ve üç adet “mükemmel” at gönderilmiştir. Sadrazama ise yine kese, mısır kılıcı, kapudan paşaya ise mısır tahtı gönderilmiştir. (TS. MA. d. 9670. 25) Nitekim, Osmanlı Devleti’nde rüşvet ithamları da padişaha, sadrazama ve bazı hanedan mensuplarına ve diğer ricale sunulması zorunlu hediyelerin yaygınlaştığı 16. yüzyıl sonları ve 17. yüzyılda yoğunlaşır. Bu dönemde devlet, önemli bir memuriyet ihsan ettiği kişilerden *tayin pişkeşi* almaktaydı. *Tayin pişkeşi* yasal bir hediye sayılmıştır ve büyük meblağlar tutmaktadır. Örneğin, IV. Murad, Küçük Ahmed Paşa’ya Şam eyaleti beylerbeyliğinde kalmak istiyorsa Silahdar Paşa’ya 20.000 altın ödeme yapması gerektiğini söylemiş, Ahmed Paşa’da bunu “*canına minnet bilip sikke-i hasene*” ile ödemiştir. (Mumcu, 2005, s. 114) Bir diğer *pişkeş* türü ise *sadaret pişkeşi* idi. Beylerbeyi, sancakbeyi ve kadı gibi üst düzey memurların bir yere atandıklarında *tayin pişkeşi* denebilecek ücretler ödemeleri gerekiyordu. Bu aynı zamanda bir teşrifat kaidesiydi. (Turan, 2001, s. 63)

Nevruz ayı gelmeden padişah’tan ihsan görenler veya ihsan bekleyenlerin hazırladığı *pişkeşe* ise *nevruziye pişkeşi* adı verilmiştir. Naima’nın aktardığı 1655 yılındaki bir nevruz *pişkeşi* töreninde henüz sadrazam olan İbşir Paşa *nevruziye pişkeşi*yle *sadaret pişkeşini* birleştirerek IV. Mehmed’e sundu. Bunlar üç tane “dünyada nazîri bulunmayan” at, topuz, özengi ve çeşitli değerli hediyelerle birlikte yüz kese filori ve guruştı. Valide Turhan Sultan’a ise yirmi kese *pişkeş* ihsan etmişti. Ancak Dârüssa’âde Ağasına ve Silahdar Ağaya herhangi bir hediye gönderilmeyince eski düzene alışmış kişiler Naima’nın tabiriyle “*bunla hâlimiz nice olacaktır deyü tefekkürde kaldılar*”. (Naima, 2007, c. 4, s. 1596) Nitekim, bir hediye kategorisi olan “*pişkeş ü hedâyâ*”nın takdiminde kötüye kullanımların artması, bunların açıkça rüşvet olarak değerlendirilmesine sebep olduğundan İbşir Mustafa Paşa *sadaret pişkeşini* sınırlandırmıştır. II. Süleyman zamanında Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa, sadarete atandığında (1689) ise

geleneklerin dışına çıkarak, radikal bir kararla *bayram pişkeşini* ve birtakım pahalı hediyelerin alınıp verilmesini yasakladıysa da bu durumun devam ettiği görülmektedir. Nitekim, Fazıl Mustafa Paşa'nın 1691'de ölmesinden sonra yasaklar kaldırılmıştır. (Çelik, 2006, s. 33) II. Ahmed'in emriyle sadrazamın, diğer vezirlerin, defterdar ve yeniçeri ağasının her sene bayramda padişaha sundukları *pişkeşleri* yine daha önce olduğu gibi verecekleri duyurulmuş, bu kurala uymayanlar uyarılmıştır. *Pişkeş* uygulaması daha sonraki dönemlerde rüşvete açık kapı bırakmış, devlet bundan kurtulamayacak bir duruma gelmiştir. (Turan, 2001, s. 66) Daha önceki dönemlerde bu tür gelirlere ihtiyaç duyulmazken, 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl itibariyle *pişkeşler* önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir. (Doğan, 2002, s. 47) Bu dönemde Patrikler ve Hristiyan cemaatlerinin reisleri dahi sadakatlerini bildirmek üzere *pişkeş* sunmak durumundaydılar. (BOA. İE. ML. 11. 1003) 1666'da Asvader adlı patrik yerine Kudüs'e tayin olan Azya adındaki patrik, *pişkeş* olarak 9900 akçe ödemiştir. (BOA. İE. ML. 5. 391)

17. yüzyılda Ortodoks Kilisesi'nin ödediği *pişkeşin* 8 bin altına kadar çıktığı görülmüştür. Ruhban seçimleri, rüşvet alan Osmanlı yetkilileri tarafından yönetiliyordu. Patrik, sadrazamın huzuruna gelirken altın keselerle geliyordu.

Eğer hediye az bulunacak olursa, yeni makamında en fazla üç gün kalabiliyordu. Daha çok para veren kişi rakiplerini bertaraf edebiliyordu. (Jorga, 2005, c. 4, s. 38) Ayrıca görevinde kalmak için sefere gitmek istemeyenler dahi *pişkeş* sunarak seferden muaf tutuluyordu. Bundan başka vakıf görevlerine gelmek isteyenlerde *pişkeş* sunardı. Selâtin evkafı tevliyetleri zamanla üç ayda bir rüşvete dönüşen *pişkeşlerle* verilerek vakıfları zarara uğratmıştır. (Turan, 2001, s. 65) Rüşvet ithamları ise *pişkeşlerin* alınıp verilmesinde meydana gelen usulsüzlükler ve yolsuzluklarla ilgili gözükmemektedir. Aynı dönemde *pişkeş* ile rüşvetin iç içe olduğu ve benzer anlamlarda kullanıldığı da görülür. Selânikî Mustafa Efendi bu durumu şöyle dile getirir: “*Ve ber murad olmak için akçaları alınup, pişkeş namına rüşvetleri alınanlar hızlan u hurmâne mübtela olup baka kaldılar.*” (Selânikî, 1989, c. 2, s. 736) Yukarıda görüldüğü üzere *pişkeşlerin* çeşitliliğinin artırılması, câize (makam vergisi) gibi yeni vergilerin konulması da aynı tarihlere denk gelmektedir. Bu yönüyle söz konusu uygulamaların padişah ve devlet ricâlinin gelirlerini arttırmak için başvurduğu yeni yöntemler olarak algılamak gerekir. *Pişkeşi* rüşvetten ayıran husus ise kayda ve kurala bağlı olmasıydı. (Turan, 2001, s. 61) Özellikle yüksek memuriyete getirilenlerin hediyeler sunmalarıyla ilgili uygulamalar rüşvete açık kapı bırakmıştı. Geleneklerin bir parçası olan ve önemli işlevleri bulunan hediye takdiminin Osmanlı Devleti'nde zaman ve şartların belirlediği ölçüde yaygınlaşmış olması rüşvete yol açan suistimallere zemin hazırlamıştır. Nitekim, böyle suiistimallerin yaşanabileceğinin farkında olup önlem alan devlet adamları da bu dönemde mevcuttu. IV. Murad ve I. İbrahim dönemi

sadrazamlarından Kemankeş Kara Mustafa Paşa (ö. 1644), kanunla belirlenmiş geleneksel hediyelerin dışında hediye kabul etmezdi. (Naima, 2007, c. 2, s. 983) Yine aynı dönem de kaptan-ı deryalık ve sadrazamlık yapan Deli Hüseyin Paşa (ö. 1659) Naima'nın tabiriyle “tedbirli” ve “perhizkâr” bir kişiliğe sahipti ve kendisine gelen pahalı hediyeleri kabul etmemesiyle biliniyordu. Naima, Deli Hüseyin Paşa'nın kaptan-ı deryalık görevinden azledilmesini onun dürüst kişiliğine bağlamıştı. (Naima, 2007, c. 4, s. 1783)

17. yüzyılda zorunluluk haline gelen *pişkeş* uygulaması, bürokraside *pişkeş* masraflarını çıkarma çabası içindeki görevlilerin *pişkeş* ücretini reyadan ve bürokrasinin alt kademelerinden alma yoluna itmiştir. Askerî sınıf *salgunlarla* (reyadan olağanüstü durumlarda istenen aynî ve nakdî vergi) hediye adı altında soygunlar yapmışlardır. (İnalçık, 2017, s. 128-129) Şikâyetlerin oldukça artması üzerine (Selâniki Mustafa Efendi, 1999, c. 2, s. 783) “*hedaya*” ve “*pişkeş*” adı altında memurların halktan bir şey talep etmemesi konusunda uyarı gelmiştir. (Akgündüz, 1990, c. 1, s. 372) Öte yandan teftiş sebebiyle taşraya gönderilen bir takım idarecilerin girdikleri şehir ve kasabaları yağmaladıkları, halkın ise masrafları kendi aralarında pay etmek suretiyle kıymetli hediyeler takdim ederek zorba idarecileri vilayetlerinden uzak tutmaya çalıştıkları görülmekteydi. 1659'da Abaza Hasan isyanını bastırmak üzere Anadolu'ya gönderilen İsmail Paşa, Manisa'ya ulaştıktan sonra beş gün kalmış ve bu süre içinde 511.641 akçe tutan konaklama giderleri, ahali tarafından karşılandığı gibi, yine masrafları ahali tarafından bölüşülerek, kendisine 144.000 akçe tutarında hediye takdim edilmiştir. Benzer şekilde Anadolu Müfettişi Ömer Paşa 1685'te Manisa'ya yönelince, gelişini engellemek amacıyla “cümle ittifakıyla” her haneden 4'er kuruş toplanmış ve kıymetli hediyeler sunulmuştur. (Uluçay, 1944, s. 417-420) Halka yapılan haksızlıkların giderilmesi için merkezden gönderilen görevliler *Mesâlihü'l-Müslimin* yazarının da belirttiği gibi halktan “*pişkeşlerin*” almaktan geri kalmamışlardı. (Yücel, 1988, s. 83)

Bu tip yolsuzluklar devletin en tepesinde de yaşanmıştır. Bununla ilgili bir belge Kösem Sultan'a verilen bir arzdır. (İnalçık, 2014, c. 2, s. 393) Halil İnalçık'ın yayınladığı söz konusu belgenin tarihi tespit edilememekle beraber Kösem Sultan'a arzda bulunan kişi büyük ihtimalle sadrazamdır. Arzda, “*hidemât-i dîn ü devlet ve mesâlih-i ümmet-i Muhammed edâsında bezl-i makdûr üzereyüz, küstâhane hediye-i fakirane irsal olunmuştur, ric'a ederiz ki kabule kârin olub kusûr ve küsürümüz af buyrula*” denmektedir. Sadrazam, Kösem Sultan'a “*kusurunun affi*” için “*küstâhane hediye-i fakiranesinin*” kabul olmasını rica etmiştir. Burada “kusur” ve “küsür” gibi ses benzerliği bulunan iki kelime yan yana kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde birçok örneği görülen bu durum, rüşveti bir bakıma “*küstahâne hediye*” şekline büründürmek için kullanılmıştır. (Kumrular, 2015, s. 203) Kösem Sultan'ın cevabı ise, “*Ne gönderildi ise*

vusul bulub ma(n)zûrumuz olundu, hemân etrafa göz kulak tutub hidmetine göz kulak tutasın” şeklinde olmuştur. Hezarfen Hüseyin Efendi, bu tip yolsuzluklara *Telhisü'l Beyân fi Kavânîni Âli Osman*’ da değinerek, rüşvetin hediye adı altında gizlenebileceğini vurgulamış, makam sahibi kişilerin hediye kabulünü şarta bağlamıştır. Buna göre, muhtaç olan kişiden hediye kabul edilmemesini, sadece muhtaç olmayan kişiden alınan hediye caiz olabileceğini söylemiştir. (Hezarfen Hüseyin Efendi, 1998, s. 267)

Osmanlı Devleti’nde ki hediye geleneği dönemin seyahatnamelerine de yansımıştır. I. Ahmed döneminde (1603-1617) İstanbul’a gelen İngiliz şair ve seyyah George Sandys, 17. yüzyıla kadar fazla rüşvet olayı olmamakla birlikte, rüşvetin yavaş yavaş hediye şeklinde geliştiğini söyler. (Sandys, 2015, s. 72-75)

17. yüzyılda iki defa İstanbul’a gelen Fransız gezgin Jean Baptiste Tavernier de seyahatnamesinde 17. yüzyıl İstanbul’u ve Topkapı Sarayı hakkında önemli bilgiler verir. Tavernier, anlatılarını sarayda elli yıldan fazla içöğlanlığı yapan ve hazinedarbaşılığı yaptıktan sonra Bursa’ya sürülen bir Sicilyalı devşirme ve yine sarayda on beş yıl iç oğlanlığı yapmış bir Parisliye dayandırır. Bunun yanında Fransız elçisinin maiyetine katıldıktan sonra Topkapı Sarayı’na gelerek buradaki yaşamı gözlemlemiştir. Tavernier, seyahatnamesinde *pişkeş* geleneğine geniş bir yer ayırır. Padişahın, paşalardan ve atadığı kişilerden gelen parayla oldukça önemli bir gelir elde ettiğini belirtir. (Tavernier, 2014, s. 102) Bununla ilgili verdiği örnekte Kahire paşasının Mısır beylerbeyliğine atandıktan sonra padişaha, “belli başlı” kadınefendilere, müftüye, sadrazama ve sadaret kaymakamına ayrı ayrı hediyeler sunduğunu anlatır. (Tavernier, 2014, s. 101) Bazı zamanlarda ise padişah hediye veren konumundadır. Padişah, eyaletteki paşalara hediyeler gönderir. Tavernier’e göre buradaki amaç paşayı halkın nezinde onurlandırmaktır. Bu hediyeler genellikle hilat, kılıç ve hançerdir. Gönderilen bu hediyelerden sonra paşalar da padişahlara hediyeler gönderir ki bu bir gelenek haline gelmiştir. (Tavernier, 2014, s. 106) Bazı durumlarda ise padişah, paşayı onurlandırma amaçlı değil aksine onu cezalandırmak için hediye gönderir. Padişahın beklentisinin karşılanmaması sonucu gönderilen topuz ya da kılıç gibi “hediyelerin” anlamı padişaha daha değerli hediyeler göndermesi gerektiğidir. (Tavernier, 2014, s. 106) Bu bağlamda padişah, ulak olarak görevlendirdiği kişiye nasıl bir hediye istediğini önceden bildirirdi.

Tavernier ayrıca, IV. Mehmed dönemi (1648-1687) hediye törenleriyle ilgili bilgiler sunar. Ona göre Padişah hediye vermek istediği kişiyi avlandığı yere getirtir ve avladığı hayvanı kendisi adına saray ricalinden birine götürmesini ister. Bu hediye sevinç gösterileriyle alınır. Hediye alan kişi padişaha daha büyük hediyeler yollamak zorundaydı ve bu hediyeler genellikle at, değerli kumaş ve kürktü. Eğer gönderilen hediyeler padişaha layık bulunmazsa hediye

gönderen kişi uyarılırdı. (Tavernier, 2014, s. 106) Tavernier, hediye uygulamalarını maliyeyi zarara uğratmadan yapıldığı için övgüyle bahseder. Hattâ padişahın, verdiği idam kararlarından bile istifade edildiğini söyler. Örneğin, bir paşa hakkında idam kararı çıktıysa padişah ödüllendirmek istediği kişiyi bu fermanı götürmekle görevlendirir. Ulak açısından, idam fermanı götürmek padişahın armağanını götürmekten çok daha kazançlıdır. (Tavernier, 2014, s. 106) Tavernier, *pişkeş* ya da hediyelerle ilgili herhangi bir rüşvet ithamında bulunmaz. Hattâ yukarıda belirtildiği gibi Osmanlı Devleti'nde ki hediye geleneğinden kimi zaman övgüyle bahseder.

İlerleyen bölümlerde Mekke Şerifi'nin kişisel servetine ve ona gelen hediyelere değinir. Şerifin her yıl padişah'tan ve diğer Müslüman hükümdarlardan yeni armağanlar geldiğinde önceki yılın armağanlarını kendi kişisel servetine kattığını belirtir. Şerif, hacılardan gelen sadakalardan da yararlanır böylece akıl almaz bir gelir sağlar. (Tavernier, 2014, s. 114-115)

Pişkeşin yanında burada ayrıca belirtilmesi gereken bir kavram da *caize* adlı makam vergisidir. *Caize*, *pişkeşin* nakde çevrilmiş ve süresi muayyenleştirilmiş şekliydi. (Doğan, 2002, s. 67)

Osmanlı Devleti'nde bürokratların gelirleri tahsisat ve maaş türü gelirlerdi. Ancak yüksek memurların gelirleri sıradan bir maaş ve tahsisat gelirlerinden çok daha fazlaydı. Üst bürokrasiyi oluşturan rical, otoriteyi temsil etme gücünün yanında -devlet adına harcama koşuluyla- "hazine" olarak nitelenen maddî kaynaklara sahiptiler. *Caize* de bu gelir kaynaklarının en önemli kalemlerinden biriydi. Örneğin 16. yüzyılda Selânikî, Pargalı İbrahim Paşa'nın "*harc ve havayicine lazım olan mühimmat masrafı için bir miktar caize elde etmek maksadıyla*" bir kişiyi Eflak Voyvodalığına tayin ettiğini tabii bir hareket olarak bildirmektedir. (Selânikî, 1999, c. 1, s. 200)

Osmanlı Devleti'nde *caizenin* iki farklı anlamı bulunmaktaydı. İlki, şairlere verilen bahşiş, ikincisi ise makam vergisiydi. Başta padişah ve sadrazam olmak üzere tayin yetkisi olanlar, maiyetlerindeki memurlardan rütbelere göre olarak *caize* alması yerleşmiş bir usuldü.

Padişahlara verilen câizeye "*tuğ-ı hümayûn câizesi*" denilirdi. (Uzun, 1997, s. 28-29)

16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl ıslahat risalesi ve kronik yazarları *pişkeş*, hediye ve *caize* kavramlarını birbirinden ayırmadan genelde eş anlamlı kullanmışlardı. Bu bağlamda makam dağıtma yetkisi bulunanların *caize* yoluyla rüşvet aldıkları iddia edilmiştir. Ancak bu noktada karşımıza bir takım kavram kargaşaları ve belirsizlikler çıkmaktadır. Bu yazarlar, *pişkeş* ve *caize* uygulamalarını tamamen rüşvet olarak mı kabul ettiği veya bu uygulamaların dışında verilen parayı mı rüşvet olarak tanımladığı pek açık değildir. *Caize*, bir makamın tevcih edilmesinden sonra ödenen bir makam vergisi olduğuna göre, burada eleştirilen husus kişinin *caize* için ödediği meblağ değil, makamı elde etmek için verdiği para olmalıdır. Niyazi Berkes'e

göre Osmanlı idaresinde sürekli yeni devlet mevkileri ihdas edilmesi ve makamların süreli ya da ömür boyu kaydıyla “satılması” uygulamasına “rüşvet” denilmekteydi. Nitekim vezirlerin sık sık azledilmesi de devlete ait olan bir makamın çeşitli kişilere birden veya kısa aralıklarla peş peşe satılması imkânını sağladığı için tercih edilen bir usuldü. Böylece hazine, yeni işbaşı yapan görevlilerin ödedikleri *caize* ve *pişkeş* sayesinde yüklü ve peşin bir gelire sahip oluyor, ağırlaşan sefer masraflarını kontrol etmek adına önemli bir malî kazanç elde ediyordu. (Berkes, 1972, c. 1, s. 165-166.)

Pişkeş ve *caize* kavramlarının adlarını açıkça zikretmemekle beraber ıslahat risalelerinde mansıpların para ile satılması eleştirilmiştir. *Caizenin* ortaya çıkış tarihi net olmamakla birlikte bazı kaynaklarda 16. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman dönemine tarihlenir. (Afyoncu, 2008, s. 289, Mumcu, 2005, s. 111) Öte yandan, Koçi Bey, *caize* kavramını kullanmadan mansıpların satılmaya başlanmasını III. Murad devrine dayandırır. (Koçi Bey, 2011, *Kitab-ı Müstetab* yazarı ise Sokollu Mehmed Paşa'nın ölümüyle (1579) bozulmanın başladığı, bu tarihten sonra rüşvetle makam satışının başladığını belirtmektedir. Yazar, mansıpların satılmasından sadrazamı sorumlu tutuyor, devletin diğer kademelerinin de sadrazamlık makamını takip ettiğini öne sürüyordu: “*Âsitâne-i s'âdetde olan cemî ehl-i manâsıb yirmibeş ve otuz yıldan berü rüşveti bir mertebeye iletmişler ki, hedâya deyu âşikâre kapudan kapuya virülür ve alınur olmuşdur.*” (Yücel, 1988, s. 23) Doğan burada ki “*kapudan kapuya virülür ve alınur olmuşdur*”⁴⁵ ifadesiyle üst düzey makamlar arasındaki para alışverişini vurguladığını öne sürmektedir. (2002, s. 35) Bu örneklerde yazarlar açıkça *caize* kavramını zikretmese de büyük olasılıkla rüşvet olarak algıladıkları husus *caize* idi. Buradan hareketle *pişkeş* ve *caize* uygulamaları risale yazarları tarafından hoş karşılanmadığı söylenebilir. Ancak burada padişah tenkit edilmemiştir. (Doğan, 2002, s. 35) *Caize* dönemin şair çevresinin bir bölümünde de rüşvet olarak algılanmaktaydı. 17. yüzyılda şair Atâyi bununla ilgili şu beyiti yazmıştır:

Lik seha denmez ana kim müdâm

Eyler anı erzel-i kavm-i avam

Almağa bir mansıbı ya da hidmeti

Cayize nâmıyla verir rüşveti. (Kortantamer, 1995, s. 96)

⁴⁵ Kapı kavramı resmi nitelikli mekânlar için kullanılmaktaydı. Divân-ı Hümayun'un bulunduğu yer de resmi olarak bir kapıyı ifade etmektedir. Ayrıca Babialı ve Babiasafî de kapı olarak adlandırılmaktaydı. Aynı durum taşradaki beylerbeyi konakları için de geçerliydi. (Doğan, 2002, s. 43)

Bu ıslahat risalesi yazarlarının ve şairlerin konuya yaklaşımını değerlendirirken yolsuzlukların yaygınlığını ve söz konusu entelektüel zümrenin verdiği bilgilerdeki gerçeklik payını inkâr etmeden Osmanlı idari-mali sistemini iyi incelemek gerekir. Zira, *câize* ve *pişkeş* ile bunlar dışındaki bir takım hediye kategorileri hem teamüllerin gereğidir hem de kanunlara uygundur. Bunların tamamını yolsuzluk kapsamında değerlendirmek hatalı bir yaklaşım olacaktır. (Çelik, 2006, s. 32) *Caize*, sistemin bilinçli bir şekilde ortaya çıkardığı bir vergiyken, rüşvet ve yolsuzluğa yol açan durumlar bazı kimselerin yetkilerini kötüye kullanması ve bu uygulama sonucu mansıpların adeta hediye çok verene tevcih edilmesi idi. Bu kötüye kullanımlarla ilgili bir örnek İstanbul kadı sicillerine yansımıştır. 1663 yılında görülen dava Cidde Beyi Süleyman'ın Edirneli Mustafa Bey b. Ali'den rüşvet olarak aldığı paranın iadesi ile ilgilidir. Cidde Beyi Süleyman Bey, Edirne'nin Şehabeddin Paşa mahallesi sakinlerinden Mustafa Bey b. Ali'den belirtilmeyen bir işin kolaylaştırılması için *caize* adı altında bin üç yüz riyâlî kuruş rüşvet almıştır. Süleyman Bey'in mahkemede bu parayı aldığını kabul etmesi üzerine rüşvet para, Mustafa Bey'e iade edilmiştir. (İstanbul Kadı Sicilleri, c. 16, No: 474, s. 402) Yine yukarıda verilen bir örnekte gördüğümüz üzere Mirahor vakfına sâbıkan mütevellî olan El-Hâc Ömer b. El-Hâc Sinan isimli kişi, vakıf hamamını kiralamak üzere mühür basmak için İstanbul'da Gedik Paşa'da Dîvâne Ali mahallesinden kapıcılar bölükbaşısı olan Ahmed Ağa b. Pîr Mehmed'den üç ayrı kez rüşvet aldığı iddia edilmişti. El-Hâc Sinan'ın üç ayrı sefer ücret talep etmesi üstelik her seferinde bu miktarları arttırması, kendisinin şikâyet konu olmasına sebep olmuştu. El-Hâc Sinan bu rüşvetleri, *câize* ve *mühür akçesi* adı altında talep etmişti. (İstanbul Kadı Sicilleri, c. 12, No: 499, s. 421)

Özetle, *caize* ve *pişkeşi* tamamen rüşvet olarak adlandırmak yerine, bu uygulamaların sonucunda oluşan kötüye kullanımların rüşvete yol açtığını kabul etmek daha doğru olacaktır. Bu hususu doğrulayan Halil İnalçık, rüşvet ve yolsuzluğun Osmanlı sisteminin doğal sonucu olduğunu belirtmiştir. (İnalçık, 2008, s. 39)

5. BÖLÜM: DEVLET RICALİNDE RÜŞVETÇİLİK

Bu bölümde daha çok 17. yüzyılın ilk yarısında devlet ricalindeki rüşvet söylentileri-olaylarına değinilecek, aynı zamanda rüşvet olayları bağlamında dönemin genel durumuna kısaca yer verilecektir. Bunun sebebi, en çarpıcı rüşvet olaylarının bu dönemde yaşanması aynı zamanda ıslahat risalesi ve kronik yazarlarının en çok bu döneme yönelik eleştirilerde bulunmasıdır.

Halk arasında “*tatlıca nesne hazzı vardır*” diye tanımlanan rüşvetin (Kumrular, 2015, s. 202) en büyük boyutunun üst düzey yani devlet ricalinde görülmesi şaşırtıcı değildir. Ancak, Osmanlı Devleti tarihinde tespit edilebilen ilk rüşvet olaylarında padişah, sadrazam veya vezirler değil kadılar ön plandadır. Neşri tarihinde şöyle bir olaya yer verilmiştir: “*Orhan Bey döneminde (1324-1362), Bursa kadısı Çandarlı Kara Halil Paşa'nın yaya sınıfı kurulurken rüşvet aldığı söylenir: 'Çok kişiler kadiya rüşvetler virüb beni yaz dediler.'*” (Neşri, 1949, s. 155, Aşıkpaşaoğlu, 1970, s. 22) Bu olay rüşvet söylentilerini Orhan Bey zamanına kadar götürmesi bakımından önemli bir veridir. Kara Halil Paşa'nın oğlu Ali Paşa ise Bizans Devleti'nden aldığı rüşvet karşılığı Yıldırım Bayezid'i (1360-1403) İstanbul kuşatmasını kaldırmaya ikna etmiştir. (Mumcu, 2005, s. 84). Yine Yıldırım Bayezid'in bütün rüşvetçi kadıları infaz etmek istemesi bu dönemde rüşvetin adalet teşkilatındaki yaygınlığını gösterir. (Tevârih-i Âli Osman, 1992, s. 34- 36)

II. Murad (1421-1451) ve Fatih Sultan Mehmed dönemlerinde (1451-1481) sadrazamlık yapan Çandarlı Halil Paşa hakkında da rüşvet ithamları mevcuttur. Aşıkpaşazade, II. Murad ve Çandarlı Halil Paşa arasında geçtiğini iddia ettiği konuşmayı şöyle nakleder: “*Acem ülkesinden bir hakîm geldi. Fazlullah derlerdi. Sultan Murad Gazi'ye yaklaşıp somunda vezir oldu. Beytullah'a gönderilen para yine her yıl gönderiliyordu. Padişah dedi ki: Fazlullah! O parayı yine Halîlürrahman'a, Kudüs'e, Mekke'ye ve Medine'ye gönder ki Molla Yeğen hacca niyet etmiş, parayı o alsın, Medine yoksullarına versin ki onlar hacılar oraya varıncaya kadar beklemektedirler. Hazineye para bulunmadı. Halil Paşa'dan ödünç aldılar. Padişah: "Halil! sakın rüşvet parası verme" dedi, Halil Paşa: "Devletli sultanım! Babamdan miras kalan paradır" dedi.* (Aşıkpaşaoğlu, 1970, s. 95) Bu örnekten hareketle sadrazamın rüşvet almasının normalleştiği çıkarımı yapılabilir. Fatih Sultan Mehmed zamanında ise İstanbul'un fethinden sonra Çandarlı Halil Paşa'nın Bizanslılardan rüşvet aldığı iddiaları ortaya atılmıştır. Genel kaniya göre Fatih Sultan Mehmed, kendi otoritesine engel olarak gördüğü Çandarlı Halil Paşa'yı fetihten hemen sonra rüşvet söylentilerini kullanarak idam ettirdi. (Afyoncu, 2016, s. 63) Bu rüşvet iddiasının gerçek mi asılsız mı olduğu kesin olarak ortaya konulmasa da Osmanlı

Devleti tarihinde rüşvet suçundan idam edilen ilk sadrazamın Çandarlı Halil Paşa olduğu söylenebilir.

16. yüzyıla gelindiğinde ise Kanuni Sultan Süleyman'ın hem damadı hem de sadrazamı olan Rüstem Paşa'ya değinmek gerekir. 1544-1553, 1555-1561 yılları arasında on beş yıl sadrazamlık yapan Rüstem Paşa Fransızlar tarafından “korkunç yaratık” Almanlar tarafından “gaddar ve menfur” olarak tanımlanırdı. (Jorga, 2005, c. 3, s. 25) Peçevi'nin aktardığına göre Rüstem Paşa öldüğünde geriye inanılması güç bir servet bırakmıştı. Bu servet; 1700 köle, 2900 savaş atı, 1106 deve, 80.000 dülbend, 780.000 altın, 100.000.0000 akçe, 5000 kaftan, hil'at ve elbise, 1100 altın külah, 1500 gümüşlü tolga, 130 çift altın üzengi, 760 mücevherlerle dolu süslü kılıç, 1000 gümüşlü topuz, Anadolu ve Rumeli'de 815 çiftlik, 76 su değirmeni ve 130'u mücevherlerle ciltli yüzlerce Kur'an-ı Kerim'den oluşmaktaydı. (Peçevi, 1981, c. 1, s. 32) Bu büyük servet hakkındaki rüşvet ithamlarıyla birleşince Rüstem Paşa “Osmanlı Devleti'nde rüşvetin öncüsü” olarak tanımlanmıştır. Ancak daha önce verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere Rüstem Paşa'nın zamanına kadar Osmanlı Devleti'nde rüşvetin olmadığını söylemek imkânsızdır. Avusturya Elçisi Busbecq'e göre, devlet ileri gelenleri rüşvet alsalar da sultanlara ihanet edecek bir şey yapmaya ikna edilemezlerdi. Değerli bir hediye alacak olduklarında bunu herkesin gözü önünde alırlardı. (Jorga, 2005, c. 3, s. 81) Yukarıda da belirtildiği gibi Rüstem Paşa'nın zamanında yaygınlaşan *caizeden* dolayı onun rüşvetle makam sattığı ithamları sıklıkla kabul görmüştür. Fakat Paşa'nın bulunduğu konum itibarıyla yetkilerini suiistimal ettiği hususu da kaynaklara yansımıştır. Eflak Voyvodalığı ile ilgili bir tayin sürecinde padişah hazinesine verilmesi gereken *pişkeş* Rüstem Paşa'ya verilmiş ve rüşvet veren kişi voyvodalığa tayin edilmiştir. (Gökbilgin, 1956, s. 15-16)

Sadrazama hediye veya rüşvet gönderenlerden biri de Bosna beylerbeyi Ulama Paşa'dır. Rüstem Paşa'nın teveccühünü kazanmaya çalışan Ulama Paşa, padişaha birkaç gulam, fakat sadrazama 25 gulam gönderdiği, Rüstem Paşa'nın bunları kabul etmeyip bedellerini istediği, bunlara ortalama ikişer bin akçe değer verilerek 50.000 akçe rüşvet aldığı ve bununla da yetinmeyerek 30.000 akçe daha istediği belirtilmektedir. (Gökbilgin, 1956, s. 15-16) Her ne kadar *caize* ve *pişkeş* ücretleri kayıtlı olup yolsuzluk ve rüşvet kapsamına alınmasa da Rüstem Paşa'nın yetkisini bazı durumlarda kötüye kullandığı açıktır ve bu husus büyük servetinin bir bölümünün kaynağını açıklamaktadır. Peçevi ayrıca, Rüstem Paşa sayesinde makam sahibi olanların bir daha görevlerinden alınmadığını yazar. “*Rüşvetçilerin gayet ehl-i insafından idi*” derken bu görüşünü şu örnekle destekler: Bir defasında Rüstem Paşa Erzurum Beylerbeyliği için kendisine gelen beş bin altının iki binini reddederek “bu mansıb için üç bin yeterlidir” dediğini kaydetmiştir. (Peçevi, 1981, c. 1, s. 30)

Padişahlardan ilk rüşvet ithamı yapılanı ise III. Murad'dır. Peçevi, Gelibolulu Mustafa Âli'den alıntılanarak şunları anlatır: “*Şemsi Paşa'nın özel dinlenme odasında oturuyordum. Saadetli padişahın huzurundan çıkan Şemsi Paşa sevinç ve neşe içinde geldi ve kâhyası olan Koçu Kethüda'ya: Bugün Kızılahmetlilerin öcünü Osmanoğullarından aldım. Onlar bizim ocağımıza su döktüğü gibi ben de onların ocağını söndürecek bir başlangıç düzenledim dedi. Koçu Kethüda'yı bir sıkıntı bastı ve bunu nasıl yaptığını sorduğunda Şemsi Paşa'nın cevabı şöyle oldu: Rüşveti tattırdım. Hatta kırk bin altın gibi büyükçe bir lokma idi, yutturdum. Bundan sonra onlar rüşvet almaktan geri durmazlar ve rüşvet ile devletleri tutunamaz, batar dedi. Büyük bir ferahlık ve kıvanç içinde idi.*” (Peçevi, c. 2, 1992, s. 7-8) Burada, III. Murad döneminde 1579-1580 tarihleri arasında sadrazam olan Şemsi Paşa'nın, Kızılahmetlilerin (İsfendiyaroğulları) intikamını almak için padişahı rüşvete alıştırdığı iddia edilmektedir. Sadece söylentiden ibaret olan bu hadiseyi kanıt olarak kabul etmek mümkün değildir. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi birçok ıslahat risalesinde devlet düzeninde “bozulma” ve rüşvetçilik III. Murad döneminde başlatılmıştır.

III. Murad'ın halefi III. Mehmed döneminde (1595-1603) değinilmesi gereken kişiler Ester Handali (ö. 1590) ve Esparanzo Malchi (ö. 1600) adlı Yahudi kira kadındır. Kira kadınlar bazen haremdeki valide sultanlarla yabancı ülke diplomatları arasında elçilik yapıyorlar, bazen de saray kadınlarının talep ettikleri değerli kumaş ya da mücevherleri temin ediyorlardı. (Ünal, 2017, s. 156) Ester Kira, Kanuni Süleyman zamanında saraya girdi ve zamanla imparatorluğun en güçlü isimlerinden biri oldu. Gücünün zirvesine çıktığı devir ise III. Mehmed dönemi idi. Hükümdarın annesi Safiye Sultan'a padişahlık dönemlerinde haremde ipek kumaş, mücevherat, süs, ziynet eşyası gibi ihtiyaçlarını karşılayarak, valide sultanlar ve gözde sultanlar ile yakın ilişkiler kurdu. Saray kadınlarının nüfuzunun arttığı bir dönem olması itibarıyla Kira, sarayda oldukça güçlü konuma sahipti. III. Mehmed'in annesi ve Venedik asıllı Bafa ailesinden Safiye Sultan ile iyi ilişkileri bulunan Ester, Venedik ile yaşanan anlaşmazlıkları çözüme ulaştıran kişi oldu. Aynı şekilde Fransız hükümdarı II. François'nın annesi Catherine de Medici'nin Eflak ile ilgili bir meselesi de Ester Kira tarafından çözüme kavuşturulmuştur. (Ünal, 2017, s. 156) 1590 yılında ölen Ester Kira'dan sonra sıklıkla onunla karıştırılan Esparanzo Malchi güçlü bir konum elde etmiştir. Safiye Sultan ile iyi ilişkileri bulunan İngiliz elçisi Barton, Esparanzo Malchi hakkında “*Kendim valide sultan ile görüşemediğim için ve bütün işlerim aracının elinden geçtiği için onun dostluğunu yitirirsem valide sultanla ilişkiyi yitirmiş olurum*” demiştir. (Peirce, 2013, s. 312) Selânikî tarihinde hakkında ayrıntılı bilgi bulunan Esparanzo Malchi nüfuzunu kullanarak önce İstanbul gümrüklerini kendisine bağlatmış, zamanla bütün tayinlerde söz sahibi olmuştu. Bu dönemde rüşvetin yaygınlaşmasının en önemli sebeplerinden biri olarak

görülen Esparanzo Malchi ve iki oğluna rüşvet vermeden iş yapılamıyordu. Gümrüklerden ve rüşvetten elde ettiği servetle saray ricalini ve askerleri yanına almaya çalışıyordu.

Tayinlerin yanında maaş ödemelerini yöneten Malchi Kira, İstanbul gümrüğü iltizam bedelinin ayarı tam olanlarını kendi zimmetine geçirip ulufeyi düşük âyarlı akçeyle vermek isteyince sipahiler 1600 yılında ayaklanıp Sadaret Kaymakamı Halil Paşa'nın sarayına yürüdüler. Halil Paşa, Ester Kira'yı yakalayıp askere teslim etmek zorunda kaldı.

Kira, haksız bir kazanç elde etmediğini ve servetinin ailesinden kaldığını iddia etse de sipahiler, Malchi Kira ile annesinin nüfuzu sebebiyle “küçük sultan” olarak anılan büyük oğlu İlya'yı parçalamak suretiyle infaz ettiler. (1600) Kira'nın cesedi küçük parçalara ayrılıp organları Kira'ya verdikleri rüşvetler sayesinde makam sahibi olanların kapılarına çivilendi, etleri köpeklere yedirildi. (Selânikî, 1999, c. 2, s. 855) İngiliz seyyah John Sanderson bu ölümle ilgili: “*Sipahiler bu işi Büyük Türk'ün annesine zarar vermek için yapmışlardı. Çünkü o, bütün rüşvetlerini bu Yahudi kadın aracılığıyla alıyordu.*” (Peirce, 2013, s. 335) Malchi Kira, yaptıklarını canıyla ödese de Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyılın hemen başında rüşvetin kurumsallaşmasında önemli bir rol oynamıştır.

1603-1617 yıllarında padişah olan I. Ahmed'in dönemi, ilk kez klasik kanunnamelere göre devlet düzenini canlandırma girişimine tanık olmuştur. III. Murad (1574-1595) ve III. Mehmed (1595-1603) dönemlerindeki devlet düzeninde ve toplumdaki derin değişim, sonucu I. Ahmed bazı ıslahat girişimlerinde bulunmuştur. Eski yeniçeri kanunlarını özetleyen *Kâvânîn-i Yeniçeriyân* onun emriyle yazılmış ve yeni bir kanunname yayınlanmıştır. (*Kanûnnâme-i Cedit*) (İnalçık, 2014, c. 2, s. 161, 162) Bu bakımdan yukarıda değinilen 1609 *Adaletnâmesi* Anadolu'da düzenin yeniden sağlanması bakımından uyarıcı mahiyettedir. (Akgündüz, 1990, c. 9, s. 565)

I. Ahmed döneminde kazaskerlik yapan Bostanzade Yahya Efendi, *Tarih-i Saf Tuhfetu'l Ahabab* adlı eserinde I. Ahmed'in rüşveti önlediğini, kadınların adil davranmalarını sağladığını, yetim malları için ayrı bir hazine oluşturduğunu, yiğit ve dindar bir kişiliğe sahip olmakla birlikte gerektiğinde sert ve ödünsüz olduğunu belirtmiştir. (Sakaoğlu, 2015, s. 229-230) I. Ahmed'in ölümü sonrasında (1618-1656 arası) ise Osmanlı Devleti için kargaşa dönemi olmuştur. İnalçık'a göre, (2014, s. 162) I. Mustafa'nın (1617-1618/1622-1623) tahta çıktığı tarihten, 1656'da Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaretine kadarki dönem, özellikle saray ve etrafındakilerinin lükse dolayısıyla rüşvetçiliğe yöneldiği dönem olmuştur.

I. Mustafa'nın kısa saltanatından sonra II. Osman'ın tahttan indirilmesi ve katli (1622) ardından yine kısa süren I. Mustafa döneminin ardından IV. Murad, henüz 12 yaşındayken tahta çıkmıştır.

Bunun sonucunda ise annesi Kösem Sultan, “Mehd-i ulyâ-i saltanat” sanıyla devleti tek başına yönetmiştir. (Zinkeisen, 2011, c. 4, s. 20) Ona yazılan sadrazam arzları “benim devletlü efendim” diye yazılırdı. Ancak o da bu dönemde sadrazam Kemankeş Ali Paşa dâhil kimseye güvenemiyordu. Devrin neredeyse tek güvenilirli Şeyhülislâm Yahya Efendi, rüşvete karşı olduğu ve rüşvet peşindeki sadrazamla ters düştüğü için azlediliyordu. (Naima, , 2007, c. 2, s. 515) Bu Şeyhülislâm daha sonra iki kere daha göreve gelmiştir.

1624 yılına gelindiğinde Safevi Şahı Abbas, Bağdat’ı ele geçirmişti. Bağdat’ı geri almak için serdar tayin edilen Hafız Ahmed Paşa, Şah’ın kuvvetlerine karşı direnç gösteremedi ve geri çekilmek zorunda kaldı. (Mehmed Halife, 2000, s. 5-6) Hafız Ahmed Paşa, başarısızlıkla sonuçlanan Bağdat Seferi (1625-1626) dönüşünde, IV. Murad’a şikâyetlerini şu beyitlerle anlatmaya çalıştı: (İnalçık, 2014, c. 2, s. 198)

Cenkte hempânız olup baş verir baş almağa

Arsa-i âlemde bir merd-i hünerver yok mudur?

IV. Murad, ise paşaya yazdığı cevapta başarısızlığın sebeplerinden birini paşanın rüşvetçiliği olarak görür:

Bî-haberken saltanat ihsân eden Perverdigâr

Yine Bağdâd’ı eder ihsân mukadder yok mudur?

Rüşvet ile cünd-i İslâm’ı perîşân eyledin

İşidilmez mi sanursun bu haberler yok mudur?

1632 yılında IV. Murad, kendi otoritesini sarsan güç koalisyonlarına karşı bir hamle yapmış, Sadrazam Hüsrev Paşa’yı azletmiştir. Bunun üzerine yeniçeri ve sipahiler saraya yürümüş, içlerinde Hafız Ahmed Paşa’nın da bulunduğu bazı kişilerin idamını talep etmişlerdir. (Yılmaz, 2006, s. 178)

Yeniçeri ve sipahilerin isyan etme sebeplerinden biri de mansıbların ve çorbacılıkların rüşvetle verilmesi ve “bî günah” memurların azledilmesiydi. (Naima, 2007, c. 2, s. 704) Bu isyan sonucu sadrazam olacak Topal Receb Paşa’nın tahrik ettiği isyancı grup aynı zamanda siyasî olaylarda kilit rol oynayan din adamlarının azledilmesini sağladılar ve Şeyh Kadızade vasıtasıyla sundukları arzıhal ile rüşvetçilikle suçladıkları kazaskerleri görevden uzaklaştırdılar. (Naima, 2007, c. 2, s. 703) Receb Paşa grubunun buradaki tavrı saraya karşı bir isyanı temsil eder gibi görünmektedir. İsyân sonucu iktidara gelenlerin programındaki maddeler bir ıslahat niteliğindedir: Rüşvete son verilmeli, yüksek makamlara rüşvetle atama yapılmamalı, memurlar

sebepsiz azledilmemeli, zeamet ve tımarlar saray halkınca yağma edilmemeli ve köylüye kanunsuz vergi yüklenmemeliydi. (İnalçık, 2014, c. 2, s. 207) Bu tarz ıslahat teklifleri 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl ıslahat risalesi yazarlarının önerileriyle örtüşmektedir.

Sultan Murad, 1632 yılında topladığı meşveret meclisinde devlet erkânı, ocak ağaları ve önde gelen ulema yer almıştır. Burada ocak ağalarından kendisine itaat etmelerini emrederek sadakat yemini ettirmiştir. IV. Murad aynı zamanda adaleti rüşvet karşılığı satmakla itham edilen kadılardan hesap sormuş ve uyarmıştır. Ancak kadılar, hukuk ihlallerinin asıl sebebinin sipahiler olduğunu ileri sürmüşlerdi. (Naima, 2007, c. 2, s. 720; Zinkeisen, 2011, c. 4 s. 105; Uzunçarşılı, 1988b, c. 3, s. 189)

Yeniçeri ve sipahiler kontrol altına aldıktan sonra Revan seferine çıkma kararı alındı. Fakat, sefere çıkmadan önce padişahın “nedîm-i hâss-ı bâ- ihtisâsı” olan Abaza Mehmed Paşa ile ilgili önemli bir sorunun çözülmesi gerekti. Abaza Mehmed Paşa daha önce II. Osman’ın katli (1622) sonrası yeniçerileri “padişah katili” ilân ederek onlara karşı topladığı sekbanlarla Erzurum’da isyan hareketi başlattı. Otuz bin kişiye ulaşan kuvvetiyle Sivas’ı dahi ele geçiren Mehmed Paşa, uzun bir süre mağlup edilememiştir. Sadrazam Hüsrev Paşa’nın 1628’de düzenlediği sefer sonunda teslim alınmış, IV. Murad tarafından affedilerek Bosna valiliğine tayin edilmişti. (1628) (İlgürel, 1988, s. 11-12) Bu görevin ardından Divân-ı Hümayun’da vezir olarak yer almıştı. Padişaha da oldukça yakın olan Abaza Mehmed Paşa’nın sonunu ise bir rüşvet olayı getirecekti. Rumlar ve Ermeniler arasında kızıl yumurta gününün ne zaman kutlanacağı hususu hakkında ihtilaf çıkmış, taraflar çözüm için Divân’a gitmişlerdi. Rum cemaati, ihtilafı Kudüs’te ki kilisenin çözmesini istemiş, ancak Ermeni cemaati buna yanaşmamıştı. Abaza Mehmed Paşa ise Ermenilerden yana tavır takınmıştır. Bu tavrında Ermenilerin ona verdiği elli bin guruşun etkili olduğunu öğrenen padişah, Abaza Mehmed Paşa’yı çağırıp “*Ermeniler sana ne kadar hizmet edecek oldular*” demiş, Mehmed Paşa buna karşılık “*on iki bin guruş arz ettiler*” cevabını vererek rüşvet aldığını kabul etmiş ancak miktarını az söylemiştir. Bunun üzerine rüşvetçi Ermeniler, Divân’da infaz edilmiş, Abaza Mehmed Paşa’da Çinili Köşk’e hapsedildikten sonra padişahın emriyle idam edilmiştir. (1634) (Naima, 2007, c. 2, s. 792-796) Bu hadiseden bir yıl sonra Revan seferine (1635) çıkan padişah, seferi başarıyla tamamlamış, ancak Revan kısa süre sonra yine Safevilerin eline geçmiştir. (1636) Bunun üzerine savaş, Güneydoğu Anadolu’da yoğunlaşmıştır. Yeniçerilerin harekete geçirilmesi ve sert önlemlerin alınması gerektiği dönemde sonuç elde edilememiştir. Buradaki temel sorunlardan biri yeniçeri kâtibinin yaptığı yolsuzluklardı. Rüşvetle ocağa kayıt yapılması da bu yolsuzluklar arasındaydı. Yeniçeri ağası tarafından tezkire gelmedikçe ölenlerin yerine kimsenin yeniçeri olarak yazılmaması tembih edilmişken, rüşvet karşılığı bazı kişiler yeniçeri yazılmaktaydı. Padişah bu

durumu öğrendikten sonra kâtibe bir kişiyi gönderip, yüz bin altın karşılığı yeniçeri yazılmasını istedi. Yeniçeri kâtibinin verilen parayı kabul etmesiyle kâtibin rüşvet ve yolsuzluğunu ortaya çıkaran IV. Murad, kâtibi başını kestirmek suretiyle idam ettirmiştir. (İnalçık, 2014, c. 2, s. 224; Hammer, 1983, c. 5, s. 216-217)

Revan kalesinin fethedilmesinden sonra kapıcılar kethüdası vasıtasıyla İstanbul'a gönderilen *fetihnâme* ile birlikte bostancıbaşı ve İstanbul kaymakamı Bayram Paşa'ya gönderilen gizli hatt-ı hümayun ile IV. Murad, aynı yaşta olan kardeşleri Bayezid ve Süleyman'ı idam ettirmiştir. (1636) (Uzunçarşılı, 1988b, c. 3, s. 199) Bayezid ve Süleyman'ın idamından sonra geriye kalan şehzadelerden Kasım, 1638'de Bağdat seferinden evvel idam edilmişti. Şehzade İbrahim ise Kösem Sultan'ın müdahalesiyle kurtulmuştu. (Peirce, 2015, s. 142) IV. Murad devrinde İstanbul'da bulunan Fransız seyyah Du Loir, Şehzade İbrahim ile ilgili *Türkiye Seyahatnamesi* isimli eserinde hiçbir Osmanlı tarihi kaynağının bahsetmediği bir olay anlatır. IV. Murad, öleceği sırada bir kez daha kardeşi Şehzade İbrahim'in ölüm emrini vermiştir. İbrahim'in odasına giren cellatlar boynuna kemendi geçirdiği sırada Kösem Sultan, rüşvet vererek Şehzade İbrahim'i kurtarmıştır. Kösem Sultan'ın İbrahim'i idamdan kurtardığı birçok kaynakta yer alsa da, cellatlara rüşvet vermesi sadece burada yer alır. (Du Loir, 2016, s. 94-95) IV. Murad'ın 1640 yılında ölümüyle I. İbrahim padişah olmuştur. Sultan İbrahim, kendi saltanat yıllarında (1640-1648) ağabeyi IV. Murad'ın aksine otoriteyi sağlayamamış, devlet adeta çözülme ve yağma dönemine girmiştir. (İnalçık, 2014, c. 2, s. 245) Dolayısıyla padişahın yakınlarının yönetimde etkili olduğu bu dönem birçok rüşvet hikâyesini de içinde barındırır. Sultan İbrahim'in saltanatının ilk yıllarında devlet yönetiminde en etkili kişiler Kösem Sultan ve sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ydı. (Kumrular, 2015, s. 211) Mustafa Paşa, dürüst, çalışkan ve rüşvet karşıtlığı ile bilinen bir sadrazamdı. (Uzunçarşılı, 1988b, c. 3, s. 214) Onun döneminde mansıblar rüşvete yol açacak biçimde satılmamış, sadece mutad olan aidatlar alınmıştır. (Hammer, 1983, c. 5, s. 339) Ayrıca Osmanlı Devleti'ni IV. Murad'ın temelini attığı seviyeye getirmek için bilhassa ordunun ve donanmanın masraflarını azaltarak sipahi ve yeniçeri sayısını 12 bin ve 17 bin kişi ile sınırlamış, Takımadalarda daimi olarak kadırğa sayısını 40 olarak belirlemişti. Yeni bir tahrir sistemi sayesinde daha düzenli ve adil bir vergi sistemi getirmek, narh tespiti ve darphaneyi iyileştirmek gibi ıslahatlar yapmak istemiştir. Bununla beraber, gereksiz harcamalara ve rüşvete karşı olan tutumu birçok kişinin çıkarını doğrudan etkilediği için kendisine oldukça fazla düşman edinmiştir. (Zinkeisen, 2011, c. 4, s. 373) Dönemin en etkili simalarından Cinci Hoca ve Kösem Sultan'ın da tepkisini çekmesiyle bir bakıma kendi sonunu hazırlamıştır. Mustafa Paşa'ya karşı olan saray efradı ve nüfuzlu kişilerin Sultan İbrahim'i etkilemesi zor olmadı ve Sultan İbrahim, Kemankeş Kara Mustafa

Paşa'nın ölüm emrini verdi. (1643) Böylece Sultan İbrahim'in etrafında bulunan rüşvetçi kişilere ve keyfi harcamalarına karşı durabilecek tek kişi de ortadan kaldırılmış oluyordu. Kemankeş Mustafa Paşa öldükten sonra sadece otuz bin altın servet bırakmıştı. (Uzunçarşılı, 1988b, c. 3, s. 214) Evliya Çelebi, Kemankeş Kara Mustafa Paşa ve onun ölümünden sonraki durum hakkında şu yorumlarda bulunur: “*Kara Mustafa Paşa devletin hayrını isteyen yiğit bir vezir idi. Onu öldürüp musahipler, cüceler, dilsizler, hadım Araplar, haseki kadınlar, musahibeler, diğer musahip Cinci Hoca ve sadrazam Ahmed Paşa, her biri fırsat bulduklarında ol saf kalpli padişahın nice bin tatlı dil ile kanına girip türlü heveslere düşürdüler. Vezirler, devlet adamları, âlimler ve salihlerden mal toplamak için rüşvet almaya başladılar.* (Evliya Çelebi, 2003, c. 1, s. 232)

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın idamından sonra yerine gelen “Civan Kapucubaşı” lakaplı Sultanzade Mehmed Paşa, her hafta padişaha para, eşya ve birçok hediye takdim etmek suretiyle mevkiini korumaya çalışıyordu. Yaptığı masrafları çıkarmak için rüşvet alıyor, tevci ettiği memuriyetlerden usulsüz *caize* alıyordu. (Uzunçarşılı, 1988b, c. 3, s. 223) Mehmed Halife onun hakkında, “*padişahı rüşvete meyletmekle halkı kendisinden nefret ettirdi*” yorumunda bulunmuştur. (Mehmed Halife, 2000, s. 16) Sultanzade, kendisine rakip gördüğü Yusuf Paşa'yı Hanya kalesinin fethinden sonra getirdiği hediyenin az olması sebebiyle padişaha kötölemiş, Sultan İbrahim Yusuf Paşa'yı idam edecekken son anda vazgeçmiştir. Yusuf Paşa'nın muhalifi olan Sultanzade, Paşa'nın Girit'teki faaliyetlerini en kötü biçimde yansıtıyordu. Yusuf Paşa, önemsiz bir yer olan Hanya'nın fethi için oldukça fazla para harcandığı ve en iyi birliklerden 30 bin kişiyi kaybettiği öne sürülüyordu. Ayrıca Venediklilerin hazineleriyle birlikte serbestçe gitmelerine izin vermesi için Venediklilerden binlerce altın rüşvet aldığı söyleniyordu. Bunun aksine Yusuf Paşa'nın değil sadrazamın Venediklilerden 60 bin düka rüşvet aldığı iddiaları da bulunmaktaydı. Bu iddialar sonucu Sultanzade azledilmiş yerine Defterdar Salih Paşa getirilmiştir. Ancak Yusuf Paşa'nın Hanya'nın fethinde başarısız olduğuna inanan Sultan İbrahim, kış ortasında 30 kadirge ile yeniden sefere çıkılmasını emretti. Yusuf Paşa, bu şartlarda sefere çıkılmasının imkânsız olduğunu söyleyince Sultan İbrahim'in verdiği emirle idam edildi. (1646) (Zinkeisen, 2011, s. 521-522)

Bu dönemde padişahın kararlarını etkileyecek düzeyde yakın olan kişilere verilecek en iyi örnek Safranbolulu Hüseyin Efendi'dir. Daha çok “Cinci Hoca” adıyla tanınmıştır. Sultan İbrahim'in şehzadeliği döneminde kafeste kapalı kaldığı süreçte ruh sağlığı ciddi tahribata uğramıştı. (İnalçık, 2014, c. 2, s. 250) Onun bu durumuna çare bulmak isteyen saray efradı, öneriler üzerine Sultan'ı iyileştireceğine inandıkları Cinci Hoca'yı saraya davet etti. (Naima, 2007, c. 3, s. 973) Medrese öğrencisi (danişmend) iken üfürükçülükle tanınan ve Evliya

Çelebi'nin “dua ilminden bir harf bile bilmez” dediği Cinci Hoca, saraya girdiği anda itibaren Sultan İbrahim'in en yakını olmuştur. (Evliya Çelebi, 2003, c. 1, s. 232) Sultan İbrahim, kendisini iyileştirdiğine inandığı Cinci Hoca'ya büyük imtiyazlar tanımıştır. Hoca, Şeyhülislam Yahya Efendi'nin itirazına rağmen Anadolu Kazaskerliğine tayin edilmişti. (1644) Padişaha yakınlığını kullanmak suretiyle devlet işlerine müdahale etmiştir. Rüşvet ile ehliyetlerini kadı, müderris tayin etmiş şeyhülislam ve sadrazam gibi devlet ileri gelenleri nüfuzundan dolayı ona karşı çıkamamıştır. (Uzunçarşılı, 1988b, c. 3, s. 225) Hattâ Cinci Hoca'ya devlet hazinesinden bir saray dahi yaptırılmıştır. (Sakaoğlu, 2015, s. 287)

Anadolu Kazaskerî olan Cinci Hoca, Anadolu kadılıklarını kısa bir süre için satmak suretiyle büyük bir gelir elde etmişti. Kim Cinci Hoca'ya daha fazla öderse kadılık onun oluyor, verdiği rüşveti çıkarmadan azledilen kişi ise verdiğini geri istese de alamıyordu. (Uzunçarşılı, 1988b, c. 3, s. 225) Rüşvetle tayin ettiği kadıları henüz bir sene dolmadan azleder, şikâyet edecek olursa şiddetli bir değnek cezasıyla karşılık verirdi. Kayseri kadısı İsmail, bu memuriyet için 3.000 guruş vermiş, iki ay sonra azledilmiştir. Cinci Hoca'ya müracatı üzerine 1.000 guruşu iade edilmişti. Azledilmiş kadı İsmail ise, iki ay memuriyeti için verdiği paranın 800 guruş, yani yüzde 60 olarak faizinin yeterli olacağını düşünüyordu. Bunun için paranın geri kalanını da istiyordu. Rüşvetçiliği defalarca şikâyet konusu olan Cinci Hoca'nın aldığı tüm parayı eski kadıya iade etmesine ve sarayının da Sultan İbrahim'in kızı Gevher Sultan'a tahsis edilmesine karar verildi. (Hammer, 1983, c. 5, s. 396) Bu kararla her ne kadar Cinci Hoca'nın gözden düştüğü anlaşılabilir da kendisi rüşvetle elde ettiği servetini ölümüne kadar muhafaza edecekti. İzmit'e sürüldükten sonra İstanbul'a dönmesine izin verildi ancak bu sefer de Gelibolu'ya gönderildi. Gelibolu'da on gün kalan Hüseyin Efendi Sultan İbrahim'in izniyle tekrar İstanbul'a dönmüştür. (Özcan, 1998, s. 542)

Cinci Hoca gibi Sultan İbrahim'e yakınlığı sayesinde rüşvet yoluyla servet elde eden bir kişi de padişahın musahibesi Şekerpâre Hatun'du. Şekerpâre ve Cinci Hoca dönemin vakanüvisleri tarafından “büyük rüşvetçiler” olarak adlandırılmışlardır. (Mehmed Halife, 2000, s. 18; Naima, 2007, c. 2, s. 1137) Şekerpâre, Sultan İbrahim için bir cariye veya eşten ziyade yakın bir yoldaştı. (Kumrular, 2015, s. 241) Bu yakınlığının faydasını her alanda gören Şekerpâre, saray dışındaki yandaşları ile beraber rüşvetler alıp devlet işlerine müdahale etmekteydi. Hazineden onun adına harcamalar yapılmakta haneler satın alınmaktaydı. (BOA. AE. SİBR. 4. 403) Bir ara Valide Kösem Sultan ile aralarında tartışma çıkmış, Şekerpâre ona bile karşı gelme cüretini gösterebilmişti. (Naima, 2007, c. 4, s. 1137) Daha sonra bu olayın etkisiyle Sakız adasına sürülen Şekerpâre'nin malları müsadere edildi. Şekerpâre sadece kendisini değil yandaşlarını

da zengin etmişti. Kethüdasının cevâhir, altın ve gümüş dolu on altı sandığına el kondu. (İnalcık, 2014, c. 2, s. 250)

Şekerpâre'nin hazinesinde mücevherler, inciler, altınlar, riyaller ve “*zî kıymet tılâ-kâr Hind yadigârları ve sâ'ir tuhaf-ı zî-kıymet dopdolu*” görünce Sultan İbrahim, “*Hay kafir! Bana akşam etmek alacak akçem yoktur deyu yemin ederdî, bak neleri, çıktı, hep benim malımdır*” diye tepki vermiştir. (Naima, 2007, c. 3, s. 1137-1141, Kumrular, 2015, s. 243) Şekerpâre ve Cinci Hoca bu servetlerini padişaha yakınlıklarını kullanarak aldıkları rüşvete borçluydular. Ancak bu dönemdeki rüşvetçiliğin ve lüksün sembolü sadece bu iki kişi değildi.

Sadrazam Salih Paşa'nın idamından sonra göreve getirilen daha sonra “Hezarpâre” lakabını alacak olan Ahmed Paşa, sadareti döneminde mansıpları açıktan açığa rüşvetle satmak ve padişah ile haseki sultanlara pahalı hediyeler takdim etmek suretiyle mevkiini kaybetmemeye çalışıyordu. Ayrıca, valilerden padişaha “bayram harçlığı” adı altında para talep eden Ahmed Paşa'ya Sivas valisi Varvar Ali Paşa, kendisinden istenen otuz bin guruşu ödeyemeyeceğini söylemiştir. Bunun üzerine bu parayı tedarik etmesi için ısrar edilmiş, Ali Paşa ise: “*Ben bu kadar parayı nereden vereyim; yol keserek halkın malını mı alayım?*” cevabını vermiştir. Bununla beraber daha fazla rüşvet elde etmek adına sık sık yaşanan azil ve tayinlere de isyan eden Ali Paşa: “*Padişah devlet işlerinde mukayyed değildir; işler ve saltanat umuru kadınlar elindedir; ümera ve beğlerbeğiler az zamanda azlolunuyorlar, reaya perişan, memleket harap bir hale gelmiştir; bu hale nihayet verilmesini devlet adamları padişaha bildirmelidir; üç sene tamam olmayınca idari ve askerî memuriyetler değiştirilmemelidir.*” demiştir. (Uzunçarşılı, 1998, s. 229, 230) Öte yandan İbşir Mustafa Paşa'nın Sivas'ta bulunan nikâhlı karısı Perihan Hanım'ın Sultan İbrâhim'e takdim edilmek üzere İstanbul'a gönderilmesi emrini geri çevirdi (Kâtip Çelebi, 2007b, s. 1016). Bunun üzerine Ali Paşa görevinden azledilip katledilmek istendiyse de sonuç alınamadı. Girit'teki savaşa katılması için İstanbul'a davet edilerek Sivas'tan çıkartılmak istendiyse de görevinden ayrılmadı. İstanbul'daki iktidar odaklarının müdahil olmasıyla merkezle arasındaki gerilim farklı bir boyut kazandı. Vâlîde Kösem Sultan ve vezirler asker toplayıp İstanbul'a ilerlemesi ve buraya geldiği vakit, “Şer'le devam vardır” diyerek Hezarpâre Ahmed Paşa, Cinci Hüseyin Efendi, Şeyhülislâm Hoca Abdürrahim Efendi, Kazasker Muslihuddin Efendi, Bektaş Ağa, Çelebi Kethüda, Muslihuddin Ağa ve Kara Çavuş gibi kişilerin kendisine verilmesini istemesi hususunda Varvar Ali Paşa'yı kışkırttılar. Çankırı dolaylarına kadar ilerleyen Varvar Ali Paşa İbşir Paşa'nın kuvvetlerine yenilmiş ve idam edilmiştir. (1647) (Solakzâde, 1989, c. 2, 573-574; Naima, 2007, c. 3, s. 1131-1134; Önal, 2012, s. 530-531)

Sadrazam Ahmed Paşa'nın tepki çeken bir diğer uygulaması, devlet ricali ve ocak ağalarından samur vergisi istemesiydi. Sultan İbrahim'in saltanatı rüşvet ve yolsuzluk hikâyelerinin yanında kürk furçası ile de anılacaktı. Sultan İbrahim, köşk, saray odaları ve hayvanlarıyla yetinmeyip, kendi elbisesinin içine ve dışına samur kürk koydurmuştu. (Uzunçarşılı, 1988, c. 3, s. 232) Naima'ya göre, Ruslar Osmanlı Devleti'ne sattığı samur kürklerden Mısır hazinesi kadar para kazanmıştı. (Naima, 2007, c. 3, s. 1144) Sultan İbrahim'in bu samur merakı dolayısıyla vezir, devlet erkânı, ulema ve ocak ağalarının mevkilerine göre samur vergisi istenmiş, bu vergi adeta memurun yerini muhafaza edebilmesi adına ödediği rüşvet halini almıştır. Yeniçeri ağasından da alınan samurla köşk döşettirilmişti. Bundan başka yeniçeri ocağının önde gelenlerinden Bektaş, Muslihuddin, Kara Murad, Kara Çavuş Ağa'lardan da samur veya bedeli olan parası isteniyordu. Ocak kethüdası olan Girit seferinde bulunmuş Kara Murad'dan da iki kürk ile altmış kese akçe isteniyordu. Kara Murad buna karşılık: *"Ben Girit'ten geldim. İnce perdaht barut ile yağlı kurşundan gayri nesnem yoktur. Samur ve amberin adını biz ilden iştiririz, görmemişsiz. Akçe der isen, borç ile alıp harcediyoruz; bizden selam edip böyle söyle"* demiştir. Ocak ağaları bu durumun sorumlusu olarak gördükleri Sadrazam Ahmed Paşa'ya karşı ittifak kurmuşlardı. (Naima, 2007, c. 3, s. 1146; Kâtip Çelebi, 2007, s. 1036) Bu ittifakı duyan Ahmed Paşa'nın ocak ağalarına karşı suikast girişimi başarısız olunca ocak ağaları bir isyan tertip edip sadrazamı ortadan kaldırıp yeni bir vezir tayin etmek istediler. Mehmed Halife de Sadrazam Ahmed Paşa'yı suçlayarak onun padişahı kadınlara ve rüşvete yönelttiğini, halkın ve mansıb sahiplerinin perişan olduğunu, samur kürk merakının büyük tepkiye sebep olmasının padişaha karşı isyana yol açtığını belirtir. (Mehmed Halife, 2000, s. 17-18)

Ayaklanmanın başı Kara Murad Ağa idi, ağalar onun konağında buluşup harekete geçtiler. 8 Ağustos 1648 günü Orta- Câmii'nde toplanıp Şeyhülislam'a mektup göndererek kendilerine katılmasını istediler. Şeyhülislamdan tüm ulemayı toplayıp Fatih Câmii'ne gelmesini istediler. İstanbul'daki tüm yeniçeriler ve ulema Fatih Câmii'nde toplandı. Hedefteki isim Ahmed Paşa'yı padişahı istedikler. Ancak Ahmed Paşa kaçıp gizlenmişti. (Kâtip Çelebi, 2007b, s. 1037) Bu arada Kösem Sultan'a, Darussaâde Ağası ve Bostancıbaşıya Ahmed Paşa'nın katli, Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi ve Şehzade Mehmed'in tahta çıkarılması isteklerini ilettiler. Kara Murad Ağa, Ahmed Paşa'yı ortadan kaldırma isteklerini bir kez daha yineleyerek padişahı Ayak Divânı'na çağırdı. Bu sırada Koca Muslihiddin Ağa, padişahın mîrahuruna ayaklanmanın sebebini şöyle açıklamıştır: *"Baka ağa, padişah bir zalimi (Ahmed Paşa) âleme musallat edip cem'i mal irtişâ ve terk-i şer'i'at ile âlem bu hale vardı. Avratlar umura musallat hazine isrâfâta yetişmez, re'âyâ perişan küffar Bosna serhaddinden kırk pâre hisar aldı hala bu kadar küffar kalyonu boğazda yatır. Def'ine takayyud yok, İstanbul mahsur kaldı bu ahvali"*

niçin görmez?” demiştir. Mîrahur padişahın isteğinin nedir diye sorduktan sonra ise *“İmdi evvela rüşvet âlemden kalksın, sâniyen hasekiler yanından gitsin, sâlisen veziri bize versin, râbi’an falân etsin.”* diyerek padişaha bu dört isteği iletmiştir. (Naima, 2007, c. 3, s. 1152) Velhasıl, isyanın en önemli sebeplerinden biri rüşvetti. Bu sırada İstanbul’un farklı yerlerinde saklanarak canını kurtarmaya çalışan Ahmed Paşa ise sonunda yakalanmış ve öldürülmüştür. Rüşvet ile elde ettiği yedi bin filori serveti ortaya çıkarılmıştır. (Naima, 2007, c. 3, s. 1154-1158; Kâtip Çelebi, 2007b, s. 1037-1038; İnalçık, 2014, c. 2, s. 255) Cesedi, At Meydanında halk tarafından parça parça edildiği için “Hezarpâre” lakabını almıştır.

Ertesi gün saraya gitmeye karar veren şeyhülislâm, ulemâ, yeniçeri ve sipahiler Atmeydanı’na doğru yönelmişler, tam bu sırada karşılıklarına rüşvetçiliği ile ünlü Rumeli Kazaskerî Muslihiddin çıkmıştır. Anadolu kazaskerliğinden azledilmesinden sonra yine rüşvetle Şam kadısı olan, daha sonra Rumeli Kazaskerliğini elde eden Muslihuddin Efendi’yi öldürmüşler ve cesedini Ahmed Paşa’nın yanına atmışlardır. (Kâtip Çelebi, 2007b, s. 1038; Mumcu, 2005, s. 144) Orta camide toplanan grup Kösem Sultan’a, *“Padişahın hal’ine ittifak olunmuştur, cumhura muhalefet câiz değildir, büyük şehzade Sultan Mehmed biat için camiye gönderile”* diye haber yolladıktan sonra Kösem Sultan camide cülûs olamayacağını söyleyerek bunları saraya davet etti. Fakat bostancıların Sultan İbrahim’in talimatıyla sarayı korumaya alan bostancılardan çekinilse de daha sonra topluca saraya girdiler. Kösem Sultan, isyanın durdurulmasını istemesine rağmen Muslihiddin Ağa, Sultan İbrahim’in âleme ihtilal getirdiğini, israf ve rüşvetle âlemin yıkıldığını ve şeriatı unuttuğunu dolayısıyla Sultan İbrahim’in yerine Şehzade Mehmed’in tahta geçmesinin daha uygun olacağını söylemiştir. (Naima, 2007, c. 2, s. 1164) Bir bakıma rüşvet, padişah değişikliğinin en önemli sebebi olarak gösteriliyordu.

Bu sırada malları müsadere edilen Cinci Hoca, Limni’ye sürüldü ve birkaç ay sonra burada öldürüldü. (1648) IV. Mehmed’in cülûs bahşışı, devrin ünlü rüşvetçileri Cinci Hoca, Hezarpâre Ahmed ve Şekerpare’nin servetinden gelen para ile ödendi. (Evliya Çelebi, 2003, c. 2, s. 234) Hatta cülûs için dağıtılan bu paralara halk arasında “Cinci akçesi” adı verilmişti. IV. Mehmed’in cülûs ettirilmesinden sonra sabık padişah İbrahim, hapsedileceği daireye götürülürken *“feryada başlayub bre hainler filânlar, ben her birinize ihsanlar itmedim mi ben padişah değil miyim?”* demiş buna karşılık Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi *“Hayır değilsin cihâm harâba virdin, vaktini eğlence ve gaflet içinde geçirdin, rüşveti saklayıp zalimleri aleme musallat ettin”* karşılığını vermiştir. (Naima, 2007, c. 3, s. 1165-1166) Daha sonra Sultan İbrahim’in tekrar tahta çıkarılacağı söylentilerinin artması üzerine Şeyhülislam Abdürrahim Efendi, Sadrazam Sofu Mehmed Paşa ve Karaçelebizâde Abdürrahim Efendi sabık padişahın katline karar verdiler. Şeyhülislam’ın verdiği fetvada mansıpları rüşvetle ehliyetlilere vererek

“nizam-ı âleme hâle veren” padişahın katlinin caiz olacağı yazılıydı. Bu fetva uyarınca Sultan İbrahim 1648 yılında boğulmak suretiyle katledildi. (Uzunçarşılı, 1988b, c. 3, s. 238; Naima, 2007, c. 2, s. 1168-1170; Kâtip Çelebi, 2007b, s. 1040-1041) Böylece rüşvet, isyanın, padişahın tahttan indirilişinin ve öldürülmesinin en büyük sebebi olmuştu. Sultan İbrahim tahttan indirildiğinde imparatorluğun gelirleri 16. yüzyıldaki gelirlerin yarısına inerken, harcamalar gelirlerin yaklaşık iki katına çıkmıştır. (Özvar, 2006, s. 200-211)

Yeni padişah IV. Mehmed, bir arz günü Sultan İbrahim katlinde önemli rolü olan Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'ye “*işittim akçe ve rüşvet alınır mı, niçin rüşvet alırsınız?*” demesi üzerine Abdülaziz Efendi nezaketten uzak bir şekilde küçük yaştaki padişaha “*Bak a canım bunları sana kim öğretti?*” diye cevap vermişti. Bunun üzerine Kösem Sultan bu duruma tepki gösterip, “*Padişahlar ile böyle mu'âmele-i istihza olur mu?*” demiştir. (Kumrular, 2015, s. 266; Naima, 2007, c. 3, s. 1214) Buradan da anlaşılacağı üzere bu dönemde pek çok güç unsuru padişah otoritesinin üzerine çıkararak ona saygısızlık yapacak duruma gelmişlerdi.

IV. Mehmed' in saltanatı sürecinde (1648-1687) Tarhuncu Ahmed Paşa, İbşir Mustafa Paşa ve Köprülüler dönemlerinde hedef rüşveti ortadan kaldırmaktı. 1652'de Tarhuncu Ahmed Paşa idareyi ele alınca çoğu rüşvetle zengin olan kütütblara hazineye yardımda bulunmalarını istedi. Daha önce ki sadrazam Gürcü Paşa'nın yaptığı atamaların rüşvetle yapıldığı gerekçesiyle iptal etti. Öte yandan, Hocaâde Mes'ûd ve diğer ilmiye mensuplarının görevlerini ne kadar rüşvetle elde ettiklerini gösteren bir defter yazıp padişaha gönderdi. (İnalçık, 2015, c. 3, s. 17) Ona göre hazinenin eksilmesinin sebebi gereğinden fazla kulun (askerîn) bulunmasıdır. Bunların çoğu da rüşvetle gelmiştir. Bu fazla sayıdaki askere ulûfe yetmeyince saraya yürürler. (Mehmed Halife, 2000, s. 46-47) Sadece dokuz ay görevinde kalabilen Tarhuncu Ahmed Paşa, garanti verdiği tersane ve donanmanın acil harcamalarının karşılanması hususunda ve Venediklilerle mücadele ve Girit'e mühimmat sevki, diğer yanda İstanbul'un iâşesinde yaşanan sıkıntılar dolayısıyla donanmanın denize açılmaması ve Kaptan Derviş Mehmed Paşa'nın Tarhuncu'nun aleyhindeki çalışmaları sadrazamın idamına yol açtı. (1653) (Özvar, 2011, s. 22) Onu rüşvet almadığına delil olarak gösterilebilecek bir olay ölümünden sonra yaşanmıştır. Tarhuncu'dan sonra sadrazam olan Derviş Paşa, sadrazam olunca hazinen güç durumda olduğunu gördü ve para tedariki için müsadereye başladı. Tarhuncu Ahmed Paşa'nın kethüdası Mümin Ağa'nın hapis ve işkence ile doksan kesesini aldı ve daha fazla istedi, fakat Mümin Ağa: “*Bizim paşamız rüşvet almazdı; âlem bilirdi, irad ve masrafım hesab olunsun, ona göre benden para istensin*” dediyse de işkenceye devam edildi. İbşir Paşa'dan gelen şefaht mektubu ve kırk kese daha için kefil gösterilerek serbest bırakıldı. (Uzunçarşılı, 1988, c. 3, s. 267)

Tarhuncu Ahmed Paşa'nın ölümünden sonra padişahın önünde toplanan meşveret meclisinde, rüşvetle devletin içine düştüğü durum tartışıldı. Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin rüşvetle yaptığı atamalarla elde ettikleri servetlerin ortaya çıktı. Birçok ulema mensubu ise şeyhülislâm Ebusaid Mehmed Efendi'nin rüşvet ve yolsuzluğunu öne sürerek ithamlarda bulundular. Bunun üzerine gönderilen fermanla şeyhülislâmın, vezirler ve devlet ileri gelenlerinin bir araya gelip durumun araştırılması emredildi. Araştırmadan sonra, yapılan atamalarda usulsüzlükler tespit edilince haksızlığa uğradıklarına inanan kadılar da şikâyette bulundular. Ancak şeyhülislâm tüm iddiaları reddederek, bunun kendisine düşman kişilerin ortaya attığı asılsız iddialar olduğunu söyledi. Sadrazam Derviş Mehmed Paşa'nın da şeyhülislâma destek vermesi üzerine rüşvet iddialarını dile getiren eski kazaskerler sürgüne gönderildi. (İnalcık, 2014, c. 2, s. 299-301; Naima, 2007, c. 3, s. 1543-1548)

Derviş Mehmed Paşa, hastalığından mütevellit şeyhülislâmla anlaşarak mührünü Haleb valisi İbşir Paşa'ya gönderdi. İbşir Paşa'nın planladığı ıslahatlar arasında sipahi ve yeniçerilerle ilgili düzenlemeler, mansıbların rüşvetle satılmasının önlenmesi ve rüşvetin tamamen devlet düzeninden silinmesiydi. (Naima, 2007, c. 4, s. 1558) Ancak İbşir Paşa göreve geldikten sonra ödenmemiş vergileri toplama görevindeki *baş-bakî kulu* İbrahim Ağa, 20 kîse rüşvet vermekle yerinde bırakıldı. (İnalcık, 2014, c. 2, s. 308)

İbşir Mustafa Paşa'nın ölümünden (1655) Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazam olmasına kadar ki (1656) bir yıllık süreçte altı sadrazam görev yapmış en son sadrazam olan Boynueğri/Boynuyaralı Mehmed Paşa'da kendi devrinde rüşvet ithamlarıyla anılmıştır. Kadızâdeliler vaazlarında Mehmed Paşa'yı rüşvet yiyici ve zalim biri olarak nitelerken Şeyhülislâm Mes'ûd Efendi de Vâlîde Sultan'a başvurarak onun görevden alınmasının uygun olacağını belirtiyordu. Mes'ûd Efendi IV. Mehmed'in tahttan indirerek Şehzade Süleyman'ın tahta geçmesi için bir komplo hazırladığı iddiaları üzerine Bursa'ya sürüldü ve idam edildi. (1656) Bu sırada Osmanlı-Venedik savaşının yarattığı sıkıntılar, Boynueğri Mehmed Paşa'nın adının sıkça rüşvet ve yolsuzluk olaylarına karışması aynı zamanda ordu ve donanmayı zamanında sefere hazırlayamaması sebebiyle Mehmed Paşa'nın yerine Köprülü Mehmed Paşa getirildi. (1656) (Özcan, 1992, s. 317) Köprülü Mehmed Paşa, sadrazam olduğunda önünde çözüm bekleyen önemli sorunlar vardı. Bunların en önemlileri, Venedik donanmasının İstanbul'u tehdit etmesi, mâliyenin iyi yönetilememesinden ileri gelen hazine sıkıntıları ve Boynueğri Mehmed Paşa'nın önemli makamları ve kadılıkları büyük ölçüde rüşvetle satmasıydı. (Naima, 2007, c. 3, s. 1708-1709) Köprülü Mehmed Paşa, Sultan İbrahim devrindeki gibi yöneticilerle yakınlığı sayesinde menfaat sağlayanlara izin vermeyecekti. Sultan İbrahim dönemindeki Cinci Hoca'ya benzer birisi de bu dönemde Şeyh Sâlim'di. Müftü

Mes'ûd Efendi ve vezirler yanında kazandığı itibarla rüşvetle büyük bir servet elde etmişti. Şeyh Salim, sarayda ve halk üzerinde önemli bir nüfuza sahip olsa da Uzunçarşılı'nın da belirttiği üzere (1988b, c. 3, s. 373) "sahtekâr" ve "hilekâr" bir kişidir. Devlet büyüklerinden hediye adı altında aldığı rüşvetle kalmamış, hazineden kendine aylık bağlanmıştı. Gelir kaynaklarını teftiş eden Köprülü Mehmed Paşa bu vaziyeti fark edince, Şeyh'in maaşının bir bölümünü kesti. Bu karara itiraz eden Şeyh, bunun kendisine padişah tarafından bahşedildiğini söylese de öldürülmekten kurtulamadı. Ayrıca Köprülü Mehmed Paşa, gittiği yerlerde aldığı rüşvet ve hediyeler yüzünden hakkında şikâyetler bulunan kaptan-ı derya Deli Hüseyin Paşa'yı idam etmiştir. (1659) (İsa-zâde, 1996, s. 56)

17. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde devam eden malî ve idarî bunalıma rağmen Köprülü Mehmed Paşa'nın Sadrazam olmasından İkinci Viyana kuşatmasına kadar (1683) (İnalçık, 2015, c. 3, s. 2) merkezî devlet yeniden kurulmuştur. Köprülü Mehmed Paşa'nın bazı uygulamaları vakanüvisler tarafından tenkit edilse de kendisi rüşvetle mücadele eden ve rüşvet kabul etmeyen bir yönetici olarak bilinir. (İnalçık, 2015, c. 3, s. 62)

SONUÇ

Bu tezde, suç olan ve hukukî yaptırımlar doğuran rüşvet, tarihi bir perspektifle ele alınmaya çalışılmıştır. Zaman ve mekân olarak 17. yüzyıl Osmanlısının tercih edilme sebebi ise dönemin ıslahat risalelerinde ve kroniklerinde rüşvetin Osmanlı düzenini tehdit eden unsurlardan biri olarak görülmesidir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyılda yaygınlaştığı söylenen rüşvetin bu dönem özelinde henüz ele alınmaması da bunda etkindir. Hemen belirtmek gerekir ki, dönemin bütün rüşvet olaylarına yer vermek mümkün olmayacağından, belirli vakalar üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte tek bir vaka üzerinden genellemeler yapmaktan kaçınılmıştır.

Rüşvetin doğası gereği bu konunun çalışılmasında bazı zorluklar bulunduğunu itiraf etmeliyiz. Bu zorluklardan biri, rüşvetin iki kişi arasında planlanmış bir “sözleşme” olması dolayısıyla gizli tutulduğu bunun sonucu olarak da belgelerde kolay kolay yer bulmamasıdır. Örneğin beşinci bölümde ele alınan devlet ricalindeki rüşvet olaylarına resmî belgelerde yer verilmemiş, bu bölümde ancak kroniklerde ve genel tarihlerde anlatılanlardan istifade edilmiştir. Bu bağlamda, resmi belgelerde daha çok yerel yöneticilerin karıştığı rüşvet ve yolsuzluk olaylarını görmekteyiz.

Dönemin kendine has siyasî ve ekonomik şartlarını göz önünde bulundurarak rüşvetin 17. yüzyılda yaygınlaştığı görüşü kabul edilebilir. Ancak, bu yorumu yaparken bazı hususları göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Örneğin, makama tayin edildikten sonra ödenen *caize* ve *pişkeş* gibi ödemeler rüşvet olarak kabul edilmemelidir. Her ne kadar burada suiistimaller yaşansa da, şikâyet edilen konu makam tayininden para alınması değil, bunların abartılı şekilde talep edilmesiydi. Bu abartılı talepler ise adaletsizliğe yol açmış ve mansıbların dağıtılması hususunda rüşveti olağanlaştırmıştır. Öte yandan bir kadının hükmünü vermeden aldığı para veya bir kişinin yeniçeri yazılmak için kâtibe verdiği para ise açık bir rüşvetti. Bu bakımdan bu dönemde neyin rüşvet olup neyin olmadığı hakkında yorum yaparken ihtiyatlı olunmalıdır. Aynı zamanda burada değinilen belirsizliklerin de rüşveti arttırdığı tezi dikkate alınmalıdır.

Rüşvet, Osmanlı tarihçiliğinde farklı perspektif ve verilerle işlenebilme ve geliştirilme özelliğine sahip bir konudur. İleride farklı dönem ve bakış açılarıyla incelenmesi hiç şüphesiz faydalı olacaktır. Örneğin, Tanzimat döneminde rüşvete karşı alınan önlemlere odaklanarak ve geçmiş dönemlerle bağ kurularak ortaya çıkarılacak bir çalışma, konunun bütünlüğünü sağlayıp önemli bir açığı kapatacaktır. Aynı zamanda, burada yapılmaya çalışılan hediye- rüşvet ayrımını farklı bakış açılarıyla irdelenebilir ve *pişkeş-caize* kavramlarının daha ileri dönemlerdeki durumu ele alınabilir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

Ali Emiri Ahmed I (AE. SAMD. I. 7. 670).

Ali Emiri İbrahim (AE. SİBR. 4. 403).

Ali Emiri Mustafa II (AE. SMST. II. 36. 3590).

Cevdet Adliye (C. ADL. 3951).

Bab-1 Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (DVNS. MHM. 84. 82), (DVNS.MHM. 85. 48), (DVNS. MHM. 91. 64), (DVNS. MHM. 106. 75), (DVNS. MHM. 110. 250).

İbnülemin Askeriye (İE. AS. 35. 3195. 1).

İbnülemin Maliye (İE. ML. 5. 391), (İE. ML. 11. 1003).

Meşihat Fetvalar (MŞH. FTV. 1. 15).

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS. MA. D. 9670. 24), (TS. MA. D. 9670. 25), (TS. MA. E. 0970).

Kadı Sicilleri:

İstanbul Kadı Sicilleri, Cilt 16, *İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil*, (H. 1073- 1074 / M. 1663- 1664)

İstanbul Kadı Sicilleri, Cilt 17, *İstanbul Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil*, (H. 1077 / M. 1666 -1667)

İstanbul Kadı Sicilleri, Cilt 18, *İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil*, (H. 1086- 1087 / M. 1675- 1676)

İstanbul Kadı Sicilleri, Cilt 20, *İstanbul Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Sicil*, İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011, (H. 1102 / M. 1691)

Islahat Risaleleri ve Kronikler:

Anonim Tevârih-i Al-i Osman. (1992) Neşreden: F. Giese, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.

Gelibolulu Mustafa Âli. (2015) *Nushatü’-Selâtin Siyaset Sanatı.* Hazırlayan: Faris Çerçi, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Hezarfen Hüseyin Efendi. (1998) *Telhîsü’l Beyân fî Kavânîn-i Âli Osman.* Hazırlayan: Sevim İlgürel, Ankara: TTK Basımevi.

İPŞİRLİ, Mehmed. (1981) “Hasan Kâfi el-Akhisârî ve Devlet Düzenine Ait Eseri Usûlü’l-Hikem Fî Nizâmi’l-Alem”, İstanbul: *Tarih Enstitüsü Dergisi*. Sayı 10-11, s. 239-279.

Koçi Bey. (2011) *Koçi Bey Risalesi.* Hazırlayan: Yılmaz Kurt, Ankara: Akçağ Yayınları.

Lütfi Paşa. *Asafnâme.* (2018) Hazırlayan: Asım Cüneyd Köksal, İstanbul: İlke Yayıncılık.

YÜCEL, Yaşar. (1988) *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar: Kitâb-ı Müstetâb, Kitâbu Mesâlihi’l Müslimin ve Menâfi’i il- Mü’minîn, Hırzû’l Mülûk.* Ankara: TTK.

İsa-zade Tarihi Metin ve Tahlil. (2006) Hazırlayan Ziya Yılmaz, İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları.

Hüseyin Tuğî. (2010) *Musibetname: Tahlil-Metin ve İndeks.* Hazırlayan: Ş. N. Aykut, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kâtib Çelebi. (2007b) *Fezleke,* Hazırlayan: Zeynep Aycibin, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Mehmed Halife, *Târih-i Gilmânî,* Hazırlayan: Ertuğrul Oral, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.

Mehmed Neşri. (1995) *Kitâb-ı Cihan-Nümâ - Neşri Tarihi,* Yayınlayan: Faik Reşit Unat-M. Altay Köymen, Cilt 1-2, Ankara: TTK Yayınları.

Naima Mustafa Efendi. (2007) *Naima Tarihi.* Hazırlayan: Mehmet İpşirli, Cilt: 1, 2, 3, 4, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Peçevi İbrahim Efendi. (1981) *Tarih-i Peçevi.* Cilt 1, Hazırlayan: Bekir Sıdkı Baykal, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

_____ (1992) *Tarih-i Peçevi.* Cilt 2, Hazırlayan: Bekir Sıdkı Baykal, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Ruhi Çelebi, (1992) “Ruhi Tarihi”, Neşreden: Halil Erdoğan Cengiz-Yaşar Yücel, *Belgeler*, Cilt 14, Sayı 18, Ankara: TTK Basımevi.

Selâniki Mustafa Efendi. (1989) *Tarih-i Selâniki*. Cilt 1-2, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, Ankara: TTK Yayınları.

Solakzade Tarihi. (1989) Neşreden: Vahid Çabuk, Cilt 2, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Seyahatnamler:

Du Loir, *Du Loir Seyahatnamesi*. (2016) Çeviren: Mustafa Daş, İstanbul: Yeditepe Yayıncılık.

Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi. (2003) Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

SANDYS, George. *A Relation of a journey begun An Dom 1610*. London

TAVERNIER, Jean-Baptiste. (2014) *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Diğer Eserler:

ABOU-EL-HAJ, Rifa'at Ali. (2000) *Modern Devletin Doğası: 16. yüzyıldan 18. yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*. Çeviren: Oktay Özel, Canay Şahin, Ankara: İmge Kitabevi.

AÇIKGÖZ ÜNYAY, Fatma. (2012) *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hediye Ve Hediyeleşme*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.

AFYONCU, Erhan. (2008) “Rüstem Paşa”, *DİA*. Cilt 35, Ankara, s. 288-290.

_____ (2016) *Truva'nın İntikamı*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

AKÇİN, İhsan. (2007) *Kamu İdaresinin Güvenirliğine ve İşleyişine Karşı Suçlar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

AKDEMİR, Hikmet. (2008) “Dini Kaynaklarda Hediye Rüşvet Ayırımı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı 19.

AKGÜNDÜZ, Ahmed; ÖZTÜRK, Said. (2000) *Bilinmeyen Osmanlı*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

AKGÜNDÜZ, Ahmed. (1990) *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*. Cilt 3, 4, 7, 8, 9, İstanbul: Osmanlı Vakfı Araştırmaları Yayınları.

AKÜN, Ömer Faruk. (2002) “Koçi Bey”, *DİA*. Cilt 26, Ankara, s. 143-148.

AKSAN, Virginia H. (1993) “Ottoman Political Writing, 1768-1808” *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 25, No. 1, s. 53-69.

AKTAN, Coşkun Can. (1999) *Kirli Devletten Temiz Devlete*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- _____ (2001) *Yolsuzlukla Mücadele Stratejileri*. Ankara: Hak-İş Yayınları.
- ANGEHHER, Robert. (1953) “Hezarfen Hüseyin Efendi’nin Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Mülahazaları”, *Türkiyat Mecmuası*. Cilt 10, s. 365-393.
- ANIL, Yaşar Şahin. (2015) *Osmanlı Düzeninde Kadılık*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- ARUÇI, Muhammed. (1997) “Hasan Kâfi Akhisârî”, *DİA*. Cilt 16, Ankara, s. 326-329.
- Aşıkpaşaoğlu Tarihi*. (1970) Hazırlayan: Hüseyin Nihal Atsız, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- ATAR, Fahrettin. (2001) “Kadı”, *DİA*. Cilt 24, s. 326-329.
- AVCI, Mustafa. (2014) *Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Konya: Mimoza Yayınları.
- AVŞAR, Zakir. (2007) *Ombudsman İyi Yönetilen Türkiye İçin Kamu Hakemi*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- AYDIN, Abdullah. (2017) “Sosyal Hayattaki Bazı Kişilikler Ve Onları İfade Eden Beyitler”, *Akademik Bakış Dergisi*. Sayı 60, s. 36-50.
- AYDIN, Mehmet Akif. (2001) *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta Basım Yayın.
- AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat. (2015) *Safevi Devleti Tarihi*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- BARDAKOĞLU, Ali. (1998) “Hediye”, *DİA*. Cilt 17, Ankara, s. 151-155.
- BERKES, Niyazi. (1972) *100 Soruda Türkiye İktisad Tarihi*. Cilt 1, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- BERKMAN, Ümit. (1983) *Az gelişmiş Ülkelerde Kamu Yönetiminde Yolsuzluk ve Rüşvet*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- _____ (1992) “Bureaucracy and Bribery: A Conceptual Framework” *International Journal of Public Administration*. Volume 15, No: 6.
- BOZATAY, Şeniz Anbarlı; DEMİR, Konur Alp. (2014) “Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt 6, s. 71-89.
- BOZKURT, Ömer, ERGUN, Turgay. (1998) *Kamu Yönetimi Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- BÖREKÇİ, Günhan. (2009) “Murad IV”, *Encyclopedia of The Ottoman Empire*. Editörler: Gábor Ágoston, Bruce Masters.
- BULUTOĞLU, Kenan. (1970) *Kamu Ekonomisine Giriş*. İstanbul: Maliye ve Hukuk Yayınları.
- CİN, Halil AKYILMAZ, Gül. (2015) *Türk Hukuk Tarihi*. Konya: Sayram Yayınları.
- ÇELİK, Yüksel. (2006) "Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. Sayı. 15, s. 25-64.
- ÇOBAN, Orhan. (1999) “Bir Siyasal Yozlaşma Türü Olarak Rüşvet Ve Ekonomik Etkileri”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. Cilt 13, Sayı 1, s. 173-195.

- DAŞÇIOĞLU, Kemal. (2005) “Osmanlı Döneminde Rüşvet ve Sahtekarlık Suçları ve Bunlara Verilen Cezalar Üzerine Bazı Belgeler”, *Sayıştay Dergisi*. s. 119-124.
- DOĞAN, Yücel. (2002) “Osmanlı İmparatorluğunda Makam Vergisi: Caize”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. Sayı. 7, s. 35-74.
- DURHAN, İbrahim. (1999) “Osmanlı Hukukunun Yapısı Üzerine Bir Etüd”, *Atatürk Üniversitesi Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt 3, Sayı 1, s. 216-232.
- _____ (2008) “Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler”, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt 12, Sayı 3-4, s. 55-101.
- DÜZBAKAR Ömer. (2008) “İslâm-Osmanlı Ceza Hukukunda Rüşvet ve Bursa Şer’iyye Sicillerine Yansıyan Örnekler”, *New World Sciences Academy*. s. 532-550.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra. (2001) “Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri”, *Ankara Barosu Dergisi*. Sayı 1, s. 59-72.
- EL-ATTAS, Seyyid Hüseyin. (1988) *Toplumların Çöküşünde Rüşvet*. Çeviren: Cevdet Cerit, İstanbul: Pınar Yayınları.
- FAROQHİ, Suraiya. (2001) *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?* Çeviren: Zeynep Altıok, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- FLEISCHER, Cornell, (2013) *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydını ve Bürokrati*. Çeviren: Ayla Ortaç, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib. (1957) “XVII. Asırda Osmanlı Devleti’nde Islahat İhtiyaç ve Temayülleri ve Kâtip Çelebi”, *Kâtip Çelebi- Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 197-218.
- _____ (1956) “Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*. Sayı 11-12, s. 11-50.
- GÖKYAY, Orhan Şaik. (1976) “II. Sultan Osman’ın Şehadeti”, *Atsız Armağanı*. İstanbul: Ötüken Yayınevi, s. 187-256.
- _____ (1968) *Kâtip Çelebi’den Seçmeler*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- _____ (1988) “Kâtip Çelebi”, *DİA*. Cilt 25, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 36-40.
- GRISWOLD, William J. (2002) *Anadolu’da Büyük İsyan 1591-1611*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- GÜRSOY, Şahin. (2001) “Bir Yolsuzluk Türünün Sosyo-Kültürel Çözümlemesi: Rüşvet”, *Dini Araştırmalar Dergisi*. Cilt 3, Sayı 9, s. 63-76.
- HALAÇOĞLU, Yusuf. (1995) *XIV, XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- HAMMER, Joseph Von. (1983) *Büyük Osmanlı Tarihi*. Cilt 5, İstanbul: Üçdal Hikmet Neşriyat.

- HANCZ, Erika. (2007) “Peçuyulu İbrahim Efendi”, *DİA*. Cilt 34, Ankara, s. 216-218.
- HOWARD, Douglas A. (2011) “Osmanlı Nasihatname Türleri ve Mit”, *Erken Modern Osmanlılar*. Editör: Virginia Aksan, Daniel Goffman, Çeviren: Onur Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları, s. 185-222.
- İbn Haldun, (2004) *Mukaddime*. Hazırlayan: Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İLGÜREL, Mücteba. (1988) “Abaza Mehmed Paşa”, *DİA*. Cilt 1, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 11.
- _____ (1998) “Hezarfen Hüseyin Efendi”, *DİA*. Cilt 18, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 544-546.
- İNALCIK, Halil. (2014) *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*. Cilt 2, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- _____ (2015) *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*. Cilt 3, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- _____ (2017) *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- _____ (1966) “Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri”, *Reşid Rahmeti Arat İçin*. Ankara, s. 259-271.
- _____ (2008) *Turkey and Europe in History*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İNSEL, Ahmet. (2008) “Armağan Sorunsalının Açtığı Ufuk”, Jacques T. Godbout, *Armağan Dünyası*. Çeviren: Dilek Hattatoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 9-19
- İPŞİRLİ, Mehmed. (1988) “Ahizade Hüseyin Efendi”, *DİA*. Cilt 1, Ankara, s. 548-549.
- _____ (2003) “Lütfi Paşa”, *DİA*. Cilt 27, Ankara, s. 234-236.
- _____ (2006) “Naima”, *DİA*. Cilt 32, Ankara, s. 316-318.
- _____ (2005) “Mînkariizâde Yahya Efendi”, *DİA*. Cilt 30, Ankara, s. 114-115.
- JENKINS, Hester Donaldson. (2015) *Pargalı İbrahim Paşa*. Çeviren: Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- JORGA, Nicolae. (2005) *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. Cilt 3-4, Çeviren: Kemal Beydilli, Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- KAFADAR, Cemal. (2001) “Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikim*. Editör: M. Öznur Alkan, Cilt 1, İstanbul, s. 23-28
- KAFESOĞLU, İbrahim. (2002) “Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri”, *Türkler*. Cilt 5, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kanunnâme-i Âl-i Osman*. (2003) Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- KARACA, Filiz. (2007) “Pişkeş”, *DİA*. Cilt 34, Ankara, s. 294-296.

- Kâtip Çelebi. (2007b) *Mizanü'l-hakk fi İhtiyari'l-Ehakk*. Hazırlayan: Süleyman Uludağ, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- KILAVUZ, Raci. (2003) *Kamu Yönetiminde Etik ve Bir Sorun Alanı Olarak Yozlaşma*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- KINROSS, Lord. (2012) *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Düşüşü*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- KORTANTAMER, Tunca. (1995) “17. Yüzyıl Şâiri Atâyi'nin Hamsesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Görüntüsü”, *Eski Türk Edebiyatı- Makaleler I*. s. 61-105.
- KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuat. (2002) *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- KÖSE, Saffet. (1998) “Rüşvet”, *DİA*. Cilt 35, Ankara, s. 303-306.
- _____ (2008) “İslâm Hukukuna Göre Rüşvet Suçu ve Cezası”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*. Sayı 11, s. 139-166.
- KÖYMEN, Mehmet Altan. (1999) *Nizamülmülk: Siyasetname*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KUMRULAR, Özlem. (2015) *Kösem Sultan İktidar Hırs Entrika*. İstanbul: Doğan Yayıncılık.
- KÜÇÜKİNCE, Alptekin. (2010) *Rüşvet Suçu*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- MARSILI, Graf. (1934) *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti*. Çeviren: Kaymakam Nazmi, Ankara: Büyük Erkânıharbiye Reisliği.
- Mehmed Arif. (1966) *Binbir Hadis*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- MERAN, Necati. (2008) *Yeni Türk Ceza Kanunu'nda Zimmet, Rüşvet, İrtikâp ve Görevi Kötüye Kullanma Suçları*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- MUMCU, Ahmet. (2005) *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Yargıda Rüşvet)*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- _____ (1983) *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- _____ (2007) *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- MURPHEY, Rhoads. (1979) “The Veliyuddin Telhis: Notes on the Sources and Interrelations between Koçi Bey and Contemporary Writers of Advice to Kings”, *Bellekten*. Cilt 43, s. 547-57
- NIALL, Ferguson. (2015) *Paranın Yükselişi: Dünyanın Finansal Tarihi*. Çeviren: Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ORTAYLI, İlber. (2004) “17. Yüzyıl Sonlarında Orta Anadolu Vilayetlerinin Toplumsal-Ekonomik Durumu Üzerine”, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim*. Cilt 1, Ankara: Turhan Kitabevi.

- ÖKTEM, Niyazi; TÜRKBAĞ, Ahmet Ulvi. (2003) *Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet*. İstanbul: Der Yayınları.
- ÖNAL, Ahmet. (2012) “Varvar Ali Paşa”, *DİA*. Cilt 42, Ankara, s. 530-531.
- ÖZ, Mehmet. (1991) “Gelenekçi İslahat Düşüncesine Göre Osmanlı Devlet ve Toplum Düzenindeki Çözülmenin Mahiyeti”, *Türk Yurdu-Türk Düşünce Edebiyatı Özel Sayısı*, Sayı 44, s. 49-52.
- _____ (2017) *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ÖZCAN, Abdülkadir. (1992) “Boynueğri Mehmed Paşa”, *DİA*. Cilt 6, Ankara, s. 316-317.
- _____ (1988) “Hüseyin Efendi, Cinci Hoca”, *DİA*. Cilt 18, Ankara, s. 541-543.
- ÖZCAN, Ruhi. (2005) “Osmanlı Devleti’nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Sayı 17, s. 237-266.
- ÖZEL, Ahmet. (1998) “Zeynüddin İbn Nuceym”, *DİA*. Cilt 20, Ankara, s. 236-237.
- ÖZEN Mustafa. (2010) *İrtikap ve Rüşvet Suçları*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- ÖZEN, Şükrü. (2001) “Kâdılkudât”, *DİA*. Cilt 24, Ankara, s. 77-82.
- ÖZTUNA, Yılmaz. (1994) *Büyük Osmanlı Tarihi*. Cilt 8, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri. (1994) *Kur’an-Kerim Meali*. İstanbul.
- ÖZVAR, Erol. (2006) “Osmanlı Devleti’nin Bütçe Harcamaları”, (1509-1788), *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*. Editör: M. Genç, E. Özvar, İstanbul, s. 197-238.
- ÖZVAR, Erol. (2011) “Tarhuncu Ahmed Paşa”, *DİA*. Cilt 20, Ankara, s. 20-22.
- PALA, İskender. (2006) “Nasihatname”, *DİA*. Cilt 32, Ankara, s. 409-410.
- PEIRCE, Leslie. (2015) *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümranlık ve Kadınlar*. Çeviren: Ayşe Berktaş, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- PHILIPS, Michael. (1984) “Bribery”, *Ethics*. Volume 94, No: 4.
- PRITCHART, S. Michael. (1998) “Bribery: The Concept”, *Science And Engineering Ethics*. Volume 4, Issue 3.
- SAHİLLİOĞLU, Halil. (1965) “İbn Nuceym’in Rüşvet Hakkındaki Risalesi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 22, Sayı 1, s. 691-697.
- SAKAOĞLU, Necdet. (2015) *Bu Mülkün Sultanları*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- SANDER, Oral. (2014) *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*. Ankara: İmge Kitabevi.
- SCHMID, Wilhelm. (2018) *Hediye Vermek Ve Hediye Almak Üzerine*. Çeviren: Tanıl Bora, İstanbul: İletişim Yayınları.

- SHAW, Stanford. (2002) *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. Volume:1, Cambridge, Cambridge University Press, New York.
- SÖKMEN, Uğur. (2011) “Devlet Memuruna Hediye Rüşvet Midir?”, *Maliye Dergisi*. Sayı 161, Ankara, s. 231-258.
- ŞABAN, Zekiyüddin. (1996) *İslâm Hukuk İlminin Esasları*. Çeviren: İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- ŞAHİN SUNGUR, Meryem. (2002) *Osmanlı Devleti’nde IV. Murad Dönemi ve Yenilik Hareketleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ŞEKER, Mehmet. (2017) “Fatimilerde ve Memluklerde Dört Mezhep Başkadılarının Tayini”, *Türk Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. Sayı 82, s. 163-170.
- ŞEN, Mustafa Lütfi. (2005) “Kamu Görevlilerini Yoldan Çıkaran Bubi Tuzakları: Hediye ve Kişisel Kullanım İçin Yapılan Bağışlar”, 2. *Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Sakarya.
- ŞENTOP, Mustafa. (2005) *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- TEKELİ, İlhan; ŞAYLAN, Gencay. (1974) “Rüşvet Kuramı”, *Amme İdaresi Dergisi*. Cilt 7, Sayı 3.
- TEZCAN, Baki, (1999) “II. Osman Örneğinde “İlerlemeci” Tarih ve Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, *Osmanlı*, Editör: G. Eren, K. Çiçek, C. Oğuz, Cilt. 8, Ankara, s. 658-668.
- TOMAR, Cengiz. (2006) “Müsadere”, *DİA*. Cilt 32, s. 409-410.
- TOSUNER, Tayfun (Hazırlayan). (2011) *Kavanin-i Yeniçeriyan – Yeniçeri Kanunları*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- TURAN, Ahmet Nezihi. (2001) “Bir Pişkeş Defteri İçin”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi*. Sayı 13, Ankara, s. 59-74.
- ULUÇAY, Çağatay. (1944) *XVII. Asır’da Saruhan’da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*. Manisa: Chp Manisa Halkevi.
- _____ (2012) *Harem*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- UZUN, Mustafa. (1997) “Caize”, *DİA*. Cilt 27, Ankara, s. 28-29.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. (1988a) *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- _____ (1988b) *Büyük Osmanlı Tarihi*. Cilt 3, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÜMÜTLİ, Mehmet. (2006) *İslâm Hukukunda Rüşvet Suçu ve Hukukî Sonuçları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ÜNAL, Mehmet Ali. (2011) *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

ÜNAL, Neslihan. (2017) “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yahudi Kadınları”, *Tarih Okulu Dergisi. (TOD)*, Sayı XXIX.

WHITE Sam. (2013) *Osmanlı’da İsyân İklimi Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, İstanbul: Alfa Yayınları.

YILMAZ, Hüseyin. (2003) “Osmanlı Tarihçiliğinde Tanzimat Öncesi Siyasi Yaklaşımlar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. Cilt 2, Sayı 2, s. 231-298.

YILMAZ, Coşkun. (2003) “Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnameler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. Cilt 1, Sayı 2, s. 299-338.

YILMAZER, Ziya. (2006) “IV. Murad”, *DİA*. Cilt 31, Ankara, s. 173-183.

ZINKEISEN, Johann Wilhelm. (2011) *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt 4, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

ZÜRCHER, Erik Jan. (2003) *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 22/02/2019

Tez Başlığı: XVII. Yüzyıl'da Osmanlı Devletinde Rüşvet

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 73 sayfalık kısmına ilişkin, 20/02/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 9. 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

22/02/2019

Adı Soyadı: KAAN KOCAMAN
Öğrenci No: N15229966
Anabilim Dalı: TARİH
Programı: TARİH

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Rüya Kılıç

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 22/02/2019

Tez Başlığı: XVII. Yüzyıl'da Osmanlı Devletinde Rüşvet

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

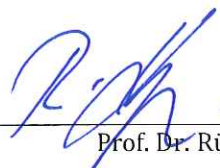
Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

22/02/2019

Adı Soyadı: KAAN KOCAMAN
Öğrenci No: N15229966
Anabilim Dalı: TARİH
Programı: TARİH
Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Prof. Dr. Rüya Kılıç

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr